M. N. RUTKEVITŠ

PRAKTIKA — TUNNETUSE ALUS JA TÕE KRITEERIUM

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1954

2/24400

A-20223 III

M. N. RUTKEVITŠ

PRAKTIKA– TUNNETUSE ALUS JA TÕE KRITEERIUM

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1954

Originaali tiitel:

М. Н. Руткевич

Практика — основа познания и критерий истины

Госполитиздат 1952

Tõlkinud R. Kulpa

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
24400

EESSÕNA

Marksistlik-leninlik tunnetusteooria on teadusliku kommunismi filosoofilise aluse — dialektilise ja ajaloolise materialismi üks tähtsamaid koostusosi.

Kõik idealistliku filosoofia suunad eitavad nii ehk teisiti maailma ja tema seaduspärasuste tunnetatavust. Nagu märgib J. V. Stalin, eitab idealism maailma ja tema seaduspärasuste tunnetamise võimalikkust, ta ei tunnusta objektiivset tõde. Tänapäeva kodanlik idealistlik filosoofia spetsialiseerub üha enam maailma tunnetamise võimetuse «tõestiste» väljaotsimisele, inimtunnetuse objektiivse tõesuse eitamisele. XX sajandi pimedusejüngrite hädakisas, et «mõistus on võimetu» tunnetama olevikku ja ette nägema tulevikku, peegeldub imperialistliku kodanluse ja tema õpetatud sulaste hirm tuleviku ees, hirm töörahva liikumise ees, mis taotleb rahu, demokraatiat ja sotsialismi.

Ainuteaduslik marksistlik-leninlik tunnetusteooria põhjendab igakülgselt maailma ja tema seaduspärasuste tunnetatavust. Käsitledes marksistliku filosoofilise materialismi põhijooni, näitab J. V. Stalin, et «maailmas ei ole tunnetamatuid asju, vaid on ainult veel tunnetamata asjad, mis avastatakse ja tunnetatakse teaduse ja praktika jõududega».

Filosoofilisel diskussioonil peetud kõnes juhtis A. A. Ždanov tähelepanu sellele, et marksistlik-leninliku tunnetusteooria probleeme tuleb käsitleda tihedas seoses kommunismi ehitamise ja kaitsmise ülesannetega, mis seisavad kommunistliku partei ja kogu nõukogude rahva ees. Seltsimees Ždanov kutsus üles nõukogude filosoofe «rakendama täiel määral marksistlikku tunnetusteooriat sotsialistliku ülesehi-

tustöö tohutute kogemuste üldistamisel ja sotsialismi uute ülesannete lahendamisel . . .»[1]

Käesolevas raamatus käsitletakse üht marksistlik-leninliku tunnetusteooria põhilist küsimust — ühiskondliku praktika osa maailma tunnetamises, teooria ja praktika ühtsuse vajadust looduse ja ühiskonna plaanipärasel ümberkujundamisel, kommunismi ehitamisel.

[1] A. A. Ždanov, Diskussioonil peetud kõne G. F. Aleksandrovi raamatu «Lääne-Euroopa filosoofia ajalugu» puhul. Tallinn, 1952, lk. 30.

I PEATÜKK

MARKSISMI PÕHILINE ERINEVUS EELNEVAST FILOSOOFIAST KÜSIMUSES, KUIDAS KÄSITADA PRAKTIKAT JA TEMA OSA TUNNETUSES

1. Marxi-eelne filosoofia praktikast ja tema osast tunnetuses

Kogu Marxi-eelne filosoofia käsitas ühiskondlikku elu idealistlikult. Mitte ainult idealistid, vaid isegi Marxi-eelse ajajärgu materialistid olid arvamisel, et inimeste toimingud leiavad oma lõpliku seletuse nende toimingute ideelistes motiivides, ja taandasid seega inimeste tegevuse nende mõistuse tegevusele. Idealism ajaloo käsituses ąvaldas vältimatult oma mõju ka tunnetusteooriale. Mõistmata inimliku praktika materiaalset olemust, ei suutnud kogu Marxi-eelne, kaasa arvatud ka materialistlik filosoofia, mõista praktika osa ning tähtsust maailma tunnetamise küsimuses, tunnetuse arenemises.

Proletariaadi suured ideoloogid Marx ja Engels lõid ajaloolise materialismi, ühiskondliku elu materialistliku käsituse. Nad tõestasid, et inimliku tegevuse ideelisi motiive endid tuleb seletada ühiskonna materiaalse elu tingimuste ja vajaduste abil, et teadvuse tegevus on inimeste materiaalse tegevuse suhtes sekundaarne. Marx ja Engels näitasid, et ühiskondlik tootmine on praktika põhiline vorm, mis määrab inimeste kõigi teiste tegevusvormide arengu, ja seletasid kogu inimajaloo käiku ühiskondliku tootmise arenemisega, üksteist asendavate tootmisviiside ajalooga, tootlike jõudude ja tootmissuhete arenemise ajalooga.

Ühiskondliku elu materiaalse aluse avastamine tähendas suurimat revolutsioonilist pööret mitte ainult ajalooteaduse alal, vaid ka kõigil filosoofia aladel. Käsitades praktikat kui inimeste materiaalset tegevust, mis kujundab ümber looduse ja ühiskonna, tõestasid Marx ja Engels, et maailma tunnetamine saavutatakse maailma muutmise praktilises tegevuses. Marksistlik filosoofia on kindlaks määranud praktika teadusliku käsituse ja on selgitanud ühiskondliku

praktika — eelkõige materiaalse tootmise ja klassivõitluse — esmajärgulise tähtsuse maailma tunnetamises.

Praktika esmajärgulise osa avastamine tunnetamises oli tolle revolutsioonilise pöörde kesk- ja sõlmpunktiks, mille Marx ja Engels teostasid tunnetusteoorias.

Kuid marksistlik filosoofia ei tekkinud tühjal pinnal. Luues uut, proletaarset maailmavaadet — dialektilist ja ajaloolist materialismi, töötasid Marx ja Engels kriitiliselt läbi kogu mineviku teaduse ning filosoofia ja kasutasid ära kõik, mis neis oli positiivset.

Marxi eelkäijate tunnetusteoreetilised vaated, eriti nende vaated praktikale ja selle osale tunnetuses, omasid teatavat positiivset sisu. Marx ja Engels suutsid eraldada väärast tolle tõese, mis sisaldus neile eelnevas filosoofias. Kõige selle väärtusliku seaduslikuks pärijaks, mida oli jõudnud saavutada enne seda inimlik mõte, kaasa arvatud ka saavutused tunnetusprotsessi uurimises, — oli marksistlik filosoofia.

Et selgitada, milline oli marksismi tunnetusteooria suhtumine eelnevasse filosoofiasse küsimuses, millist osa etendab praktika tunnetuses, selleks ei ole vajadust vaadelda Marxi-eelse filosoofia koolkondade ja koolkonnakeste lõpmatut hulka. Piisab sellestki, kui võrrelda Marxi ja Engelsi vaateid tolle kõrgemaga, mida oli saavutatud enne neid selles tunnetusteooria põhiküsimuses, sest teaduseinimeste teeneid mõõdetakse selle järgi, mida nad on ütelnud u u t võrreldes oma eelkäijatega.

Marxi-eelse filosoofia kõrgeimaks arengupunktiks on kahtlemata XIX sajandi keskpaiga vene filosoofia klassikute materialism. Kuid vene klassikaline filosoofia ei saanud tegelikult avaldada vahetut mõju Marxi ja Engelsi proletaarse maailmavaate kujunemisele, sest vene klassikalise filosoofia põhiteosed ilmusid kas samaaegselt talle vaimulähedaste noorte Marxi ja Engelsi teostega või alles pärast seda, kui Marx ja Engels olid formuleerinud uue maailmavaate põhiprintsiibid.

Marx ja Engels viitavad tavaliselt Hegelile ja Feuerbachile kui oma otsestele eelkäijatele filosoofias. Teatavasti etendasid Hegeli ja Feuerbachi teosed tähtsat osa Marxi ja Engelsi filosoofilises arenemises. Sellepärast piirdume sellega, et vastandame marksismi vaated, kuidas ta käsitab praktikat ja selle osa tunnetuses, ühelt poolt Hegeli ja tema poolehoidjate — idealistide — vaadetele ja teiselt poolt

XVIII sajandi prantsuse materialismi ja selle poolehoidjate, seega Feuerbachi ja rea sotsialistide-utopistide vaadetele.

Marx ja Engels ületasid neile eelneva filosoofia puudused ja piiratuse mitte maailma «lõplikult ja igavesti» seletava uue «igavese tõe» kabinetlike otsingute teel, nagu seda püüdsid teha kodanlikud ja väikekodanlikud ideoloogid. Marksismi rajajate vaimse arengu aluseks oli nende revolutsiooniline poliitiline tegevus. Marx ja Engels mõistsid esmakordselt maailmas, millist maailma-ajaloolist osa etendab proletariaat kõigi töötajate juhina võitluses ühiskonna kommunistliku ümberkujundamise eest. Marksismi filosoofia oli vastuseks töölisliikumise poolt seatud küsimusele: kuidas tegutseda, et kukutada kapitalistliku orjuse ike ja ümber kujundada ühiskond kommunistlikel alustel, luua ühiskond, kus ei ole ekspluateerimist ega inimese rõhumist inimese poolt? Kuidas muuta ühiskond? Kuidas muuta maailm?

Seletanud teaduslikult maailma, avastanud ühiskondliku arenemise seadused ja põhjendanud teaduslikult kommunismi kui töölisklassi võitluse lõppeesmärgi, näitasid Marx ja Engels kätte selle suure eesmärgi saavutamise ainukese tee — praktilise revolutsioonilise võitluse tee oma poliitilise ülevõimu, proletariaadi diktatuuri kehtestamiseks.

Marxi ja tema ülalnimetatud eelkäijate gnoseoloogiliste vaadete teoreetilise vastandlikkuse ja klassivastandlikkuse selgitamiseks on otstarbekohane käsitleda Marxi eelkäijate vaateid niisuguses järjekorras: kuidas nad seletasid maailma? kuidas nad seadsid (kuivõrd nad üldse seadsid) küsimuse tema muutmisest? mida mõistsid nad «praktika» kui maailma muutmise vahendi all ja millise osa nad määrasid sellele «praktikale» (jutumärkides, sest Marxi-eelsed mõtlejad ei omanud praktika teaduslikku käsitust) maailma ja tema seaduspärasuste tunnetamises?

*

Aristokraatliku, kodanliku ja väikekodanliku ideoloogia kriitikat pidid Marx ja Engels alustama tollal nende kodumaal, Saksamaal, valitsenud Hegeli ja tema järglaste idealistliku filosoofia kriitikast.

Idealismi nimetataksegi sellepärast idealismiks, et ta peab maailma ideede kehastuseks, tunnistab looduse sekundaarseks, ideedest, teadvusest tuletatuks. Seejuures ei ole olulist tähtsust, kas pidada maailma antud subjekti, antud isiksuse isikliku teadvuse kehastuseks (subjektiivne idealism)

või teatava kõrgema vaimse jõu — absoluutse idee, maailmatahte või jumala sünnituseks (objektiivne idealism).

Lähtudes säärasest põhiliselt väärast maailma seletusest muudab idealism maailma tunnetuse vaimu poolt samasuguste vaimsete «olemuste» tunnetuseks. Sellepärast, kui mõned idealistid, näiteks Hegel, tunnustavad formaalselt maailma tunnetatavust, siis see ei tähenda veel seda, et idealism asuks tõepoolest reaalse maailma tunnetatavuse positsioonidel. Idealistid ei räägi tõeliste, materiaalsete kehade ning loodusnähtuste ja nende arenemise objektiivsete seaduste tunnetusest, vaid antud inimese või inimkonna aistingute ja ideede tunnetusest (subjektiivne idealism) või «absoluutse idee» mõistete ja kategooriate tunnetusest (objektiivne idealism). Siin muutub subjektiivse ja objektiivse idealismi vahepiir tingimuslikuks, sest kui objektiivne idealist peab inimese poolt tunnetatavat loodust ja ühiskonda absoluutse idee avaldusteks, siis kontrollimisel selgub, et need on tema omaenda ideed, fantastilised väljamõeldised. Näiteks omistas Hegel, arvestamata oma kaasaegset loodus- ja ajalooteadust, loodusele ja ühiskonnale absoluutse idee nimel tema enese poolt oma isikliku arusaamise järgi välja mõeldud «seadused», sest peaasi oli, et need «seadused» oleksid mahtunud tema idealistliku süsteemi Prokrustese sängi.

Seega piiravad subjektiivne ja objektiivne idealism ühteviisi tunnetust teadvuse nähtuste valdkonnaga ja oma põhiolemuselt eitavad mõlemad teadvusest sõltumatult eksisteeriva materiaalse maailma tunnetamist. Sellepärast kirjutabki J. V. Stalin oma töös «Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist», et idealism ei tunnusta maailma ja tema seaduspärasuste tunnetamise võimalikkust.

Mis puutub maailma muutmisse, siis idealistide rõhuv enamus ei ole sugugi väiksemad metafüüsikud kui Marxi-eelsed materialistid, ja nad isegi ei püstita maailma muutmise küsimust. Kui võtta näiteks niisugune jäme idealism nagu religioon, siis viimase õpetuse järgi on maailma loonud jumal, maailmas valitseb kõrgemalt poolt igaveseks ajaks kindlaks määratud kord ning inimene ei saa selles midagi muuta ja igasugune katse rikkuda «jumalikku» korda, näiteks monarhi võimu, on patt.

Praktika kui aktiivse tegevuse mõistet võib leida ainult nende idealistide juures, kes vastupidi Marxi-eelsele materialismile ja selle vastu peetava võitluse huvides rõhu-

tasid mõistuse tegevat külge, mõistuse aktiivsust tunnetusprotsessis. Kuid muutes ümbritsevad esemed ja inimesed ise «vaimseteks olemusteks» («aistingute kompleks», «absoluutse idee» kehastus jms.), ei mõistnud idealism «praktikana» mitte inimese materiaalset tegevust, vaid mõttetegevust, mõistuse tegevust. Kõneldes eelnenud materialismi spekulatiivsest iseloomust järeldab Marx: «Sellepärast juhtuski, et tegevat külge, vastandina materialismile, arendati idealismi poolt, kuid ainult abstraktselt, sest idealism loomulikult ei tunne reaalset, meelelist tegevust kui niisugust»[1].

Kõigist idealistidest on seda tegevat külge kõige enam välja arendanud Hegel oma dialektilises meetodis. Seejuures on arenemise idee Hegelil orgaaniliselt seotud tema idealistliku süsteemiga, ja selle süsteemi vajaduste huvides on tegeliku arenemise pilt moonutatud tundmatuseni. Hegeli järgi on maailm teatavasti mingisuguse igavesti eksisteeriva absoluutse idee kehastus (absoluutne idee on õieti ristiusu jumala maskeeritud idee). Absoluutne idee on pidevalt arenev, kuid ta oli seda ainult minevikus, kuni hetkeni, mil Hegel, nagu ta ise arvas, mõistatas kõik absoluutse idee kavatsused ja «viis» oma filosoofiaga «lõpule» kogu maailma arenemise. Absoluutse idee liikumine seisab selles, et ta mõtleb, ja kuna tal ei ole millegi muu kui iseenese üle mõelda, siis on maailma arenemise protsess absoluutse idee eneseteadvus. Kuid tunnetades ennast, tuues esile tema rüpes igavesest ajast uinuvaid potentsiaalseid rikkusi, muudab absoluutne idee kogu aeg oma olemist, muudab ennast kui substantsi. See substantsi ja eneseteadvuse ühtsus moodustabki Hegeli absoluutse idee kui niisuguse. Nende absoluutse idee kahe elemendi filosoofiaajaloolisteks allikateks on Fichte «eneseteadvus» ja Spinoza «substants». Paljastades «Pühas perekonnas» Hegeli süsteemi «saladusi», avavad Marx ja Engels ka nende kategooriate «saladuse»: idee kui substants on «metafüüsiliselt ümberrüütatud loodus tema eraldatuses inimesest»; idee kui eneseteadvus on «metafüüsiliselt ümberrüütatud vaim tema eraldatuses loodusest»[2]; absoluutne idee on subjekti ja objekti metafüüsiliselt ümberpööratud ühtsus.

[1] F. Engels, Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp, Tallinn 1946, lk. 55.

[2] V. I. Lenini venekeelne tõlge (vt. V. I. Lenin, Filosoofilised vihikud, 1947, lk. 31 (v. k.)).

Seega kujutab Hegel looduse tunnetamise protsessi inimese poolt müstilises vormis. Analüüsides oma «Loogikas» tunnetuseprotsessi arutleb Hegel selle üle, kuidas absoluutne idee toob enne looduse ja inimese loomist üksteise järel esile kategooriad ja tunnetab oma sisemist loogilist sisu.

Hegeli järgi koosneb tunnetusprotsess kahest faasist. Esimeses faasis kaeb eneseteadvus substantsi kui midagi niisugust, mis on antud. Hegel kirjutab: «Esimeseks püüdluseks on teadmuse tõepüüdlus, tunnetus kui niisugune on idee teoreetiline tegevus»[1]. Teises faasis muudab eneseteadvus oma tegevusega substantsi: «... teiseks püüdluseks on hüve eneseteostumispüüdlus — tahe, idee praktiline tegevus»[2].

Püüdes välja selgitada selle Hegeli jaotuse mõtet, võib arvata ainult seda, et esimeses faasis subjekt kaevat objekti, aga teises faasis muutvat seda oma tahte järgi. Seejuures eeldab idealist Hegel, et subjekt muudab maailma, arvestamata välist paratamatust, asjade olukorda objektiivses maailmas. «Tahe,» kirjutab Hegel, «seisab ise oma eesmärgi saavutamisele vastu sellega, et tahe eraldub tunnetusest ja et väline tegelikkus ei säilita talle (tahtele) tõeliselt oleva vormi; (teesile ja antiteesile järgneb Hegelil alati süntees. — *M. R.*) «sellepärast,» jätkab Hegel, «hüve idee võib leida oma täitumise ainult tõe idees»[3]. Nii «põhjendab» Hegel tunnetuse ja tahtelise tegevuse, teooria ja «praktika» ühendamise paratamatust, kõrgemale astmele, absoluutsele ideele ülemineku paratamatust enesetunnetuse ja substantsi samasusena, milles idee muutub absoluutseks tõeks.

Järelikult «praktika» on Hegelil ainult teadvuse tahteline tegevus ja sellisena etendab ta paratamatu lüli osa tunnetuse protsessis, sest ilma temata (praktikata) on võimatu üleminek objektiivsele (Hegeli juures «absoluutsele») tõele: «Et teada, mis on asjus tõelist, ei piisa ainuüksi tähelepanust, vaid selleks on tarvis meie subjektiivset tegevust, mis kujundab ümber vahetult eksisteeriva»[4].

---

[1] Hegel, Teosed, I kd., 1929, lk. 331 (v. k.).
[2] Sealsamas.
[3] V. I. Lenini venekeelne tõlge (vt. V. I. Lenin, Filosoofilised vihikud, lk. 187).
[4] Hegel, Teosed, I kd., lk. 50 (v. k.).

Nagu märgib Engels, jättis Hegeli õpetus «avarad võimalused väga mitmesugusteks praktilisteks parteilisteks vaadeteks»[1]. Kõiki neid, kes, nagu Hegel ise, tõstsid esiplaanile tema idealistliku süsteemi, mis ülistas Preisi monarhiat, ristiusku ja Hegeli enese filosoofiat kui maailmaarengu kõrgemaid ja viimseid saavutusi, kõiki neid häbimärgistasid Marx ja Engels kui töölisklassi ja rahva avalikke vaenlasi, Preisi absolutismi kannupoisse, vaatamata nende maskeerimisele ükskõik milliste teoreetiliste vigurdustega, nagu viited «rahvavaimule» jms. Oma seisukohtadelt Hegeli idealismile lähedase, niinimetatud «õiguse ajaloolise koolkonna» kohta kirjutas Marx, et see on «koolkond, mis legaliseerib tänast alatust eilse alatusega, koolkond, mis kuulutab mässuliseks pärisorjade igasuguse karje nuudi vastu, kui see ainult on vana ja sünnipärane ajalooline nuut...»[2]

XIX sajandi 30—40-ndail aastail kasutati Saksamaal Hegeli filosoofiat samuti radikaalse kodanluse esindajate, niinimetatud noorhegellaste poolt religiooni ja absolutismi kriitikaks, «poliitilise emantsipatsiooni», s. o. kodanlike vabaduste propageerimiseks. Kuid võrreldes XVIII sajandi prantsuse kriitikaga oli see kriitika oma iseloomult äärmiselt arglik ning udune ja näitas otsekui peeglis saksa kodanluse argust ja ebajärjekindlust.

Noorhegellased püüdsid rõhutada Hegeli absoluutse idee aktiivset külge, milline avaldub «eneseteadvuses», absoluutse idee enesemuutmise «praktilises», tahtelises tegevuses, kusjuures Hegeli filosoofiat tõlgendati subjektiiv-idealistlikus vaimus.

Marx ja Engels andsid «Pühas perekonnas» ja «Saksa ideoloogias» purustava löögi noorhegellaste ühiskondlik-poliitilistele ja filosoofilistele vaadetele. Noorhegellased Bruno Bauer ja Ko ei ületanud ainult Hegeli filosoofia piire, vaid tegid sellest filosoofiast karikatuuri, kuna nad tõstsid Hegeli süsteemist välja ühe külje — «eneseteadvuse», ja vastandasid selle teisele küljele — «substantsile». Need mõlemad kategooriad säilitavad ka Baueri juures oma äärmiselt idealistliku tähenduse: «substants» — see on rahvahulkade teadvus; aga «eneseteadvus» — filosoofide ja eelkõige Baueri taoliste «kriitiliste kriitikute» ideeline looming.

---

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed kahes köites, II kd., lk. 347 (v. k.).

[2] K. Marx ja F. Engels, Teosed, I kd., lk. 401 (v. k.).

Hegeli järgi toimub maailma muutmine ainuüksi vaimu sfääris ja tähendab õieti absoluutse idee enesetunnetust; Baueri järgi aga piisab niisuguseks muutmiseks filosoofi kriitilisest esinemisest. «Ühiskonna ümberkujundamise ülesanne taandatakse kriitilise kriitika *ajutegevusele*»[1], märgib Marx irooniliselt.

Hegellusele ja tema subjektiiv-idealistlikule teisendile vastandasid Marx ja Engels tegeliku elu, milline Bauerite ja Ko-de «kriitilise» hädakisa mõjul mitte raasugi ei muutu. Rõhutades praktilise revolutsioonilise tegevuse tähtsust ja käsitledes proletariaadi olukorda kirjutas Marx: «... Manchesteri ja Lyoni töökodades tegelevad kommunistlikud töölised ei arva, et «*puhta mõtlemise*» teel oleks võimalik lahti saada peremeestest ja enda tegelikust alandusest»[2]; «... et tõusta, selleks ei ole küllalt, kui tõusta *mõtetes* ja jätta *tõelise, konkreetse* pea kohale rippuma *tõeline, konkreetne* ike, mida pole võimalik kõrvaldada mingisuguse ideede nõidusega»[3].

Marxi ja Engelsi kriitikat «praktika» idealistliku käsituse kohta, mille järgi «praktika» on maailma «muutev» teadvuse tahtetegevus, jätkas Lenin uutes ajaloolistes tingimustes, millal imperialismi ajastu kodanlikus filosoofias said valitsevaiks subjektiiv-idealistlikud ja agnostilised suunad. Mahhistid, pragmatistid ja muude säärase kallakuga koolkondade esindajad toetuvad sõnades igal sammul «kogemusele» ja «praktikale»; nad kasutavad termineid «kogemus» ja «praktika» isegi siltidena oma pehkinud filosoofilise kauba jaoks: termin *empiriokrititsism* tähendab ju tõlkes «kogemuse kriitikat»; *pragmatism* sai oma nimetuse vana-kreeka sõnast pragma, mis tähendab tegu, praktikat. Kuid mahhistide, pragmatistide ja teiste subjektivistide «praktika» ei ole midagi muud kui subjekti tajumuste voolus. Seejuures arvavad ühed subjektiivsed idealistid, et tajumusi kutsub esile nende isikliku vaimse «mina» tegevus (baakliaanlus), aga teised arvavad, et nende tajumuste päritolu on üldse teadmatu (hjumism).

Lenin paljastas geniaalselt mahhismi, pragmatismi ja teiste nendetaoliste mandunud kodanliku filosoofia voolude

---

[1] K. *Marx* ja F. *Engels*, Teosed, III kd., lk. 110 (v. k.).
[2] Sealsamas, lk. 74.
[3] Sealsamas, lk. 106.

gnoseoloogilise skolastika klassiolemuse ja näitas, et niisuguste voolude eesmärgiks on religiooni ja kodanluse ülevõimu õigustamine. Mängides niisuguste mõistetega nagu «praktika», «kogemus», «faktid» jms. ja kasutades neid stiihilis-materialistlikult häälestatud ning filosoofilistes peensustes kogenematu lugeja petmiseks, maskeerivad kodanlikud filosoofid oma õpetuste reaktsioonilist sisu. Naeruvääristades ja paljastades pragmatismi tol ajal, mil see alles hakkas Lääne kodanlike filosoofide juures moodi minema, ütles Lenin ironiseerivalt, et pragmatism «ülistab kogemust ja ainult kogemust, tunnistab ainsaks kriteeriumiks praktika ... ja ... tuletab kõigest sellest üliõnnelikult jumala — praktilistel eesmärkidel, ainuüksi praktika jaoks, ilma igasuguse metafüüsikata, ilma igasuguse astumiseta üle kogemuse piiride»[1].

Lenini poolt ära märgitud Machi kalduvus voluntaristlikule idealismile[2] ei olnud juhuslik. Voluntarism levis väga laialdaselt roiskuva kapitalismi — imperialismi ajastu kodanlikus filosoofias. Näiteks saksa fašismi ideoloogia ja avantüristlik poliitika lähtus sellest teoreetilisest eeldusest, et «füüreri tahe» loovat tegelikkust.

Pragmatism on ameerika röövimperialismi ideoloogia ja on «poliitilise pragmatismi» ideeliseks toeks, milline väidab, et ameerika imperialistide t a h e loob tegelikkust. Ameerika Ühendriikide president Truman kirjutas oma läkituses kongressile kurikuulsa «Trumani doktriini», s. o. teiste rahvaste asjadesse jultunud vahelesegamise poliitika väljakuulutamise eel: «... Ameerika rahva vaim (mõeldud on Ameerika praeguste valitsejate «vaim») on suuteline määrama maailma-ajaloo suunda»[3].

Seega pragmatism kui voluntaristliku kallakuga subjektiivne idealism on tänapäeval Wall Streeti magnaatide maailmavalitsemise pretensioonide ja nende teenistuses oleva Ameerika valitsuse avantüristliku agressiivse poliitika teoreetiline «põhjendamine».

Filosoofia, mis peab soovitavat tegelikuks, on alati viinud vältimatule lüüasaamisele need klassid ja parteid, kes on rajanud sellele oma poliitilise tegevuse. Ei ole mingit kaht-

[1] V. I. L e n i n, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 317.

[2] Vt. sealsamas, lk. 173, 174. Voluntarism on subjektiivse idealismi teisend. Kõige eksisteeriva aluseks peavad voluntaristid tahet. Ajalugu käsitavad nad kui tahte avaldust.

[3] Vt. «Pravda» 28. oktoobrist 1950, lk. 4.

lust, et Ameerika imperialismi avantüristlik poliitika võib üksnes kiirendada tema langemise tundi, mis on ühtlasi kodanliku filosoofia matuse tunniks.

Marx ja Engels näitasid korduvalt, et Hegeli dialektikas ja järelikult ka tunnetusteoorias peituv «ratsionaalne tuum» jäi tema järglastele-idealistidele ja kogu järgnevale kodanlikule filosoofiale mõistetamatuks. Kuid kahtlemata oli niisugune «ratsionaalne tuum» olemas, ja see kasutati kriitiliselt Marxi ja Engelsi poolt, puhastatuna müstilisest kestast, teadusliku tunnetusteooria loomisel. Just sellest seisukohast tegi Lenin «Filosoofilistes vihikutes» märkuse, et Marx «toetub vahetult Hegelile, juurutades praktika kriteeriumi tunnetusteooriasse»[1].

Selle märkusega juhib Lenin tähelepanu just Hegeli tunnetusteooria «ratsionaalsele tuumale», ja nimelt sellele, et «praktika», mida Hegel käsitab idee tahtetegevusena, on tema järgi tõe tunnetamisprotsessi paratamatuks astmeks.

Kuid oleks Lenini mõtte jämedaks moonutamiseks, kui seda ülalesitatud Lenini märkust käsitletaks isoleeritult, lahutades teda Marxi ja Engelsi, Lenini ja Stalini töödes antud üldisest hinnangust Hegeli dialektikale, — hinnangust, mille peamomendiks on see, et siin rõhutatakse Marxi dialektika põhilist vastandlikkust Hegeli dialektikale. J. V. Stalin ütleb, et «ratsionaalse tuuma» olemasolu Hegeli dialektikas «ei tähenda, et Marxi ja Engelsi dialektika on identne Hegeli dialektikaga»[2].

Sellepärast tuleb väsimatult rõhutada Hegeli (ning üldse idealismi) ja marksismi praktikakäsituse põhilist vastandlikkust. Marxile on praktika materiaalse, teadvusest sõltumatult eksisteeriva maailma — looduse — ja ühiskondliku olemise muutmist taotlev inimeste materiaalne tegevus. Hegelile on «praktika» — idee tahtetegevus, mis muudab ainult ideed: «Hegel tunneb ja tunnustab ainult üht töö liiki, nimelt — abstraktset — vaimset tööd.»[3] Kuid mis tähendab ainult idees muuta maailma? See tähendab anda maailmale ainult teistsugune seletus, jättes ta tegelikult muutmata. Kui idealism arvab, et «olemasolevate suhete tõlgendamisega uues suunas võib kogu seniolnud maailma

---

[1] V. I. Lenin, Filosoofilised vihikud, lk. 183 (v. k.).
[2] J. Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn 1952, lk. 503.
[3] K. Marx ja F. Engels, Teosed, III kd., lk. 639 (v. k.).

ümber pöörata»[1], siis marksistlik materialism väidab, et maailma ei saa ümber teha ilma teda muutmata esemeliselt, materiaalselt, et kapitalismi on võimatu üksnes arutlustega kukutada, ja sellepärast on «ajaloo liikumapanevaks jõuks mitte kriitika, vaid revolutsioon»[2].

Hegel väljendas mõtet, et maailma tunnetatakse tema muutmise käigus, kuid ta tegi seda müstilise mõtte kujul, öeldes, et eneseteadvus ja substants moodustavad ühtsuse absoluutse idee rüpes. Säärane «ühtsus» idealismi, s. o. olemise mõtlemisele taandamise baasil, ei tähenda midagi muud kui praktika samastamist teoreetilise tegevusega ja loobumist maailma muutmise tõelisest praktilisest tegevusest.

Vastandina Hegelile on teooria ja praktika ühtsus marksismis-leninismis teenäitajaks tõelisel maailma muutmisel. T. Pavlov teeb vea, kui ta oma raamatus «Peegeldusteooria» alustab teooria ja praktika ühtsust käsitlevat osa sellega, et arvab Hegeli, võrdsustades teda Marxiga, filosoofide leeri, kes «käsitavad teooriat ja praktikat ühtsusena»[3].

Hegeli idealistliku dialektika abstraktsus ja formalism määravad tema tunnetusprotsessi skeemi täieliku ebateaduslikkuse. Tõepoolest, kas on olemas kaemist enne praktikat ning väljaspool praktikat (Hegeli järgi tunnetuse esimene faas) ja praktikat niisuguse tegevusena, milles «reaalsust peetakse olematuks»[4] (teine faas)? On täiesti selge, et niisugune teooria ja praktika vastandamine on tingitud Hegeli skeemi, «triaadi», vajadustest, ja sel vastandamisel ei ole midagi ühist tegeliku tunnetusprotsessiga, milles praktika on tunnetuse alus algusest lõpuni.

Marxi ja Engelsi lahkulöömine idealismist kui filosoofiast, mis on võimetu näitama teed võitluseks maailma tõelise muutmise eest, ja üleminek materialismi positsioonidele oli täielikult tingitud nende üleminekust proletariaadi positsioonidele, sest see oli ju ainus järjekindlalt revolutsiooniline klass oma võitluses inimese poolt inimese ekspluateerimise hävitamise eest.

*

[1] K. Marx ja F. Engels, Teosed, IV kd., lk. 78 (v. k.).
[2] Sealsamas, lk. 28.
[3] T. Pavlov, Peegeldusteooria, 1949, lk. 195 (v. k.).
[4] Vt. V. I. Lenin, Filosoofilised vihikud, lk. 189 (v. k.).

Filosoofiline materialism, — ja selles on tema põhiline üleolek idealismi suhtes, lähtub sellest, et loodus on primaarne, teadvusest sõltumatu, et inimlik teadvus on sekundaarne, et meie aistingud, kujutlused ja ideed on teadvusest sõltumatult eksisteerivate materiaalsete asjade ja nende liikumisseaduste koopiad, kujundid, peegeldused. Marx võttis selle õige «põhituuma» maailma seletamises üle eelnevalt materialismilt ja arendas teda edasi.

Kuid Marxi-eelsed materialistid arvasid, et inimene kaeb loodust passiivselt, et loodus kui niisugune on vahetult, inimeste praktilisest tegevusest sõltumatult seesuguste tema peegelduste allikaks, milliseid annab meie teadvus. Siin tegi Marxi-eelse materialismi tunnetusteooria oma peamise vea. Kuna kõik Marxi-eelsed materialistid olid ühiskondliku elu käsitamisel metafüüsikud ja idealistid, siis ei suutnud neist ükski mõista seda, et tunnetuse aluseks on inimeste praktiline tegevus looduse ja ühiskonna muutmisel. Nagu ütleb Lenin, «ei mõistnud nad «revolutsioonilise praktilise tegevuse» tähtsust»[1].

Kuid ei saa nõustuda mõnikord avaldatava seisukohaga, nagu oleksid Marxi-eelsed materialistid inimese ja looduse vastastikuse mõju taandanud ainult looduse mõjule, millist see avaldab teda passiivselt kaevale inimesele, ja täielikult eitanud inimese mõju loodusele, maailma muutmist inimese poolt. Asi ei ole kaugeltki nii lihtne: inimese poolt välismaailmale avaldatava tagasimõju fakt on iseenesest niivõrd selge, et ükski tõsine mõtleja ei ole võinud temast mööduda katsetamata teda seletada. Marxi-eelse materialismi viga seisiski just selles, et ta oli võimetu *rakendama dialektikat peegeldusteoorias*, et ta oli võimetu avastama inimese ja looduse, inimese ja ühiskondliku keskkonna vastastikuse mõju *iseloomu*, *olemust*, sattumata vasturääkivusse oma materialistliku lähte-eeldusega.

Marxi-eelne materialism käsitas inimest ja keskkonda kui aktiivselt mõjuvaid tegureid teineteisest *lahus*.

Ühelt poolt, kui oli juttu välistingimuste või keskkonna aktiivsest mõjust maailma passiivselt kaevale inimesele, mõistsid kõige järjekindlama sensualistliku suuna vanad materialistid, nende hulgas ka Feuerbach, «kogemuse», «praktika» all *meelelist kaemist*, s. o. materiaalsete

[1] V. I. *Lenin*, Teosed, 21. kd., Tallinn 1953, lk. 36.

esemete mõju inimese meeleelunditele. Marx kirjutab Feuerbachi kohta: «Abstraktse mõtlemisega mitterahulduv Feuerbach apelleerib meelelisele kaemusele; kuid meelelisust ei käsita ta praktilise, inimlik-meelelise tegevusena»[1]. Sellega rõhutab Marx, et Feuerbachi «praktika» ei ole tõeline inimlik praktika. Just seda, kaemuslik-materialistlikult käsitatavat «praktikat», nimetagu mitmesugused kodanliku materialismi esindajad teda kuidas tahes («kogemuseks», «meelelisuseks» jms.), pidasid nad ideede allikaks ja tõe kriteeriumiks, s. o. võtsid selle tunnetusteooria aluseks.

Sellega ühenduses tuleks peatuda ühel Lenini märkusel tema raamatust «Materialism ja empiriokritiitsism». Lenin kirjutab, et «Feuerbach võtab kogu inimliku praktika arvestuse tunnetusteooria aluseks»[2]. Seda märkust on võimalik õigesti mõista ainult Lenini poolt väljendatud seoses. Kritiseerides mahhismi tunnetusteooriat, rõhutab Lenin materialismi printsipiaalset üleolekut agnostitsismist, sest materialism näeb aistingute allikat selles vastastikuses mõjus, millises inimene on temast sõltumatult eksisteerivate välismaailma esemetega, kuna aga agnostitsism püüab oma arutlustega sellest, et aistingutelt asjadele tehtav «hüpe» («transtsensus») on võimatu, põhjendada materiaalse maailma mittetunnetatavust või isegi tema olemasolu kahtlevust. Siin rõhutab Lenin, et mitte ainult marksistlik, vaid ka Feuerbachi materialism on vastandlik agnostitsismile, et igasugune materialism võtab tunnetusteooria aluseks peegeldusteooria, kuna aga samal ajal igasugune idealism eitab, et aisting on välismaailma kujund. Kuid antud juhul ei olnud Lenini eesmärgiks näidata marksistliku materialismi põhilist üleolekut eelneva materialismi suhtes; mitte Feuerbachi vastu, kes oli liitlane võitluses idealismi vastu, vaid mahhistide vastu on antud juhul suunatud Lenini kriitika teravik. «Filosoofilistes vihikutes», töös «Karl Marx» ja teistes teostes[3] juhib Lenin korduvalt tähelepanu marksismi ja Feuerbachi praktika-käsituse printsipiaalsele erinevusele. «Materialismi ja empiriokritiitsismi» ülaltsiteeritud paragrahvis on Leninile iseendast mõiste-

[1] F. Engels, Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp. Tallinn 1946, lk. 57.

[2] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 125.

[3] Vt. V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., Tallinn 1953, lk. 36; Filosoofilised vihikud, lk. 183 jt. (v. k.).

tav, et Feuerbach mahutab tunnetusteooriasse praktika tolles kaemuslik-materialistlikus tähenduses, millises Feuerbach teda ainult võiski käsitada. Esitades mahhistide vastu suunatud väljavõtteid Feuerbachist, näitab Lenin kujukalt nende väljavõtete sisu enesega, et Feuerbach käsitab praktikat kui inimese füsioloogiliste ja meeleliste vajaduste rahuldamist välisesemete (õhk, toit jms.) abil.

Plehhanovi üheks põhiveaks filosoofias on see, et ta propageeris marksistliku filosoofia tekkimise kohta sügavalt ekslikku skeemi, mille järgi see olevat Hegeli dialektika ja Feuerbachi materialismi «süntees». See skeem varjab ära Marxi materialistliku dialektika põhilise erinevuse Hegeli idealistlikust dialektikast, marksistliku filosoofilise materialismi põhilise erinevuse Feuerbachi metafüüsilisest ja kaemuslikust materialismist. Plehhanov arvas, et Marxi materialism erineb Feuerbachi materialismist ainult üksikute paranduste poolest. Plehhanov väitis, et praktika käsitus on Marxil ja Feuerbachil identne. «Marxil ei olnud õigus,» kirjutab Plehhanov, «heita Feuerbachile ette seda, et see ei saanud aru «praktilis-kriitilisest tegevusest».»[1] Jätkates ja «arendades» Plehhanovi vigu, püüdsid menševiseeruvad idealistid toetuda Leninile ja, otsides abi tähenärimise tsiteerimismeetodilt, kasutasid nad sel eesmärgil ära Lenini ülalesitatud avalduse. Kuid nagu me nägime, ei ole mingit alust Plehhanovi seisukoha omistamiseks Leninile.

Teiselt poolt, Marxi-eelsed materialistid püüdsid kuidagi seletada inimese aktiivsust maailma tunnetamise ja muutmise protsessis ja see küsimus oli neile tõepoolest saatuslik. Olles arvamisel, et inimese teod on täiesti seletatavad, kui on teada inimest tegevusele stimuleerinud ideelised motiivid, redutseerisid Marxi-eelsed materialistid inimese tegevuse tema m õ i s t u s e tegevusele, ja langesid seega idealismi rüppe. Nad ei suutnud mõista, et inimeste töö ja materiaalne tegevus on aluseks mõistuse aktiivsusele maailma tunnetamises ja tema loovale osale maailma muutmise protsessis.

Marx kirjutas oma teesides Feuerbachi kohta, et Feuerbach «tahab tegemist teha meeleliste, mõtteobjektidest tegelikult erinevate objektidega, kuid inimlikku tegevust ennast ei käsita ta · e s e m e l i s e tegevusena. «Kristluse

[1] G. V. P l e h h a n o v, Teosed, XVIII kd., lk. 176 (v. k.).

olemuses» peab ta seepärast puhtinimlikuks ainult teoreetilist suhtumist, praktikat aga käsitatakse ja fikseeritakse ainult tema räpases-juutlikus avaldusvormis. Seepärast ei saa ta aru «revolutsioonilise», praktilis-kriitilise tegevuse tähtsusest»[1].

«Räpaseks-juutlikuks» tegevusvormiks nimetas Feuerbach tarbimise praktikat. Oma raamatu «Kristluse olemus» kaheteistkümnendas peatükis vastandab Feuerbach teineteisele «praktilise» («juudi») ja «teoreetilise» («kreeka») maailmakäsituse. Feuerbachi järgi tähendab «praktiline» loodusekäsitus, et looduses nähakse ainult toidu, joogi jne. vajaduste rahuldamise vahendit. Esitades piibli muistendi jumala poolt juutidele maa peale saadetud taevamannast, järeldab Feuerbach: «Juudi usu kõrgeimaks printsiibiks on utilism, kasu»[2]. «Gastronoomia seisukoht» — vaat seda tähendab Feuerbachile «praktiline» suhtumine loodusse. «Teoreetiliseks» maailmasuhtumiseks pidas ta mõistuse püüdlust tunnetada maailma olenematult sellest, kas tunnetus toob kasu, — ja niisugust, teoreetilist tegevust hindas Feuerbach kõige kõrgemaks, «tõeliselt inimlikuks».

Ja kui Feuerbachil oli juhust mõtiskleda looduse ümberkujundamise üle inimeste poolt, siis nägi ta sellises ümberkujundamises inimliku mõistuse teenet. Hüljates religioosse kujutluse loodusest kui ülima mõistuse kehastusest, kirjutab Feuerbach näiteks «Loengutes religiooni olemusest», et loodus «omab oma mõistust ainult inimese mõistuses», et inimene «kujundab aja jooksul maa ümber mõistusepäraseks, inimesele sobivaks eluasemeks . . .» «Sest inimliku kultuuri mõjul muutub isegi kliima. Missugune on Saksamaa praegu ja missugune ta oli kunagi, isegi veel Caesari ajal!»[3], hüüab Feuerbach.

«Filosoofia ajaloo» kolmanda köite autorid (1943. a.) nägid selles tiraadis tõestust oma järgmise väite jaoks: «Religioossele predestinatsioonile ja alandlikkusele vastandab Feuerbach inimeste praktilise tegevuse» (lk. 341). See ei ole õige. Feuerbach piirdub sellega, et vastandab jumalikule mõistusele inimliku mõistuse, mis muudab looduse, vajutab sellele oma pitseri. Feuerbach taandas inimese

[1] F. Engels, Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp, Tallinn 1946, lk. 55.
[2] L. Feuerbach, Teosed, II kd., 1926, lk. 128 (v. k.).
[3] L. Feuerbach, Teosed, III kd., lk. 187—188 (v. k.).

aktiivse tegevuse mõtlemistegevusele. Antud juhul kaldusid «Filosoofia ajaloo» kolmanda köite autorid Plehhanovi teele ja hakkasid kaunistama Feuerbachi Marxi vaimus.

Kui küsimus polnud enam väliskeskkonna toimest inimesele, vaid inimese mõjuavaldusest loodusele ja ühiskonnale, siis käsitas Feuerbach inimeste tegevust, praktikat *idealistlikult*. Kirjas Rugele kirjutab ta: «Mis on teooria, mis on praktika? Milles seisab nende erinevus? Teoreetiline on see, mis pesitseb ainult minu peas, praktiline on see, mis esineb paljude peades. Mis ühendab paljusid päid, moodustab massi, see levib ning vallutab endale koha maailmas»[1]. Seega on Feuerbachi järgi praktiline see, mis on paljude *peades*; maailma muutmise tõeline praktiline tegevus on Feuerbachi vaatepiirist välja langenud.

Vasturääkivus praktika käsituses, inimese ja keskkonna vastastikuse mõju käsituses, viis Marxi-eelse materialismi vältimatult vasturääkivusse tunnetusteooria põhiprobleemide — teadmuse allika ja tõe kriteeriumi küsimuse lahendamisel. Nendele abstraktse tunnetusakti suhtes seatud küsimustele andis Marxi-eelne materialism materialistliku vastuse, osutades meelelis-kaemuslikule «praktikale» kui tunnetuse ja tõe kriteeriumi alusele. Ent niipea kui ainult needsamad küsimused asetati ainuteaduslikule, *ajaloolisele* pinnale, — pöörasid Marxi-eelse materialismi esindajad selja materialismile. Tunnetuse arenemise ajaloolist käiku oli võimatu seletada peaaegu muutumatu geograafilise keskkonna mõjuavaldusega inimese mõistusele, ja tunnetuse arenemise allikat tuli tahtmatult otsida *inimeses*. Aga kuna vanad materialistid käsitasid inimest abstraktselt, väljaspool ajalugu, ja nägid inimese olemust selles, et talle on antud mõistus, ja pidasid tõeliselt inimlikuks tegevuseks ainult mõtlemist, siis teaduste arenemise ja tunnetuse progressi viimast põhjust otsisid nad «uudishimus», «teadmusejanus» ja teistes abstraktse inimliku mõistuse näiliselt igavestes omadustes.

Samasugusest vasturääkivusest on kantud kaemusliku materialismi õpetus tõest ja selle kriteeriumist. Arvates õigesti, et meelelise kogemuse abil ja üksnes tema kaudu võib kontrollida ideede tõesust, sattus Marxi-eelne materialism ummikusse, kui ta püüdis seada sama küsimust ajalooliselt: mispärast eilses tões on täna võimalik avastada eksi-

[1] Vt. K. Marx ja F. Engels, Teosed, I kd., lk. 363 (v. k.).

muse momente? Seletades asja ühtede võhikluse ning teiste geniaalsusega ja pidades kõigil juhtudel oma seisukohta «viimaseks ja igaveseks tõeks», ei suutnud Marxi-eelsed materialistid arenevas inimlikus praktikas näha seda tõe kriteeriumi, mis tingib tõe muutumise tunnetuse ajaloolise arenemise käigus.

Seega on Marxi-eelse materialismi tunnetusteooria vastuoluline. Olles oma alustes materialistlik, libises see tunnetusteooria kaemusliku maailmakäsituse tõttu vältimatult idealismi. Selle vastuolu klassijuured avalduvad kõige teravamalt ühiskondlik-poliitilistes õpetustes, mis lähtusid kaemuslik-materialistlikust filosoofiast, eriti nende vastuses ülalpüstitatud küsimusele: kuidas muuta ühiskonda?

Näiteks omandas see vastuolu XVIII sajandi prantsuse materialistide sotsiaaleetilistes vaadetes järgmise kuju. Ühelt poolt tunnustati, et inimene on «kasvatuse» produkt, kusjuures «kasvatust» käsitati loomuliku ja ühiskondliku keskkonna mõjuavaldusena inimesele kogu tema elu vältel. Tunnustati samuti, et peaosa etendab «kasvatuses» mitte looduslik (kliima, maapind jne.), vaid ühiskondlik keskkond. «Mitte loodus ei loo halbu inimesi, vaid meie asutused sunnivad neid niisugused olema,»[1] kirjutas Holbach.

Ühiskondliku keskkonna all, mis kujundas inimese iseloomu, mõistsid prantsuse valgustajad tavaliselt ühiskonnas valitsevaid «kombeid» kogusummana, aga «kombed» omakorda taandasid nad seadusandlusele ja seadustele, mis sunnivad inimesi käituma teataval viisil ning on nende «kommete» kujundajaks. «Hea või halb kasvatus», loeme Helvétiuselt, «oleneb peaaegu täielikult seadustest»[2]; «rahva pahed ja voorused on alati tema seadusandluse vältimatuks tagajärjeks»[3].

Kuid prantsuse valgustajate õpetus kasvatuse kõikvõimsast osast viis isegi sel moonutatud kujul, kus ühiskondlikku korda redutseeriti riigiseadustele, üsna radikaalseile poliitilistele järeldustele: tol ajal eksisteeriv feodaalne ühiskond ja tema seadused ei kõlba kuhugi, ühiskond tuleb ümber ehitada, kusjuures on tarvis alustada uute seaduste kehtestamisest, mis peavad kindlustama isiklike ja ühis-

---

[1] P. Holbach, Looduse süsteem, 1940, lk. 209 (v. k.).
[2] Helvétius, Inimesest, 1938, lk. 426 (v. k.).
[3] Helvétius, Mõistusest, 1938, lk. 233 (v. k.).

kondlike huvide harmoonia, parandama «kombed» ja andma võimaluse uue sugupõlve kasvatamiseks, kes oleks vaba praeguse sugupõlve pahedest. Maha feodaalsed privileegid! — niisugust järeldust võib leida otsesel või kaudsel kujul kõigi XVIII sajandi prantsuse materialismi esindajate juures. Kodanluse suhteline progressiivsus ajajärgul, mil ta võitles feodalismi vastu, leidis oma väljenduse tunnetusteooria materialistlikus aluses ja prantsuse materialistide sotsiaalsete õpetuste materialistlikus elemendis, mis on seotud selle tunnetusteooriaga.

Aga kuidas saavutada ühiskondlikus elus neid muutusi, mis tõotasid nii ahvatlevalt «mõistuse riigi» saabumist? Siin ilmneb XVIII sajandi prantsuse materialistide maailmavaate äärmiselt idealistlik külg. Inimese mõju keskkonnale määrab nende arvates see, mida ta mõtleb; mõistus, «arvamused» valitsevad maailma. Kuivõrd prantsuse valgustajad pidasid ühiskonna muutmist võrdseks seadusandluse muutmisega, arvasid nad, et ühiskonna muutmiseks on tarvilik:

a) leiutada, välja mõelda uued seadused, niisugused, mis vastavad õigesti mõistetud «inimese loomusele» ja mis võivad sellepärast kindlustada kõige selle parema avaldumist, mida «inimese loomusse» on kätkenud tema sünnitaja emake-loodus. XVIII sajandi prantsuse mõtlejate arvates seisab kogu küsimus valgustatud isiksuses, filosoofis, kes ilmub varem või hiljem. «Teatava ajavahemiku järel,» loeme Helvétiuselt, «peab esile kerkima valgustatud inimene, kes rabatuna nende seaduste mittevastavusest üldisele õnnele teeb selle avastuse teatavaks oma sajandi ausatele peadele»[1];

b) need filosoofi mõistuse poolt leiutatud seadused tulevad teha kehtivateks seadusteks. Aga selleks, õpetasid Holbach, Helvétius, Diderot jt., tuleb valgustada monarhhe ja loota, et kui troonile saab «valgustatud monarh», kes tunneb muret alamate heaolu pärast, siis muutuvad filosoofide poolt leiutatud seadused reaalsuseks.

XVIII sajandi kodanlike mõtlejate lootuses õnneliku juhuse tõttu troonile pääsevast vooruslikust monarhist väljendusid kodanluse püüdlused, kes varaka ja ekspluataatorliku klassina kartis rahva revolutsioonilist algatust ja oli valmis liitu astuma feodaalvalitsejatega rahva vastu.

[1] Helvétius, Inimesest, lk. 349 (v. k.).

XVIII sajandi materialismi kodanlik klassiolemus avaldus kujukalt ka selles, et prantsuse materialistid jaotasid ühiskonna kahte ebavõrdsesse ossa: 1) rahvahulkadeks, kes pidid nimetatud materialistide lahkel loal endas kehastama nende filosoofide maailmavaate materialistlikku külge ja olema passiivne objekt, kujunema välistingimuste, ühiskondliku keskkonna mõjul; 2) valitsevaks ladvikuks: monarhideks, seaduseandjateks ja filosoofideks (viimaseid ainult niipalju, kuivõrd nad oskavad mõjutada esimesi), kes leiutavad ja annavad välja seadusi, määravad «kombeid», kujundavad ühiskondlikku keskkonda ja kellede «arvamused» valitsevad maailma; need isikud võisid endas kehastada prantsuse materialistide maailmavaate idealistlikku külge ja «suunata» oma äranägemise järgi ühiskonna arenemist.

Kodanlik materialism sattus vasturääkivusesse. Selgus, et tema poolt väljakuulutatud üldine seadus: «inimene on kasvatuse produkt», ei kehti ühiskonna ülemiku, «kasvatajate» eneste suhtes. Marx paljastab selle vasturääkivuse kogu sügavuses:

«Materialistlik õpetus, et inimesed on olude ja kasvatuse saadused, et muutunud inimesed on järelikult teiste olude ja muudetud kasvatuse saadused, unustab, et just inimesed on need, kes muudavad olusid, ja et kasvatajat ennast tuleb kasvatada. See õpetus jõuab seepärast paratamatult ühiskonna jagamiseni kahte ossa, millest üks seisab ühiskonnast kõrgemal»[1].

Sama vasturääkivust sisaldab ka *utopistliku sotsialismi* teooria, mille ideelist sidet XVIII sajandi prantsuse valgustusajaga rõhutasid korduvalt Marx ja Engels. «Ei nõua suurt teravmeelsust,» kirjutasid Marx ja Engels, «et märgata seost, mis kommunismi ja sotsialismi ühendab materialismi õpetusega inimeste sünnipärasest kalduvusest heale, vaimsete võimete võrdsusest, kogemuse, harjumuse ja kasvatuse kõikvõimsusest, välisasjaolude mõjust inimesele, tööstuse suurest tähtsusest, kõlbelisest õigusest naudingule jne. Kui inimene ammutab kõik oma teadmused, aistingud ning muu meelelisest maailmast ja sellest maailmast saadavast kogemusest, siis järelikult tuleb ümbritsev maailm korraldada nii, et inimene tunnetaks temas

[1] *F. Engels*, Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp, Tallinn 1946, lk. 56.

tõeliselt inimlikku, et ta harjuks selles maailmas kasvatama endas inimlikke omadusi.» Ja edasi: «Kui olukorrad kujundavad inimese iseloomu, siis järelikult tulevad olukorrad muuta inimlikeks»[1].

Kõige kujukamalt avaldus utopistliku sotsialismi seos prantsuse materialismiga Robert Oweni ideedes, kelle kavad omasid süsteemi kuju ja toetusid «seejuures vahetult prantsuse materialismile»[2]. Oweni järgi on inimene, kes on pärit rahva ridadest, ühelt poolt niivõrd passiivne, et teda ei saa pidada tehtava kuriteo eest isegi vastutavaks. «Isikud, kes saadavad nüüd korda kuritöid,» kirjutab ta, «ei ole neis süüdi: kogu süü on süsteemides, milles nad kasvatati. Kõrvaldage kuriteo kordasaatmist soodustavad asjaolud ja kuriteod kaovad»[3].

Kuid teiselt poolt, kuidas kõrvaldada needsamad «asjaolud», mis tõukavad inimesi kuritegudele? Owen nägi ainult üht teed, mis viis sellele — inimeste mõistuse, ja eelkõige valitsevate inimeste mõistuse valgustamist. Owen oli mitte ainult revolutsiooni, vaid ka poliitilise võitluse vastane üldse. Pühalikult uskudes Locke'ilt ja Helvétiuselt laenatud teesi: «kasvatus määrab inimeste iseloomu», hüüab Owen: «Õnnelik on see valitsus, kes teistest varem saab aru sellest seadusest teoorias ja rakendab teda praktikas»[4].

Redigeerides Marxi teese Feuerbachi kohta lisandab Engels ülalesitatud Marxi avaldusele ühiskonna jagamisest kahte ossa: «näiteks Robert Owenil». Seda lisandust võib täiesti pidada kehtivaks ka teiste utopistliku sotsialismi esindajate suhtes.

Seega on vasturääkivused sotsialistide-utopistide gnoseoloogilistes ja ajaloolistes vaadetes oma olemuselt samad, mis XVIII sajandi kodanlike mõtlejate-materialistide vaadeteski. Kuid nende vasturääkivuste ühiskondlik alus on sotsialistide-utopistide teoreetiliste vaadete puhul juba teistsugune kui kodanlikel valgustajatel. Utopistliku sotsialismi süsteemid peegeldasid oma tekke ajajärgul klassiteadlikkuselt ebaküpsete proletaarlaste faktilist olukorda, nende pettumust kodanliku revolutsiooni tulemustes, mis tõi neile kui selle aktiivseile osavõtjaile mitte vabanemist, vaid

[1] K. Marx ja F. Engels, Teosed, III kd., lk. 160 (v. k.).
[2] F. Engels, Anti-Dühring, Tallinn 1954, lk. 17.
[3] R. Owen, Inimese iseloomu kujunemisest, 1893, lk. 57—58 (v. k.).
[4] Sealsamas, lk. 126.

kapitalistliku ekspluateerimise tugevnemist. Oma kapitalismi kriitikas väljendasid utopistliku sotsialismi teooriad kujuneva proletariaadi protesti ühiskondliku korra vastu, mis määras töötajaid elama ebainimlikes tingimustes, aga oma sotsialistliku ideaaliga väljendasid nad proletariaadi instinktiivset püüdlust sotsialismile, tootmisvahendite ühistamisele.

Lääne-Euroopa proletariaadi olukorra iseärasusi XIX sajandi esimesel kolmandikul iseloomustab Engels järgmiselt:

«Neist varatuist hulkadest just äsja uue klassi algeona eraldunud proletariaat, kes oli alles täiesti võimetu iseseisvaks poliitiliseks tegevuseks, näis olevat ainult rõhutud, kannatav seisus, kes, võimetuna ennast ise aitama, võis paremal juhul abi saada ainult väljastpoolt, ülalt»[1]. «See ajalooline seisund,» jätkab Engels, «määras ka sotsialismi rajajate vaated»[2].

Tõepoolest, tol ajajärgul võttis töölisklass poliitilisest liikumisest osa ainult kodanluse reservina. Nii inglise kui prantsuse sotsialistid-utopistid, võimetutena nägema tulevikku, ei tunnustanud töölisklassi ajaloolist isetegevust, ei näinud, et tal on võimalik vabaneda omaenda jõududega. Sellepärast oma vastuses põhiküsimusele: kuidas muuta olemasolev ühiskondlik kord? lootsid utopistliku sotsialismi rajajad nende abile, «kelle käes oli võim».

Tuleb märkida, et Plehhanovi töös «Monistliku ajalookäsituse arengu küsimusest» on Marxi eelkäijate ajalooliste vaadete kohta antud analüüsil kaks olulist puudust: 1) Plehhanov lahutab prantsuse materialistide ja sotsialistide-utopistide ajalooliste vaadete vasturääkivuse nende gnoseoloogiliste vaadete vasturääkivusest, nende materialismi kaemuslikkusest; 2) Plehhanov piirdub sellega, et näitab nende mõtlejate vaadete loogilist alusetust ja esinevaid vasturääkivusi, jättes paljastamata nende vasturääkivuste klassijuured. Nagu näeme, olid aga Marxi ja Engelsi poolt samal ajal antud nii esimese kui teise küsimuse kohta kõik otsustavad näpunäited.

Alates XIX sajandi 30-ndate aastate algusest astus Inglismaa ja Prantsusmaa proletariaat poliitiliste massliikumiste teele, mis olid suunatud kodanluse ja kodanliku riigi

[1] F. Engels, Anti-Dühring, lk. 225—226.
[2] Sealsamas, lk. 226.

vastu. Niisugused olid Lyoni ülestõusud Prantsusmaal 1831. ning 1834. aastal ja eriti tšartistlik liikumine Inglismaal aastail 1836—1848, milline oli esimene tõeliselt proletaarne poliitiline massliikumine.

Tol ajal esinevad mitmesugused utopistliku sotsialismi sektid suhtusid proletariaadi poliitilistesse väljaastumistesse eitavalt, kuna nad mõistsid poliitilist võitlust üldse hukka. Proletaarne liikumine läks mööda sotsialistidest-utopistidest, kes olid peitu pugenud teostamatutesse projektidesse. «... Nende teooriad jäid elust kõrvale, nende kavad — eemale rahva poliitilistest liikumistest,»[1] kirjutab Lenin. Selleks ajaks, mil Marx ja Engels astusid ajaloo areenile, langes kriitilis-utopistlik sotsialism kiiresti reaktsioonilise (väikekodanliku) ja konservatiivse (kodanliku) sotsialismi tasemele. Utopistliku sotsialismi tähtsus üldse, märgivad Marx ja Engels, «on vastupidises vahekorras ajaloolise arenemisega»[2]. Isegi need utopistlikud sotsialistid ja kommunistid, kes väljendasid osalt proletariaadi revolutsioonilisi taotlusi, ei osanud, nagu märgib V. I. Lenin, «selgitada ei kapitalistliku palgaorjuse olemust, avastada kapitalismi arenemise seadusi ega leida seda ühiskondlikku jõudu, kes on suuteline saama uue ühiskonna loojaks»[3].

Ajal, mil Marx ja Engels asusid tegutsema, oli kaemuslik materialism kerkinud esile ühiskondlikul areenil kõigepealt sotsialistide-utopistide õpetuses; XVIII sajandi valgustajate vaated kuulusid juba ajalukku, aga Feuerbach oli poliitikast kaugel. Sellepärast jõudsid Marx ja Engels järeldusele, et kaemusliku materialismi sotsioloogilised ja gnoseoloogilised vaated on paikapidamatud, mitte ainult Feuerbachi, vaid samuti ka niisuguste utopistliku sotsialismi voolude kriitika käigus, millede teoreetiliseks aluseks oli kaemuslik materialism.

Seega Marxi-eelse materialismi vaadete vasturääkivus, mis valitses looduse ja inimese kui looduse produkti materialistliku lähtumiskäsituse ja ühiskondliku elu idealistliku käsituse vahel, tingis vasturääkivuse praktika käsituses eneses, sest praktikat käsitati kaemuslik-materialistlikult, kui oli tarvis seletada ümbritseva keskkonna mõju

[1] V. I. Lenin, Teosed, 1. kd., Tallinn 1948, lk. 162.
[2] K. Marx ja F. Engels, Kommunistliku partei manifest, Tallinn 1951, lk. 63.
[3] V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., Tallinn 1953, lk. 7.

inimesele, ja äärmiselt idealistlikult, kui oli tarvis seletada inimese mõju maailmale. Praktikat kui *inimlikku tegevust* käsitas kogu Marxi-eelne materialism idealistlikult, s. o. põhiliselt valesti, ega suutnud sellepärast teaduslikult lahendada tunnetusteooria kõige põhilisemaid küsimusi — teadmuse allika ja tõe kriteeriumi küsimust.

Marxi-eelse materialismi poolt esitatud käsitus küsimuse kohta, mis on praktika ja milline on tema osa tunnetuses, sisaldas vasturääkivusi, millede lahendamise geniaalne katse kuulub XIX sajandi keskpaiga vene filosoofia klassikutele — Herzenile ja Belinskile, Tšernõševskile ja Dobroljubovile.

Nagu ütles Lenin Herzeni kohta, jõudsid suured vene mõtlejad dialektilise materialismini ja peatusid ajaloolise materialismi ees. Praktika käsituses ületasid nad tunduvalt kogu Marxi-eelse materialismi Lääne-Euroopas. Tšernõševski näiteks peab «praktikat pettuste ja enesepetete suureks paljastajaks mitte ainult praktilisis asjus, vaid ka tunde ja mõtte küsimusis. Sellepärast peetaksegi praktikat nüüd teaduses kõigi vaidluspunktide oluliseks kriteeriumiks. «Mis on vaieldav teoorias, lahendatakse täielikult tegeliku elu praktikaga»»[1].

Vene filosoofia klassikud mõistsid praktika all mitte meelelist kaemust, nagu Feuerbach, vaid inimese võitlust loodusega, looduse ümberkujundamist inimese poolt. Aga kuna neil ei olnud võimalust tõusta ajaloolise materialismini, siis ei suutnud nad ühiskondlikus materiaalses tootmises näha inimeste selle, loodust ümberkujundava tegevuse alust. Belinski avaldustes inimese kui looduse kuninga kohta või Herzeni väljendustes, et inimene viib looduse lõpule, ülendades tema mõtteks, kuulub looduse ümberkujundamises otsustav osa inimese mõistusele ja ideedele.

Mis puutub ühiskondlike suhete mõjutamisesse inimese poolt, siis nägid vene filosoofia klassikud tuliste revolutsionääride-demokraatidena Venemaa ühiskondlike suhete revolutsioonilises ümberkujundamises ainukest teed nende poolt palavasti armastatava kodumaa võimsaks arenemiseks. Tšernõševski ja Dobroljubov olid tekkiva talurahvarevolutsiooni juhtideks ja rahva revolutsioonilises tegevuses, *kirves*, — mida kätte võtma nad kutsusid üles Vene-

[1] N. G. *Tšernõševski*, Valitud filosoofilised teosed, I kd., 1950, lk. 180 (v. k.).

maad, — nägid nad seda jõudu, mis võib teostada ühiskondlikke muutusi ja kukutada pärisorjusliku korra.

Need Tšernõševski ja Dobroljubovi vaated tähendavad suurt sammu edasi praktika kui ühiskondliku korra muutmise vahendi käsituses. Need revolutsioonilis-demokraatlikud vaated tõstsid vene materialistid tunduvalt kõrgemale kõikidest Lääne-Euroopa kodanliku materialismi esindajatest. Kuna aga puudus võimalus toetuda järjekindlalt revolutsioonilisele jõule ühiskonnas eneses, sest proletariaat kui klass hakkas tol ajal Venemaal alles kujunema, siis see asjaolu sundis vene revolutsioonilisi demokraate nägema viimast revolutsioonilise tegevuse allikat mõistuses, mis avastab tulevase sotsialistliku ühiskonna piirjooned ja määrab kindlaks selle saavutamise tee (revolutsioonilise tee — selles tema erinevus Lääne-Euroopa sotsialistidest-utopistidest).

Lenin kirjutab XIX sajandi 60-ndate aastate revolutsioonilistе demokraatide kui vene revolutsionääride teise sugupõlve kohta, kes jätkas dekabristide ja Herzeni tegevust: «Laienes võitlejate ring, muutus tihedamaks nende side rahvaga. «Tulevase tormi noored tüürimehed» — nimetas neid Herzen. Ent see ei olnud veel torm ise»[1]. Ja edasi: «Torm — see on masside eneste liikumine. Proletariaat, ainus lõpuni revolutsiooniline klass, asus nende etteotsa ja viis esmakordselt miljonid talupojad avalikku revolutsioonilisse võitlusse»[2].

Kuni tõeline revolutsiooniline torm oli veel kaugel, kuni proletariaat — tema otsustav jõud ja juht — ei olnud veel ilmunud ajaloo areenile, osutus võimatuks jõuda praktika kui materiaalse tootmise ning klassivõitluse käsitusele ja näha selles praktikas ideede arengu allikat.

Arenedes samas suunas Marxi ja Engelsiga, jõudes pärisorjuslikul Venemaal «samale tasemele omaaja suurimate mõtlejatega»[3], ei suutnud suured vene filosoofid Herzen ja Belinski, Tšernõševski ja Dobroljubov Venemaa ajaloolise mahajäämuse tõttu XIX sajandi keskel välja töötada materialistlikku ajalookäsitust ega võinud jõuda sellepärast ühiskondliku praktika materialistlikule käsitusele.

[1] V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., Tallinn 1953, lk. 15.
[2] Sealsamas.
[3] Sealsamas, lk. 9—10.

2. Marxi ja Engelsi poolt tunnetusteoorias teostatud revolutsioonilise pöörde olemus

Et lahendada küsimust, kuidas muuta maailm, tuli esmajärjekorras anda õige, materialistlik seletus maailma kohta, ja seejuures mitte ainult looduse, vaid ka ühiskonna kohta, s. o. materialism tuli laiendada inimajaloo valdkonnale. Materialistliku ajalookäsituse loomine, ühiskonna ajaloolise arengu objektiivsete seaduste, eriti kapitalismi tekkimise, arenemise ja hukkumise seaduse avastamine on Marxi ja Engelsi üheks tähtsaimaks teaduslikuks teeneks.

Selgitanud, kuidas arenes ja muutus ühiskond minevikus, võisid Marx ja Engels lahendada küsimuse, kuidas teda muuta olevikus ning tuua sellega lähemale kommunistlik tulevik.

Marxi-eelne filosoofia õpetas, et ühiskonna muutmine saavutatakse mõistuse tegevusega, kusjuures kaemusliku materialismi baasil tekkinud õpetused ei erinenud selles otsustavas punktis mitte milleski idealismi baasil tekkinud õpetustest. Kuid «ideed üldse ei suuda midagi teostada. Ideede teostamiseks on vaja inimesi, kes peavad kasutama praktilist jõudu»[1], ütlesid Marx ja Engels juba oma raamatus «Püha perekond». Maailma muutmise idee tekkimine väljaspool seost rahvamasside praktilise revolutsioonilise tegevusega tähendab parimal juhul ainult uue maailmaseletuse esilekerkimist. «Filosoofid on maailma ainult erinevalt seletanud,» juhib Marx tähelepanu vana filosoofia põhipuudusele, «kuid asi seisab selles, et teda muuta»[2].

Maailma muutmise ülesanne oli Marxile ja Engelsile enne kõike ühiskondlike suhete põhilise, revolutsioonilise muutmise ülesanne, seega kapitali võimu kukutamise ja proletariaadi diktatuuri vallutamise ülesanne. Ainult sotsialistlik revolutsioon avab tee ühiskonna tootlike jõudude võimsale arenemisele, looduse vallutamisele töörahva hüvanguks. «Proletariaat kasutab oma poliitilist võimu selleks,» kirjutasid Marx ja Engels «Kommunistliku partei manifestis», «et kodanluselt järk-järgult ära kiskuda kogu

---

[1] K. Marx ja F. Engels, Teosed, III kd., lk. 147 (v. k.).
[2] F. Engels, Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp, Tallinn 1946, lk. 58.

kapital, tsentraliseerida kõik tootmisriistad riigi, s. o. valitsevaks klassiks organiseerunud proletariaadi kätte, ja suurendada võimalikult kiiresti tootlike jõudude hulka»[1].

Teostada ühiskondlike suhete põhilist muutmist, kukutada kapitalismi ja üles ehitada sotsialismi võivad proletariaat ning tema poolt juhitavad töörahvahulgad ainult oma revolutsioonilise praktika abil, klassivõitluse käigus ja selle tulemusel. Loodust põhiliselt muuta võib ainult kapitalistlikust orjusest vabastatud töörahvahulkade, materiaalsete hüvede tootjate plaanipärane tootlik tegevus. Rahvahulkade revolutsiooniline praktiline tegevus, ühiskondlik praktika — see ongi jõud, mis muudab looduse ja ühiskonna. Lahendanud teoreetiliselt küsimuse maailma revolutsioonilise muutmise teedest, andsid Marx ja Engels proletariaadile suurima ideelise relva praktiliseks võitluseks ühiskonna kommunistliku ümberkujundamise ja looduse täieliku vallutamise eest.

Enne kui siirduda küsimusele, millist osa etendas Marxi ja Engelsi järgi maailma muutev ühiskondlik praktika maailma ja tema seaduspärasuste tunnetamise küsimuses, käsitleme üksikasjalisemalt praktika marksistlikku käsitust. See küsimus omab esmajärgulist tähtsust. Nagu juba öeldud, kasutas ka Marxi-eelne filosoofia «praktika» mõistet ja seejuures kõige mitmesugusemas tähenduses, kuid talle oli võõras inimliku tegevuse teaduslik käsitus.

Kaasaegne kodanlik filosoofia, eriti ameerika-inglise filosoofia (pragmatism jms.), kasutab «praktika» ja «kogemuse» mõisteid kõige pettuslikumal viisil, varjates «kogemuse» ja «praktika» pooldamise kisaga teadusele vaenulikku idealistlikku joont filosoofias.

Marx rõhutas eriti selle kõige tähtsama filosoofilise kategooria teadusliku mõistmise tähtsust. «Kõik müsteeriumid, mis ahvatlevad teooria müstitsismi,» kirjutas ta teesides Feuerbachi kohta, «leiavad oma ratsionaalse lahenduse inimlikus praktikas ja selle praktika mõistmises»[2].

Kõigepealt tuleb märkida, et praktikat, s. o. materiaalset inimlikku tegevust, ei saa ära segada mateeria liikumisega, nagu seda teeb näiteks T. Pavlov. Oma raamatu

[1] K. Marx ja F. Engels, Kommunistliku partei manifest, Tallinn 1951, lk. 50—51.

[2] F. Engels, Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp, Tallinn 1946, lk. 57—58.

«Peegeldusteooria» teises venekeelses väljaandes väidab ta, et praktika on «asjadevaheline (ja nende sisemine), substantsidevaheline (ja nende sisemine), individuaalse olemise mitmesuguste liikide vaheline (ja nende sisemine), elektronide ja tuumade, aatomite ja molekulide, makrokosmiliste kehade — päikese, planeetide, tähesüsteemide, galaktiliste süsteemide vaheline (ja nende sisemine), isikute ja ühiskonna, klasside ja mitmesuguste ühiskondlik-majanduslike formatsioonide jne., jne. vaheline s u h e»[1].

Seega praktika muutub T. Pavlovil ühiskondlikust kategooriast kosmiliseks kategooriaks, mis tähistab üldist vastastikust mõju looduses. Mahutades kõik nähtused praktika mõiste alla, kustutab T. Pavlov kvalitatiivse piiri inimühiskonna ja looduse vahel, eriti inimese tegevuse ja aatomite liikumise vahel.

Inimese praktiline tegevus erineb kvalitatiivselt mitte ainult elektronide liikumisest, vaid ka kõrgemate loomade tegevusest. Inimese praktilise tegevuse põhivormiks on t ö ö, ja töö on omane ainult inimesele. Töö erineb loomade tegevusest selle poolest, et töö sooritatakse tootmisriistade abil ja ta kujutab endast teadlikku tegevust, seevastu aga loomade tegevus toimub instinktide ning tingitud reflekside alusel ja seda teostatakse ilma tööriistadeta. «Ämblik sooritab operatsioone, mis sarnlevad kangru omadega,» kirjutab Marx, «ja mesilane oma vahast kärgede ehitamisega teeb häbi mõnelegi inimesest ehitusmeistrile. Mis aga juba algusest peale tõstab halvima ehitusmeistri kõrgemale parimast mesilasest, on see, et enne kärje ehitamist vahast on ta selle oma peas juba valmis ehitanud. Tööprotsessi lõpul saadakse tulemus, mis juba protsessi algul oli olemas töölise kujutluses, järelikult oli olemas ideaalselt. Tööline mitte ainult ei muuda loodusliku aine vormi: ta ühtlasi teostab looduslikus aines oma teadliku eesmärgi, mis seadusena määrab tema tegevuse laadi ning iseloomu ja millele ta peab allutama oma tahte»[2].

Järelikult, inimese praktiline tegevus on tootmisriistade abil sooritatav materiaalne tegevus, mis on kantud teadvusest, milline omakorda seab tegevuse eesmärgi. Inimese pea juhib tema käsi. Ja just selle asjaolu kasutabki ära idealism, mis kuulutab inimliku mõistuse tegevuse «praktikaks», la-

[1] T. P a v l o v, Peegeldusteooria, 1949, lk. 197 (v. k.).
[2] K. M a r x, Kapital, I kd., 1953, lk. 159—160.

hustades materiaalse tegevuse vaimses tegevuses, tõelise praktika — teoorias. Kuid idealistid kas ei oska või ei taha asja näilikkuse taga avastada tema olemust: esiteks, meie teadvuse poolt seatavad eesmärgid on vastuseks praktika nõudmistele ja vajadustele; teiseks, need eesmärgid on teostatavad ainult praktilise tegevuse kaudu, ainult praktikas.

Kasutades Feuerbachi terminoloogiat, ütleb Marx teesides Feuerbachi kohta, et praktika on «inimlik meeleline tegevus»[1]. «Saksa ideoloogias» ja teistes selle ajajärgu teostes kasutasid Marx ja Engels termineid «meeleline», «esemeline» ja «materiaalne» kui samaväärseid. Seega praktika tema ainuteaduslikus marksistlikus käsituses ei ole midagi muud kui inimeste materiaalne tegevus maailma muutmises; ainuüksi selles tähenduses kasutavad kõik marksismi-leninismi klassikud praktika mõistet.

Inimeste kui ühiskonnaliikmete peamiseks praktiliseks tegevuseks, mis määrab nende igasuguse muu tegevuse, on töö, tootlik tegevus, mis loob nood materiaalsed hüved, ilma milleta inimlik elu on võimatu. Kuid praktika ei lõpe töötegevusega, materiaalsete hüvede tootmisega. Praktika kujutab endast ühiskonna materiaalset tegevust ilma erandita kõigil aladel, nii tootmise kui majanduslike suhete alal, nii poliitika kui kultuuri alal, nii ühiskondlikus elus kui igapäevases elus. Inimeste praktilise tegevuse tähtsaimaks alaks on antagonistlikus klassiühiskonnas klassivõitlus, mis leiab oma kõrgeima avalduse klasside relvastatud füüsilises kokkupõrkes sotsiaalse revolutsiooni ajastul, mil otsustatakse ühiskonna saatus paljudeks aastakümneteks.

Seega on praktika väga lai mõiste, sest ta hõlmab inimeste tegevust kõige mitmesugusemalt elualadelt. Kuid kas oleks õige väita, et praktika hõlmab inimeste kogu tegevust? Muidugi mitte. Kui praktika hõlmaks ühiskonna kogu tegevust, mis oleks siis niisugusel juhul teoreetiline tegevus?

Mõtlemistegevus kuulub paratamatult töötegevusse ja inimese igasugusesse muusse praktilisse tegevusse, on praktika oluliseks momendiks, mis eraldab inimeste tegevuse loomade tegevusest. Kuid sellest ei järeldu sugugi, et praktika hõlmaks täielikult inimese mõtlemistegevuse. Mõtlemine ei piirdu hoopiski mitte nende kujutlustega, mis käivad va-

[1] F. Engels, Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp, Tallinn 1946, lk. 55.

hetult kaasas töö ja igasuguse muu praktilise tegevusega. Võib läbi mõelda tegevuskava ja tegutseda mõne aja pärast või hoopiski mitte tegutseda; kuni inimene ainult mõtiskleb ja plaanitseb, jäävad asjad nii nagu nad on. Mõtlemise suhteline iseseisvus avaldub veelgi rohkem fantastilistes väljamõeldistes ja teoreetilise tegevuse niisugustes vormides nagu teaduslikud hüpoteesid, mis võivad õige kaua mitte etendada juhtivat osa praktilises tegevuses.

Teooria oma teatavas osas väljendub neis eesmärgikujutlustes, mis eelnevad ja kaasnevad igale praktilisele tegevusele, ja seepärast kuulub teooria alati praktikasse tema momendina. Kuid samal ajal ei saa inimese mõttetegevust pidada ainult selleks, et ta etendab praktikasse vahetult lülitatud praktika momendi osa.

Lenin ütles, et teadvuse ja mateeria vastandlikkus muutub väljaspool filosoofia põhiküsimust, s. o. mõtlemise ja olemise vahekorda, suhteliseks, sest teadvus on kõrgesti organiseeritud mateeria omadus, ja maailmas ei ole midagi peale ajas ning ruumis liikuva mateeria. Piitsutades halastamatult idealistide igasuguseid katseid muuta absoluutseks teadvuse suhtelist iseseisvust ning sellega eraldada teadvust mõtlevast mateeriast, lükkas Lenin ühtlasi otsustavalt tagasi vulgaarmaterialistide katsed taandada teadvust mateeriale filosoofia põhiküsimuse lahendamisel. J. Dietzgeni avaldust: «Mateeria mõistet tuleb laiendada. Siia kuuluvad kõik tegelikkuse nähtused, järelikult ka meie võime tunnetada, seletada,» peab Lenin «täiesti valeks kohaks», «segaduseks»[1].

Lahendus, mille annab marksism teooria ja praktika vahekorra, inimeste vaimse tegevuse ja nende materiaalse tegevuse vahekorra küsimuse kohta, tuleneb vahetult teadvuse ja mateeria vahekorra küsimuse dialektilis-materialistlikust lahendusest. Võideldes praktika teoorias *idealistliku* lahustamise vastu, lükkab marksism sellega ühtlasi otsustavalt tagasi teooria *vulgaarmaterialistliku* lahustamise praktikas. Kui teooria ja praktika mõisted ära segada praktika laiendamise lipu all ja mahutada praktika alla ühiskonna kogu tegevus, selle hulgas ka teoreetiline tegevus, siis teooria ja praktika vahekorra küsimus, samuti nagu mõtlemise ja olemise vahekorra küsimus, kaotab mõtte ja jääb järele taoline vulgaarmaterialistlik segadus, mille Lenin hukka mõistis J. Dietzgeni vaadetes.

[1] Vt. V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 225.

Lenin näitas, et nii laiade mõistete kohta nagu materia ja teadvus ei saa anda definitsiooni teisiti kui neist ühe primaarsuse äranäitamisega teise suhtes[1]. Praktika kui ühiskonna materiaalse tegevuse marksistlik definitsioon näitab juba ise, et praktika on inimeste vaimse, teoreetilise tegevuse suhtes primaarne, s. o. et praktika omab otsustavat osa maailma tunnetamises. Sellepärast tähendaski põhiline pööre inimliku tegevuse olemuse käsituses tõelist revolutsiooni teooria ja praktika vahekorra küsimuse lahenduses, revolutsiooni kogu tunnetusteoorias.

Oma materiaalse, revolutsioonilis-praktilise tegevusega muudavad inimesed maailma, kuid ei jää seejuures ka ise muutumatuks. Marx kirjutab töö, s. o. ühiskondliku praktika otsustava vormi kohta: «Ta (inimene — *M. R.*) paneb liikuma oma kehale kuuluvad loodusjõud, käed ja jalad, pea ja sõrmed, — et omandada loodusainet oma elule kõlbulikul kujul. Mõjudes selle liikumisega endast väljaspool olevale loodusele ja muutes seda, muudab ta ühtlasi omaenese loomust»[2].

Täpselt niisamuti on lugu ka inimeste kõigi teiste praktilise tegevuse vormide puhul: muutes maailma, muutub inimene ise, muutub seejuures nii füüsiliselt kui ka vaimselt. Inimese teadvuse muutumine seisab eelkõige selles, et muutuvad meie teadmised välismaailma esemetest ja nendevahelistest suhetest. Teiste sõnadega, maailma tunnetatakse maailma muutmise ühiskondlikus praktilises tegevuses — niisugune on geniaalne järeldus, millega Marx rikastas tunnetusteooriat.

Praktika kui tunnetuse aluse ja tõe kriteeriumi tähtsuse selgitamine võimaldas esmakordselt tõestada maailma ja tema seaduspärasuste tunnetatavuse materialistlikku teesi, täielikult ja lõpuni paljastada idealismi ja agnostitsismi valet. Praktika sissetoomine tunnetusteooriasse tähendas Marxi-eelse materialismi gnoseoloogilistele vaadetele omase kaemuslikkuse ning metafüüsilisuse ületamist ja lõi kindla aluse kõigi tunnetusteooria probleemide, nagu subjekti ja objekti vahekorrast, meelte ja mõistuse vahekorrast tunnetuses jne. printsipiaalseks lahendamiseks. Lühidalt, praktika osa avastamine tunnetuse arengus moodustab olemusliku, tsentraalse punkti sellest marksismi poolt teosta-

[1] Vt. V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 129.
[2] K. Marx, Kapital, I kd., lk. 159.

tud revolutsioonilisest pöördest tunnetusteoorias, mille tõttu gnoseoloogia sai teaduseks.

Praktika primaarsus tunnetuse suhtes avaldub kahesugusel viisil: praktika on tunnetuse alus ja tõe kriteerium. Praktika esineb kõigepealt tunnetuse alusena, arengu allikana kõigile nendele meie teadmustele, milliseid omame maailma kohta. Välismaailma esemete suhtes on meie teadmuse allikaks need esemed ise. Kuid teadmust asjade kohta ei saavutata nende kaemise teel, vaid praktika abil, asjade praktilise mõjutamise kaudu. Tunnetus areneb sedamööda, kuidas areneb inimeste võim looduse ja ühiskondliku olemise pimedate jõudude üle, ja sellepärast on praktika teadmuste arengu allikaks.

Teaduse arengus avaldub praktika kui tunnetuse aluse osa enam või vähem otseselt ja vahetult. Kuid isegi kõige fantastilisemad väljamõeldised, nagu näiteks religioossed kujutlused, ei teki samuti mitte «vaimu sügavustest» või «taeva inspiratsioonil». Oma tõelise seletuse leiavad religioossed kujutlused nende tekke ajastu praktilises ühiskondlikus tegevuses. Kui praktika teatud arenguastmel teatavad looduse ja ühiskonna seosed satuvad inimese vaimsesse silmaringi, kuid ei või veel leida teaduslikku seletust mitte-küllaldaselt arenenud praktika tõttu, inimese jõuetuse tõttu looduslike ja ühiskondlike jõudude ees, — siis tekivad moonutatud, selle hulgas ka religioossed tõlgitsused, mida hiljem kindlustavad ja toetavad valitsevate ekspluataatorlike klasside huvid.

Ideede ja teooriate tekkimist seletab marksism-leninism ühiskonna ja selle üksikute klasside praktiliste vajadustega. Kuid olles tekkinud vastuseks teatavatele praktilistele nõuetele, muutuvad ideed ja teooriad varem või hiljem, otseselt või kaudselt, täielikult või osaliselt praktilise tegevuse juhendiks, — ja praktika esineb nüüd ainsa objektiivse kriteeriumina nende ideede, teooriate ja kujutluste tõesuse defineerimisel. Ainult praktika kaudu jõuab inimkond kõigi oma kujutluste, ideede, teooriate ja kogu tunnetuse tõesuse või ekslikkuse kindlaksmääramisele.

Praktika iga akt kujutab endast samaaegselt niihästi nende ideede kontrolli, milledest inimesed juhinduvad antud praktilises tegevuses, kui ka alust, mis on ideede arenemise, uute teooriate tekkimise ja tunnetuse edasise arenemise allikaks. Lähtudes praktikast saadud objektiivsete tulemuste vastavusest teooria poolt ennustatud tulemustele,

selgub selle või teise teooria tõesuse kindlaksmääramisel ühtlasi antud teooria o s a ja t ä h t s u s praktikas.

Tunnustades praktika primaarsust teooria suhtes, pidades praktikat tunnetuse aluseks ja kriteeriumiks, ei vähenda marksism-leninism sugugi mitte teooria, teaduse ja tunnetuse osatähtsust. Vastupidi, Marx ja Engels, Lenin ja Stalin rõhutavad revolutsioonilise teooria määratu suurt osa maailma ümberkujundamises. J. V. Stalin ütleb:

«... Ühiskonna vaimne elu on ühiskonna materiaalse elu tingimuste peegeldus. Mis puutub ühiskonna ideede, teooriate, vaadete ja poliitiliste asutuste t ä h t s u s s e, mis puutub nende o s a s s e ajaloos, siis ajalooline materialism ei eita, vaid, vastupidi, rõhutab nende suurt osa ja tähtsust ühiskonna elus, ühiskonna ajaloos»[1].

On mitmesuguseid ideid ja teooriaid. On eesrindlikke, progressiivseid ideid ja teooriaid, kuid on ka reaktsioonilisi ideid ja teooriaid.

Eriti tähtsat osa ühiskonna arenemises omavad eesrindlikud ideed ja teooriad, mis peegeldavad õigesti ühiskonna arenemise valminud vajadusi, progressiivsete klasside huve. Marx ja Engels, Lenin ja Stalin rõhutavad revolutsioonilise teooria määratu suurt osa maailma ümberkujundamises.

Praktika otsustava osa selgitamine marksismi poolt tunnetuses võimaldas e s m a k o r d s e l t väärikalt hinnata tunnetuse tõelist osa ja suurt tähtsust, mida ta omab praktilises tegevuses. Et maailma muuta, selleks on tarvis teda õigesti seletada, s. o. on tarvis tunnetada looduse ja ühiskonna liikumise objektiivseid seadusi, omandada objektiivne tõde. Praktilise tegevuse edu on määratud otseselt sellega, kuivõrd õige on teooria, mida kasutatakse tegevuse juhendina. Marksismi-leninismi kui proletariaadi teoreetilise relva määratu jõud võitluses ühiskonna kommunistliku ümberkujundamise eest on seletatav sellega, et ta on ainuteaduslik teooria, mis peegeldab õigesti ühiskonna arenemise seadusi.

Näidanud ära, et teooria peab lähtuma praktikast ning praktika peab juhenduma eesrindlikust teooriast, ja formuleerinud t e o o r i a j a p r a k t i k a ü h t s u s e printsiibi, andis marksism-leninism sellega ühtlasi kommunist-

[1] J. S t a l i n, Leninismi küsimusi, Tallinn 1952, lk. 513.

likele parteidele tegevusjuhise võitluses proletariaadi diktatuuri kehtestamise ja kommunistliku ühiskonna ehitamise eest[1].

Marxi ja Engelsi, Lenini ja Stalini poolt maailma muutmise teede põhiküsimusele antud lahendus, mille järgi see muutmine toimub teaduslikust teooriast valgustatud revolutsioonilise praktika kaudu, relvastas proletariaati edukaks võitluseks oma vabanemise eest. Tõepoolest, kui ühiskonda võib muuta ainult praktilise revolutsioonilise tegevuse teel, siis see tähendab, et ei tule oodata, kuni «olukorrad», millest targutasid sotsialistid-utopistid, s. o. inimeste elutingimused iseendast muutuvad. Sotsialistid-utopistid unistasid sellest, et üksnes propaganda tagajärjel muutuksid ühiskondlikud tingimused, «olukorrad» nii, et kasvab uus inimeste sugupõlv, kes on läbi imbunud kommunismi ideaalidest ning teostab need ideaalid elus ilma igasuguse klassivõitluseta, ilma proletariaadi vägivaldse revolutsioonita. Marksism-leninism õpetab, et needsamad «olukorrad» tuleb muuta revolutsioonilisel teel, s. o. tuleb kukutada ekspluateerimise ja rõhumise kord, ja ainult vana ühiskonna kukutamise ning uue ühiskonna ehitamise käigus kujunevad rahvahulgad ümber ja omandavad kommunistliku teadvuse. Nii ületas dialektiline ja ajalooline materialism utopistliku sotsialismi piiratuse ja relvastas ühtlasi sellega töölisklassi oportunismi vastu, tänapäeva parempoolsete sotsialistide — imperialistliku kodanluse agentuuri ja töötajate huvide reetjate reformismi vastu.

Marxi ja Engelsi poolt loodud dialektilise ja ajaloolise materialismi filosoofia üheks tähtsamaks järelduseks on see, et hulkade teadvuse muutmiseks, kommunistliku teadvuse massiliseks tekitamiseks ei ole teist teed peale revolutsioonilise praktilise võitluse. «Revolutsioon on paratamatu,» kirjutasid nad, «mitte ainult sellepärast, et mitte ühelgi teisel viisil pole võimalik kukutada *valitsevat* klassi, vaid ka sellepärast, et *kukutav* klass võib ainult revolutsioonis vabaneda kõigest vanast jõledusest ja muutuda võimeliseks looma uut ühiskonda»[2].

Marksismi rajajad väljendasid sama mõtte maailmakuulsates sõnades, mis on üleskutseks ja juhendiks revolutsioo-

[1] Teooria ja praktika ühtsuse küsimust käsitletakse üksikasjalisemalt IV peatükis.

[2] K. Marx ja F. Engels, Teosed, IV kd., lk. 60 (v. k.).

nilisele tegevusele: «Tööliisklassi vabanemine võib olla ainult tööliisklassi enese ürituseks.»

Arendades seda marksistliku maailmavaate põhiteesi ütles Lenin 1919. aastal, proletaarse revolutsiooni ajastul, pöördudes Petrogradi tööliste poole:

«Vanad sotsialistid-utopistid arvasid, et sotsialismi saab üles ehitada teiste inimestega, et nad kõigepealt kasvavad üles väga paid, puhtukesed, suurepäraselt väljaõpetatud inimesed ja hakkavad neist sotsialismi ehitama. Me oleme alati naernud ja ütelnud, et see on titemäng, et see on sotsialismiga koketeerivate õrnade preilikeste ajaviide, mitte aga tõsine poliitika.

Meie tahame sotsialismi üles ehitada nendest inimestest, keda kapitalism on üles kasvatanud, ära rikkunud, demoraliseerinud, kuid see-eest ka võitluseks karastanud... Me tahame ehitada viivitamatult sotsialismi sellest materjalist, mille on jätnud meile päranduseks eilne kapitalism, nüüdsama, mitte aga nendest inimestest, keda hakatakse üles kasvatama taimelavades, kui lõbustada ennast selle muinasjutuga.[1]»

Ja Lenin järeldab: «See ongi raskus, mis kerkis konkreetselt meie ette, kui me võtsime võimu, kui me saime nõukogude aparaadi...»[2]

Enam kui kolmekümne aasta jooksul, mis on möödunud sellest ajast, mil öeldi need sõnad, on meie maa töölised, talupojad ja intelligents kommunistliku partei juhtimisel ümber kujundanud mitte ainult meie ühiskonna materiaalsed elutingimused, vaid on ka ise põhjalikult muutunud kommunismi ehitamise käigus, on ümber kasvanud ja saanud sotsialismi ajastu inimesteks, kelle sisemine pale avanes maailma ees kogu oma ilus Suure Isamaasõja aastail, mil nõukogude inimesed päästsid maailma kõik rahvad orjastamisest ja orjastamise hädaohust.

«Me ei ole enam need venelased, kes me olime enne 1917. aastat,» ütles A. A. Ždanov, «ja Venemaa ei ole meil enam sama, ning iseloomgi on meil teine. Me oleme muutunud ja kasvanud koos nende suurte ümberkujundamistega, mis meie maailma põhiliselt ümber on muutnud»[3].

*

[1] V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., Tallinn 1954, lk. 51—52.

[2] Sealsamas, lk. 52.

[3] A. A. Ždanov, Kõne ajakirjade «Zvezda» ja «Leningrad» kohta, «Looming», 1946, lk. 1122.

Ajaloo vältel on inimeste teadvus muutunud nende maailma muutva praktilise tegevuse alusel. Kuid mispärast jõudis ühiskond esmakordselt alles proletariaadi ideoloogide näol selle omaenda olemise fundamentaalse fakti äratundmiseni ja sellega ühtlasi tõeliselt teadusliku filosoofia loomiseni? See on küsimus Marxi ja Engelsi poolt *inimliku praktika käsituses teostatud revolutsioonilise pöörde klassisisust*, nende poolt *filosoofias teostatud kogu revolutsioonilise pöörde klassisisust*.

Klasside vastandlikkus, nende antagonism praktilises tegevuses tekitab paratamatult klassivastandlikkuse inimeste teadvuses, sest «milline on inimeste eluviis, selline on nende mõtteviis»[1].

Millised on siis ekspluataatorlike klasside praktilise tegevuse iseärasused, mis tingivad, et kodanlikul, aristokraatlikul jms. filosoofial on põhimõtteliselt võimatu mõista revolutsioonilist praktikat kui maailma muutmise vahendit ja inimliku mõtlemise arengu alust?

Klasside tekkimisega kindlustub ja tugevneb vaimse ja füüsilise töö jaotus (selle jaotuse alged tekkisid juba ürgkogukonnas): vaimne töö muutub valitsevate klasside monopoliks, aga füüsiline töö ekspluateeritavate osaks. Orjapidaja, aristokraadi ja kodanlase positsioonidelt, kes käsitavad rahvahulkade füüsilist tööd kui «madalat» ja «ebaväärikat» tegevust, on töös võimatu näha ühiskonna elu alust, materiaalses praktilises tegevuses — maailma ümberkujundamise liikumapanevat jõudu ja inimeste mõttetegevuse või seda enam veel «nende» eneste mõttetegevuse alust.

Kapitalismi ajastul tekivad eeldused, mis võimaldavad tunnetada töö kui ühiskonna elu aluse osatähtsust, sest just kodanluse ülevõimu ajal tekivad tema tahtest sõltumatult tootlikud jõud, mis on oma võimsuselt eelmiste ajastutega võrreldamatud. Tööväärtuse teooria loomine Smithi ja Ricardo poolt peegeldas mõningal määral seda olukorda, kuna töö tunnistati kõigi rikkuste loojaks. Kuid kodanliku poliitilise ökonoomia klassikud ei jõudnud nii kaugele, et püstitada küsimust tööst kui inimeste mõttetegevuse allikast, ja hiljem jättis kodanlik teadus tööväärtuse teooria üldse täiesti unustusse.

---

[1] J. Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn 1952, lk. 517.

Kui tõusva kodanluse mõtlejad ei suutnud jõuda äratundmisele, millist osa etendab töö looduse ümberkujundamises ja seda enam teaduste arenemises, hoolimata asjaolust, et niisuguseks äratundmiseks olid olemas objektiivsed eeltingimused, siis roiskuva kapitalismi ajastu kodanluse ideoloogid ei saa endale isegi püstitada niisugust ülesannet, sest see on põhiliselt vastuolus kapitalistide klassihuvidega. Kodanlusele ei ole tootmine mitte midagi muud kui kasusaamise vahend, omapärane pahe, ilma milleta on «kapitali isekasvamine» ja lisaväärtuse saamine võimatu. Kodanlike mõtlejate arvamuse järgi kuulub tootmise arendamise ja looduse alistamise teene kapitalile ja kapitalikäsutajatele, tootmise «organisaatoritele», nagu seda on vabrikandid ja pankurid, aga samuti nende teenistuses olevad insenerid ja tehnikud, s. t. tootmise arendamine ja looduse alistamine on lõppkokkuvõttes valitseva klassi ja tema õpetatud esindajate mõttetegevuse «teene».

Mis puutub teise tähtsasse alasse — ühiskondlike suhete muutmisse, siis on ka siin ekspluataatorlikud ladvikklassid oma ideoloogide näol täiesti võimetud mõistma revolutsioonilise praktika osatähtsust.

Ekspluataatorlikud klassid pooldavad eraomanduse säilitamist ja sellepärast on nende klasside revolutsioonilisus väga suhteline isegi nende tõusu ja võimu eest võitluse ajastul. Näiteks oli Lääne-Euroopas kodanluse võimuletuleku kindlustanud kodanlike revolutsioonide ajastul revolutsiooni peajõuks rahvahulkade, eelkõige talurahva liikumine, kuna aga kodanluse võitlus feodaalse korra vastu oli samal ajal oma iseloomult äärmiselt ebajärjekindel. Kodanluse revolutsioonilisi püüdlusi aheldas alati tema hirm omandi saatuse pärast, kartus rahva ees, soov võimalikult kiiresti omastada rahvahulkade liikumise vilja, kustutada nende revolutsioonine energia ning luua «kord» majja. Isegi oma parimatel aegadel ei suutnud kodanlus seada küsimust omandi vahekordade põhilisest ümberkorraldamisest rahva kasuks ja kodanluse suhteline revolutsioonilisus lõppes ühes poliitilise võimu haaramisega tema poolt ja kodanlike suhete legaliseerimisega tootmises.

Alates sellest ajast, kus poliitilise võitluse areenile ilmub iseseisva jõuna töölisklass, muutub kodanlus pürureaktsiooniliseks. Siitpeale ei või kodanlikelt mõtlejatelt oodata isegi seda, et nad asetaksid küsimuse ühiskondlike suhete põhilisest muutmisest ja sellise muutmise teedest. Reformide

jutlustamine, mida on harrastanud ja harrastavad käesoleval ajal kodanluse ideoloogid, näiteks tema tallalakkujad parempoolsete sotsialistide leerist, taotlevad hukkuva kapitalistliku korra päästmise eesmärki. J. V. Stalin ütleb nende reformide kohta:

«Jäädes kehtiva ühiskondlik-majandusliku korra baasile, võib kodanlus altpoolt tuleva surve, hulkade surve tagajärjel astuda mõnikord nende või teiste osaliste reformide teele. Talitades nii, arvab kodanlus, et need mööndused on paratamatud tema klassivõimu säilitamise huvides»[1].

Seega ekspluataatorlike klasside praktilise tegevuse iseloom, mis on tingitud nende asendist ühiskondlikus tootmises ning klassivõitluses, määrab ette, et nende klasside ideoloogid on täiesti võimetud püstitama küsimust looduse ja ühiskonna revolutsioonilisest ümberkujundamisest ja nägema praktikas niisuguse ümberkujundamise vahendit.

Millist osa etendab praktika ühiskonna kogu ajaloolises arengus ja maailma tunnetuses, selle mõistmine sai võimalikuks üksnes proletariaadi praktilise tegevuse üldistamise alusel.

Kuid mille poolest erineb küpse proletariaadi ja proletariaadi diktatuuri tingimustes kujuneva sotsialistliku ühiskonna praktiline tegevus ühelt poolt kodanluse ning teiste ekspluataatorlike klasside praktilisest tegevusest ja teiselt poolt varasemate ühiskondlike formatsioonide rahvahulkade, kapitalismi ajajärgu mitteproletaarsete töörahvaklasside ning proletariaadi enese praktilisest tegevusest tema kui klassi kujunemise ajajärgul?

Ühenduses sellega tuleks peatuda proletariaadi praktilise tegevuse põhivormidel — tootmisel ja klassivõitlusel.

Erinevalt kodanlusest ja kõikidest ekspluataatorlikest klassidest on proletariaat töötav klass, kes toodab materiaalseid hüvesid. Kuid rahvahulkade töötegevuses võib ainult töötava klassi positsioonidelt näha kogu ühiskondliku elu alust. Seda avastust ei olnud aga võimalik teha mitteproletaarsete klasside positsioonidelt. Niisugune geniaalne mõtleja nagu N. G. Tšernõševski, kes väljendas Venemaa pärisorjusliku talurahva huve ja ületas kaugelt Lääne-Euroopa kodanlikud ja väikekodanlikud mõtlejad, ei suutnud luua

---

[1] J. Stalin, Leninismi küsimusi, 10. venekeelne väljaanne, lk. 612.

ajaloolist materialismi ja, nagu teada, ei jõudnud selles suunas kaugemale üksikutest mõtetest.

Asi seisab selles, et proletariaat «on niisugune töötav klass, kes on seotud kõige eesrindlikuma majandusvormiga — suurtootmisega . . .»[1]. Proletariaat, erinevalt talurahvast ja teistest mitteproletaarsetest töötavatest klassidest, paneb oma tööga liikuma suurtootmise just ajastul, mil tööriistad, masinad pidevalt revolutsioneeruvad kapitalistliku konkurentsi nõudmiste tõttu. Ühiskonna tootlike jõudude arenemine toimus ka ürgkogukondliku, orjandusliku ja feodaalse korra ajal, kuid just kapitalismi tingimustes lõi töölisklass oma tööga vaevalt saja aasta jooksul «massilisemad ja kolossaalsemad tootlikud jõud kui kõik möödunud põlved kokku. Loodusjõudude alistamine, masinatega tootmine, keemia kasutamine tööstuses ja põllunduses, aurulaevandus, raudteed, elektritelegraafid, tervete maailmajagude ülesharimine, jõgede laevatavaiks muutmine, terved rahvastikud, kes on nagu maa seest esile manatud — missugune varasem sajand on aimanud, et niisugused tootlikud jõud uinusid ühiskondliku töö rüpes . . .»[2] Töölisklassi praktiline tegevus looduse suhtes on oma iseloomult selgekujuliselt revolutsiooniline ning ümberkujundav ja erineb selle poolest varasemate ajastute rõhutud klasside ning kapitalismi aja väikekaubatootjate tööpraktikast.

Kuid kapitalismi nagu ka kõigi eelkäivate ühiskondlik-majanduslike formatsioonide progressiivsus on oma iseloomult suhteline. Ainult sotsialistlik kord avab tee tootlike jõudude takistamatuks arenemiseks. Tehes tootmise oma iseloomult ühiskondlikuks, muutub kapitalism tootmisvahendite eraomanduse ja ühiskondliku töö produktide eraviisilise omandamise tõttu takistuseks ühiskondliku tootmise edasisele arengule. Looduse alistamist ja teaduse rakendamist sel eesmärgil teostatakse kapitalismi tingimustes kapitalistide kasusaamise nimel, kusjuures kodanlus ei arvesta mingil määral looduslike ressursside kurnamist ega oma röövtegevuse negatiivseid tagajärgi.

Pärast proletariaadi diktatuuri kehtestamist muutub ühiskondlik töö oma iseloomult plaanikindlaks. Sotsialismi võiduga kaovad ühiskonna tootlike jõudude arengu takistused, mis olid tingitud kapitalismi vastuoludest. Sotsialistliku

[1] «ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus», Tallinn 1952, lk. 14.

[2] K. Marx ja F. Engels, Kommunistliku partei manifest, Tallinn 1951, lk. 35.

riigi ja kommunistliku partei poolt juhitav ning suunatav linna ja maa töörahvas teostab sotsialismi tingimustes looduse plaanikindlat ümberkujundamist grandioossetes mastaapides.

Rõhutades töötajate tootliku tegevuse tähtsust sotsialismi ajastul, ütles J. V. Stalin oma kõnes esimesel kolhoosnikute-lööktööliste kongressil: «Töölised ja talupojad, kes ilma müra ja kärata ehitavad tehaseid ja vabrikuid, kaevandusi ja raudteid, kolhoose ja sovhoose, kes loovad kõik eluhüved, kes toidavad ja panevad riidesse kogu maailma, — need on tõelised kangelased ja uue elu loojad»[1].

Mis puutub töölisklassi praktilisse tegevusse ühiskondlike suhete muutmise alal, siis erineb see samuti põhiliselt teiste ühiskondlike klasside praktikast.

Töölisklass on ainuke järjekindlalt revolutsiooniline klass, sest ta «on suurtootmises valitsevate töötingimuste tõttu kergesti organiseeritav ning kõige revolutsioonilisem oma proletaarse seisundi tõttu, sest revolutsioonis pole tal midagi kaotada peale oma ahelate»[2]. Proletariaat tõuseb revolutsioonile ühiskonna igasugusest rõhumisest ja ekspluateerimisest vabastamise huvides. Tema ajalooline missioon seisab kapitalismi hävitamises ja kommunismi loomises, tootmisvahendite ühistamises ja tootmissuhete põhilises muutmises, mille tagajärjel need muutuvad ekspluateerimisest vabade töötajate seltsimeheliku koostöö ja vastastikuse abistamise suheteks. Ühiskonna sotsialistlikku ümberkujundamist on võimalik teostada ainult sotsialistliku revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri kaudu. Proletariaadi ja tema partei praktiline poliitiline tegevus, kes juhivad rahvahulki nende võitluses kapitalismi vastu ja sotsialistliku revolutsiooni eest, on praktilise poliitilise tegevuse kõrgeimaks vormiks antagonistlikus klassiühiskonnas.

Kommunistliku partei poolt juhitava proletariaadi revolutsiooniline poliitiline tegevus erineb printsipiaalselt mitte ainult ladvikklasside, näiteks kodanluse pseudorevolutsioonilisest tegevusest tema tõusuajastul, vaid samuti ka rahvahulkade stiihilisest ja ebajärjekindlast revolutsioonilisest tegevusest varasemates sotsiaalsetes liikumistes, näiteks feodalismi ajastu talupoegade liikumistes, ja proletariaadi enda stiihilisest revolutsioonilisest võitlusest, nagu see toi-

[1] J. V. Stalin, Teosed, 13. kd., Tallinn 1952, lk. 249.
[2] «ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus», Tallinn, 1952, lk. 14.

mus enne seda, kui marksistlik partei tõi töölisliikumisse sotsialismi ideed ning hakkas teda suunama proletariaadi diktatuuri kättevõitmisele.

Proletariaadi ja tema partei praktiline poliitiline tegevus kui järjekindlalt revolutsiooniline ja teaduslikust teooriast valgustatud tegevus areneb täielikult välja pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu, mil proletariaat saab valitsevaks klassiks ja loob proletaarse riigi — otsustava tööriista oma kommunistlike ideaalide teostamiseks. J. V. Stalin märgib, et «rahvaste ning riikide saatust ei otsusta praegu mitte ainult juhid, vaid eelkõige ja peamiselt töörahva miljonilised hulgad»[1].

Rahvahulgad on alati olnud ajaloo loojad. Kuid alles pärast võidurikast proletaarset revolutsiooni, sotsialismi ajastul, kui töölised ja talupojad said oma elu tõelisteks peremeesteks ja võtsid osa aktiivsest poliitilisest tegevusest, hakkasid nad arendama hoogsalt neid ammendamatuid loovaid jõude, millede ülirikas läte on alati peitunud rahvas.

Proletariaadi kogu tegevuse juhtivaks ja suunavaks jõuks on tema teadlik ja organiseeritud eelvägi — kommunistlik partei, kes ühendab oma ridades tema parimaid, eesrindlikke, kõige teadlikumaid ja karastatumaid esindajaid. Kommunistliku partei ja tema juhtide Lenini ja Stalini tegevuses kehastub revolutsioonilise teooria ja revolutsioonilise praktika ühtsus.

Niisugused on töölisklassi praktilise tegevuse iseärasused, mis võimaldasid Marxil ja Engelsil avastada rahvahulkade revolutsioonilise praktilise tegevuse otsustava osa looduse ja ühiskonna ümberkujundamises ning inimliku mõtlemise arenemises ja võimaldasid ühtlasi näha revolutsioonilises teoorias looduse ja ühiskonna teadliku ümberkujundamise võimsat vahendit. Töölisklassi ajaloolise tegevuse edasine arenemine kapitalismi revolutsioonilise ründamise ajastul ja sotsialismi ning kommunismi ülesehitamise ajastul Nõukogude Liidus võimaldasid Leninil ja Stalinil edasi arendada marksistlikku õpetust praktika osast maailma revolutsioonilises muutmises ja teooria ning praktika ühtsuse tähtsusest proletariaadi parteile.

Määratu suurt tähtsust omavad marksismi geniaalsete jätkajate V. I. Lenini ja J. V. Stalini tööd marksistliku

[1] J. V. Stalin, Teosed, 13. kd., Tallinn 1952, lk. 248—249.

tunnetusteooria edasiarendamises ja põhjendamises, eriti praktika kui tunnetuse aluse ja tõe kriteeriumi osatähtsuse käsituses. Niisugused V. I. Lenini teosed nagu «Materialism ja empiriokritiitsism», «Filosoofilised vihikud», «Sõjaka materialismi tähtsusest» ja teised, J. V. Stalini teosed «Dialektilisest ja ajaloolisest materialismist», «Anarhism või sotsialism?», «Leninismi alustest», «Marksism ja keeleteaduse küsimused» ning teised on ülirikkalikuks panuseks marksismi-leninismi filosoofilises teoorias. Lenin ja Stalin rikastasid dialektilis-materialistlikku tunnetusteooriat ajaloolise praktika üldistamise alusel ja imperialismi ajastu teaduse saavutuste ning sotsialismi ülesehitamise suurte kogemuste alusel Nõukogude Liidus.

II PEATÜKK

PRAKTIKA — TUNNETUSE ALUS

Vaatleme ühiskondliku praktika kui tunnetuse aluse osatähtsust: 1) inimühiskonna tekkimise ajajärgul, mil see on küsimus töö osast inimliku mõtlemise tekkimisel, 2) teaduliku tunnetuse ajaloolises arenemises ja 3) tunnetuse protsessis, nagu see alati toimub inimese peas.

1. Töö osa inimliku mõtlemise tekkimisel

Kõik Marxi-eelse filosoofia katsed lahendada inimliku teadvuse tekke küsimust olid määratud täielikule nurjumisele. Pseudoteaduslik ja idealistlik filosoofia ühes religiooniga olid arvamisel, et inimest eraldab loomadest temale antud «jumalik mõistus». Marxi-eelne materialism eitas jumalat, kuid eeldas, et ainult mõistus eraldab inimese loomadest ega suutnud teaduslikult seletada, millest on see erinevus tingitud. Selle teoreetilise piiratuse peapõhjus peitub Marxi-eelsete materialistide kodanlikus klassipiiratuses; osalt on ta seletatav ka sellega, et inimese tekke küsimuse kohta ei olnud küllaldaselt loodusteaduslikku materjali. Kuid viimane ei olnud peapõhjus. Isegi pärast seda, kui Darwin oli tõestanud inimese tekkimise loomariigist, ei suutnud kodanlikud filosoofid ja looduseuurijad lahendada inimliku mõtlemise tekke probleemi.

Alates XIX sajandi teisest poolest iseloomustavad kodanlikku teadust kaks põhisuunda, mis püüavad lahendada inimliku mõtlemise tekke probleemi ja sellega tihedasti seotud keele tekkimise küsimust. Esiteks on see vulgaarmaterialistliku kallakuga labane evolutsionism. Kodanlikud sotsioloogid-evolutsionistid peavad inimese ilmumist loomariigi arenemise vahetuks tulemuseks. Evolutsionistid ei tunnista inimühiskonna ja loomariigi kvalitatiivset erinevust, ent loomuliku selektsiooni, «olemasolu eest võitluse» jt. darvinistlikud seadused kuulutavad nad nii looduses kui ka ühiskonnas kehtivateks igavesteks seadusteks.

Inimlikku mõtlemist käsitavad evolutsionistid lihtsalt loomade juures esinevate teadvuse algete kvantitatiivse edasiarenemisena; arvukad «uurimused» pidid tõestama, et sipelgad, linnud, ahvid jne. omavad mõtlemist ja kõnet, mis põhimõttelt ei erine inimlikust kõnest.[1]

Vulgaarse evolutsionismi mõnedele nõrkadele kohtadele osutas meelsasti kodanliku mõtte teine, varjamatult idealistlik suund. Näiteks, uuskantlane Noiré ironiseerib nende üle, kes inimliku mõtlemise tekkimist peavad «juhuse kingituseks või, nagu armastatakse öelda viimasel ajal, ajuaine loomuliku kasvu tagajärjeks».

Noiré vaadetel maksab peatuda mõnevõrra üksikasjalisemalt kas või juba sellepärast, et nad kujutavad endast marksismi suhtes tekkiva kodanliku reaktsiooni tüüpilist katset laenata Marxilt marksismi v a s t u võitlemise eesmärgil üks või teine külg tema õpetusest (antud juhul töö osatähtsuse tunnustamine inimese tekkimisel). Ei olnud juhuslik, kui revisionist Bogdanov tunnistas, et Noiré poolt esitatud keele tekkimise teooria «kuulub loomulikult ja jagamatult meie (s. o. bogdanovliku, mahhistliku. — *M. R.*) maailmavaate süsteemi».

Tõepoolest, Noiré rõhutab meelsasti oma raamatus «Tööriistad . . .» inimese printsipiaalset erinevust loomadest. Ta märgib, et abstraktne mõtlemine, kõne ning töö on selle erinevuse põhimomentideks, ja väidab, et töö, ja pealegi kollektiivne töö, «on keele ja mõtlemise, s. o. inimese selge vaimse teadvuse lähtepunktiks». Kuid mida mõistab Noiré töö all?

Teatavasti on töö inimühiskonna tegevus, mis eeldab tööriistade valmistamist ja rakendamist.

Vastupidiselt sellele ainuteaduslikule käsitusele arvab Noiré, et «töö» algab isegi ammu enne looduse poolt antud kujundamatute «tööriistade» kasutamist ja seda enam siis enne tõeliste tööriistade loomist. Just seda tööd, mis mitte milleski ei erine loomakarja tegevusest (näiteks, kätega kaevamine ja punumine), nimetabki Noiré «keele ja mõtlemise lähtepunktiks». Noiré järgi tekkisid mõistus ja kõne e n n e seda, kui inimese esiisa haaras kätte kepi: «Inimene omas kõnelemisvõimet,» väidab Noiré Geigeri järel, «juba enne

[1] Niisugune on näiteks mahhist Bogdanovi seisukoht, kes väitis, et sipelgad omavad «suhtlemisviise», mis on täiesti «analoogilised kõnele».

esimese tööriista tekkimist.» Mis puutub tõelistesse, s. o. inimese poolt loodud tööriistadesse, siis, korrates idealismi igivanu väljamõeldisi, «seletab» Noiré nende tekkimist järgmiselt: omades mõistust, inimene «taipab», et tööriistade rakendamine kergendab tema võitlust looduse vastu, ja ta leiutab need tööriistad.[1]

Ei ole raske taibata, et Noiré on jätnud põhiliselt lahendamata inimese mõistuse ja kõne tekkimise lähteküsimuse. Kui inimene, oma eluviisidelt mitte milleski erinemata loomadest, omandab siiski mõistuse, siis tuleb eeldada, et inimene oli kõikidest elusolenditest algusest peale taeva poolt ära märgitud. Ja tõepoolest, Noiré kirjutab «inimese laubal sätendavast jumalikust sädemest», s. t. asub idealistlikul, papimeelsel seisukohal, et inimese mõistus olevat sünnipärane, ühiskondlikust olemisest sõltumatu omadus. Kooskõlas nende vaadetega inimese tekkimisele püüab Noiré tuletada inimliku keele kogu rikkuse mõnedest tegu väljendavatest hääliku juurtest, milliseid tuuakse tahtmatult kuuldavale tööriistadeta toimuva kollektiivse «töö» protsessis[2].

---

[1] Juba Aristoteles kirjutas: «Inimene on kõige mõistuslikum loom mitte sellepärast, et tal on käed, vaid tal on just sellepärast käed, et ta on kõige mõistlikum olend» (Aristoteles, Loomade osadest, 1937, lk. 151). Hegel ütleb tööriistade kohta: «Need inimlikud leiutused kuuluvad vaimule» (Hegel, Teosed, VIII kd., lk. 227 (v. k.); vt. V. I. Lenin, Filosoofilised vihikud, 1947, lk. 223 (v. k.)).

[2] Nii imelik kui see ka ei ole, pole nõukogude teaduslikus kirjanduses kantlase Noiré vaateid senini õigesti hinnatud. Näiteks V. Nikolski ja N. Jakovlev ütlevad oma brošüüris «Kuidas inimesed õppisid kõnelema» (1947, lk. 10—11, v. k.), et Noiré «ühendas inimeste kõne alguse esmakordselt õigesti muistsete inimeste ühise töötegevusega», kuid kahjuks tal «ei õnnestunud sel teel seletada inimeste kõne ja mõtte kogu rikkuse tekkimist». S. Rubinstein oma raamatus «Üldise psühholoogia alused» (1946, lk. 418, v. k.), ülistanud Noiré'd tema seose tunnustamise eest kõne ja töö vahel, piirdub tema vaadete kriitikas märkusega: «Jäetakse kahe silma vahele selle seose spetsiifiline iseloom — signifikatiivse suhte erinevus sellest assotsiatiivsest või reflektoorsest seosest, millest lähtub Noiré». Mõlemas tsiteeritud teoses unustavad autorid esiteks, et kõne ja töö seose määrasid Marx ja Engels ammu enne Noiré'd; teiseks jätavad seletamata, et Noiré' töö mõiste on hoopis teine kui marksismis-leninismis, ja kolmandaks, mätsivad kinni kogu tema vaateviisi puruidealistliku iseloomu. Kui V. Nikolski ja N. Jakovlev mainivad ebaselgelt, et Noiré püüdis otsa otsaga kokku viia vihje abil «mõistusele» (autorid jätavad lugejale ütlemata, et see on kantlik sünnipärane mõistus), siis S. Rubinstein peab üldse ülearuseks hakata kuidagi arvustama peamist Noiré' teoorias — tema avalikult idealistlikku sisu.

Seega mõlemad kodanliku mõtte põhisuunad — labane vulgaarmaterialistliku kallakuga evolutsionism, mis eitab inimliku mõtlemise ja loomade psüühika kvalitatiivset erinevust, ja varjamatu idealism, mis püstitab «jumaliku» vaheseina inimese ja tema loomadest esivanemate vahele, — need põhisuunad olid ühevõrra võimetud oma katsetes lahendada inimliku mõtlemise tekke probleemi.

Inimese ja tema mõtlemise tekkimise küsimuse lahendus sai võimalikuks ainult proletaarse maailmavaate positsioonidel, dialektilise ja ajaloolise materialismi positsioonidel, mis näeb töös kogu ühiskonna elu alust. Selle küsimuse lahendasid Marx ja Engels juba möödunud sajandi 40-ndail aastail, hoolimata asjaolust, et tol ajajärgul oli loodusteaduslik ja ühiskonna ajalooline materjal äärmiselt puudulik. «Inimesi võib loomadest eraldada,» kirjutasid Marx ja Engels «Saksa ideoloogias», «teadvuse, religiooni ja üldse ükskõik mille järgi. Ise nad hakkavad endid loomadest eraldama niipea kui nad ainult hakkavad *tootma* endile vajalikke elatusvahendeid . . .»[1]

Hiljem pöördusid Marx ja Engels korduvalt tagasi inimese ja tema mõtlemise tekkimise küsimuse juurde, eriti pärast seda, kui Darwin oli tõestanud inimese tekkimise loomast. Kuid Darwin ja tema järglased ei osanud seletada, *millisel viisil* toimus üleminek loomalt inimesele. Vastuse sellele küsimusele andis Engels oma artiklis «Töö osa ahvi inimeseks muutumise protsessis», mis on kirjutatud möödunud sajandi 70-ndate aastate keskel.

Marksism lähtub sellest, et maailma arengus eelneb materiaalne külg ideaalsele küljele. Sellepärast tuleb ahvikarjalt inimühiskonnale ülemineku uurimist alustada nendest muutustest, mis toimusid inimeseks muutunud ahvide *eluviisis*. Eluviisi muutustega on seletatavad need muutused, mis toimusid kujunevate inimeste psüühikas. Miks inimlik mõtlemine erineb põhiliselt kõrgemate loomade teadvuse algetest, selle põhjust näeb marksism inimühiskonna töötegevuse kvalitatiivses erinevuses ahvikarja tegevusest, sest inimühiskond kujundab sihiteadlikult loodust ümber, ahvikari aga kohaneb loodusliku keskkonna tingimustele. Kui inimühiskonna arenemine toimub *tööriistade* täiustumise alusel, siis loomade arenemine

[1] K. Marx ja F. Engels, Teosed, IV kd., lk. 11 (v. k.).

teostub kehaelundite funktsioonide ja ehituse muutumise teel.

Millised olid siis need inimesele ülemineku bioloogilised eeldused, mis kujunesid inimkujuliste ahvide kõrgestiarenenud tõul juba loomariigi raames tertsiaarajastu lõpuks?

Tähelepanekud tänapäeval elavate inimkujuliste ahvide kohta annavad teatavat materjali sellele küsimusele vastamiseks. Vastavalt gorilla, orangutangi ja šimpansi eluviisile troopikametsa puude otsas on nende käsi liiklemisfunktsioonidest juba osaliselt vabastatud teiste eluliselt tähtsate funktsioonide täitmiseks. Käega ahv ulatab ja rebib puu küljest vilja, keerutab seda silmade ees, nii ütelda «uurib» teda, pähklituuma kättesaamiseks purustab kiviga koore, jne. Uurijate poolt loodud kunstlikes tingimustes kasutab šimpans juurte kättesaamiseks või väljaspool puuri asuvate puuviljade lähemale nihutamiseks keppi, moodustab samaks otstarbeks kahest kepist ühe. Sellelaadilised katsed (I. P. Pavlov ja tema järglased Ladõgina-Kots, Roginski jt.) räägivad mitte inimese ja ahvi kvalitatiivse erinevuse olematusest, vaid käe kui töötegevuse-elundi ärakasutamise võimalustest, mis kujunevad juba enne üleminekut ahvilt inimesele.

Vastavalt eluviisile ja sellest tingitud käe ja aju arenemisele leidub kõrgemate ahvide psüühilises elus intellektuaalse, «mõistusliku» käitumise algeid, mis tekivad vilumuste kujunemise kõrgesti arenenud võime baasil. Füsioloogide ja psühholoogide ülalmainitud katsetes kõrgemate ahvidega hangib ahv käega teda meelitava eseme, kuid teeb seda mitte vahetult, vaid teise eseme abil. Need vahendatud toimingud eeldavad paratamatult kas või algelisel kujul asjade sisemiste seoste peegeldust, s. o. mõistusliku tegevuse algeid. Kõrgemate ahvide käitumine ei näita, vastupidi kodanlike psühholoogide, näiteks Köhleri arvamusele, et inimliku mõistuse ja ahvi intellekti vahel ei ole printsipiaalset erinevust, vaid näitab neid mõtlemise tekkimise võimalusi, mis kujunevad juba bioloogilise arenemise käigus.

Järelikult, meie uurimisele kättesaadavad kõrgemad ahvitõud, kes omavad inimesega ühiseid esivanemaid ja on meie külgliinis, näitavad niihästi materiaalses osas, s. o. kehaelundite ja närvisüsteemi ehituselt ning nende füsioloogiliselt tegevuselt, kui ka psühholoogilise tegevuse osas, et neil on bioloogilisi eeldusi arenemiseks inimliku käe, inim-

liku aju ja inimliku mõtlemise tekkimise suunas. Need eeldused avaldusid nähtavasti hoopis selgemini inimese otseste esivanemate — selle väljasurnud kõrgesti arenenud ahvitõu juures, kellest kirjutavad Darwin ja Engels.

Viimaste aastakümnete leiud (parantropus, plesioantropus, australopitekus) on võimaldanud tunduvalt täpsustada inimese sugupuud. Need Aafrika fossiilsed inimkujulised ahvid on oma luujäänuste, näiteks hammaste ehituse poolest palju lähemal inimesele kui nüüdisaegsed inimahvid. Oletatakse, et australopitek laskus juba puudelt maa peale ja liikus peamiselt tagajäsemetel. Selle sammu — ülemineku puupealselt eluviisilt maapealsele eluviisile — seoses käe vabanemisega liiklemisfunktsioonist — tingisid veel täielikult bioloogilise evolutsiooni nõudmised, võimalik, et just vajadus kohaneda keskkonna tingimustele, mis muutusid jääajal üldise jahenemise ja troopikametsade ekvaatori poole taandumise tagajärjel: uute toiduallikate — söödavate juurte ja väikeloomade otsinguil tuli üha sagedamini laskuda maa peale.

Kuid just see asjaolu teiste bioloogiliste eelduste reas etendas inimese tekkimisel määravat osa. «... Need ahvid,» kirjutab Engels, «hakkasid mööda maad käies võõrduma käte abist ja omandasid järk-järgult üha enam püstkõnnaku. Sellega oli teostatud otsustav samm ülemineku ahvilt inimesele»[1].

Püstkõnnaku esimeseks ja kõige tähtsamaks tagajärjeks oli käe vabanemine keppide, kivide ja teiste valmil kujul eestleitavate esemete laiemaks ärakasutamiseks tööriistadena. Hiljem, vastavalt sellele, kuidas toimus üleminek nende esemete juhuslikult kasutamiselt alatisele kasutamisele, algab nende esemete esialgne töötlemine, mis on algul õige rohmakas ning tahab neile anda ainult kasutamiskõlbuliku kuju. Nii algab tööriistade loomine ja töö selle sõna tõelises tähenduses. «Käsi muutus vabaks,» kirjutab Engels, «ja võis nüüd omandada üha uusi oskusi, ja sel teel omandatud suurem painduvus pärandati edasi ning suurenes põlvest põlve»[2].

Mõtlemise ja kõne tekkimine ja arenemine osutus eelkõige töö mõjul toimuva aju arenemise tulemuseks, töö — see aga pole enam bioloogilist, vaid sotsiaalset laadi

[1] F. Engels, Looduse dialektika, 1950, lk. 132 (v. k.).
[2] Sealsamas, lk. 133.

TRÜ Raamatukogu

nähtus, ja sellest kõneleme edaspidi. Kuid ei saa mööduda mõtlemise ja kõne tekkimise ning arenemise bioloogilistest eeldustest, eeldustest, mis tekkisid vahetult ahvi püstkõnnakule ülemineku tagajärjel.

Nii etendab juba ahvi käitumises tähelepanuväärset osa «uudishimu» — vaatepiiri kuuluvate uute esemete hoolikas silmitsemine, nende «tundmaõppimine» — eelkõige toiduks kõlbulikkuse seisukohalt. Püstkõnnakule üleminek laiendas tunduvalt ahvi muljeteringi, ja see soodustas teadvuse arenemist. «Kui ahv,» ütleb J. V. Stalin, «poleks tõusnud tagumistele käppadele, siis tema järeltulija — inimene — oleks sunnitud olnud alati käima neljakäpukil, vaatama alla ja sealt ammutama oma muljeid; tal poleks olnud võimalust vaadata üles ja enda ümber ning järelikult poleks tal olnud võimalust hankida oma ajule rohkem muljeid, kui neid on neljajalgsel loomal. Kõik see oleks põhjalikult takistanud inimese teadvuse arenemist»[1].

Selja sirgumine muutis suuõõne asendit hingekõri suhtes. Kui ahvil asuvad hingamisteed ja suuõõs peaaegu ühel ja samal sirgjoonel, siis pea ülestõstmisega moodustasid nad teineteise suhtes teatava nurga. Püstkõnnak suurendab nägemise osa, vähendab haistmise tähtsust, võimaldab kahandada haistmise valvsust ja mitte hingata kogu aja nina kaudu. Need kaks asjaolu lõid võimaluse häälte kuuldavale toomiseks kõri kaudu väljahingatava õhu vähima kulutusega ja hingamise reguleerimiseks kõne protsessis.

J. V. Stalin ütleb: «Kui ahv oleks alati käinud neljakäpukil, kui ta ei oleks selga sirgu ajanud, siis ei oleks tema järeltulija — inimene — saanud vabalt kasutada oma kopsu ja häälepaelu ega oleks omanud seega kõnelemisvõimet, mis oleks põhjalikult takistanud tema teadvuse arenemist»[2].

Otsustav osa inimese kujunemises kuulub kahtlemata vabastatud käe uuele tegevusvormile — t ö ö l e. Marx ütleb, et «k o g u a j a l u g u ei ole midagi muud, kui inimliku töö kaudu inimese kujundamine»[3]. Kui töö on loonud ja loob inimese f ü ü s i l i s e l t, siis veel suuremal määral on ta loonud ja loob inimest v a i m s e l t.

---

[1] J. V. S t a l i n, Teosed, 1. kd., Tallinn 1952, lk. 301.
[2] Sealsamas.
[3] K. M a r x ja F. E n g e l s, Teosed, III kd., lk. 632 (v. k.).

Küsimuse selgitamisel, milles seisab töötegevusega loodud inimliku mõtlemise ja loomade psüühika erinevuse olemus, omavad väga suurt tähtsust suurima vene füsioloogi I. P. Pavlovi teosed.

I. P. Pavlov avastas loomade kõrgema närvitegevuse objektiivse füsioloogilise uurimise teed ja seletas esmakordselt loomade keerukad käitumisvormid. Pavlov näitas, et tingimatute, sünnipäraste reflekside füsioloogilisel pinnal toimuvad kõrgematel loomadel ümbruskonna tingimuste pidevate muutuste mõjul lakkamatult ajutiste närviseoste, tingitud refleksi de tekkimis- ja hääbumisprotsessid. Pavlov tõestas eksperimentaalselt, et loomade tingitud reflektoorse, kõrgema närvitegevuse materiaalseks kandjaks on peaaju suurte poolkerade koor. Oma avastustega andis Pavlov surmahoobi loomade ja inimese immateriaalse «hinge» idealistlikele kujutlustele.

Pavlov arendas oluliselt edasi Darwini käsitust, et inimene on tekkinud loomariigist, tõestades, et inimesel ja tema esivanematel on ühiseid jooni mitte ainult närvisüsteemi ehituse suhtes, vaid ka selle tegevuse suhtes. «Kõrgema närvitegevuse kõige üldisemad alused ... on ühed ning samad niihästi kõrgematel loomadel kui ka inimestel, ja sellepärast ka selle tegevuse elementaarsed nähtused peavad olema ühesugused nii esimestel kui teistel ...»[1]

Inimese ja loomade kõrgemas närvitegevuses on ühine see, et nad omavad peaaju koore esimest signaalsüsteemi. Niisugusteks peaaju suurte poolkerade koorde saabuvateks signaalideks on aistingud, tajumused ja muljed, mis saadakse meeleelundite kaudu objektiivse maailma esemete poolt nendele avaldatava toime tagajärjel.

Kuid inimesel, nagu tõestas I. P. Pavlov, on ka teine signaalsüsteem — artikuleeritud kõne. Kõneldavad, kuuldavad ja nähtavad sõnad on inimese aju mõjustavad erilised signaalid. Sõnad «kujutavad endast tegelikkuse abstraktsiooni ja on üldistatavad, ja see moodustabki meie ... spetsiaalselt inimliku, kõrgema mõtlemise, mis loob algul üldinimliku empirismi, aga lõpuks ka teaduse — kõrgeima orienteerumise riista inimest ümbritsevas maailmas ja iseeneses»[2]. Sõna ei mõju signaalina nii nagu tavalised välismaailma esemed. Nagu iga

[1] I. P. Pavlov, Täielik teoste kogu, IV kd., 1947, lk. 326 (v. k.).
[2] I. P. Pavlov, Täielik teoste kogu, III kd., 1949, lk. 490 (v. k.).

mõjutus, mis tuleb välismaailmast, kulgeb ka sõna läbi meeleelundite (ja selles seisab teise signaalsüsteemi seos esimese signaalsüsteemiga), kuid ta avaldab mõju ennekõike ja peamiselt mitte oma väliskujuga, kui ta on kirjutatud, või tugevusega, millega ta on hääldatud, vaid oma *sisuga*, s. o. selle sõnaga väljendatud üldmõiste tähendusega.

I. P. Pavlov näitas, et inimlik mõtlemine erineb loomade psüühikast kahe omavahel orgaaniliselt seotud momendi poolest: esiteks selle poolest, et see mõtlemine on abstraktne, mõtlemine üldmõistetes; teiseks selle poolest, et mõtlemist ei ole olemas ilma sõnadeta, s. o. ilma artikuleeritud kõneta.

Abstraktse mõtlemise tõttu tunnetab inimene maailma nähtustes mitte ainult asjade üksikuid külgi ja asjadevahelisi väliseid seoseid, vaid samuti ka asjade ja nende vaheliste suhete üldisi omadusi. Võime tunnetada üldisi seoseid leiab oma kõrgeima avalduse looduse ja ühiskonna arenemise seaduspärasuste teaduslikus tunnetuses, ja seda võimet omab inimene täiel määral tänu tööle.

Tööriistade valmistamisel (aga marksismi klassikud on korduvalt rõhutanud, et tööriistade loomine on otsustavaks erinevuseks, mis lahutab inimest loomadest) ei ole toiduvajaduse jne. rahuldamine antud tootmisakti vahetuks eesmärgiks, see jääb ajutiselt tagaplaanile. Kui ürginimene tegi endale tööriista, näiteks murdis suure puuoksa, et seda hiljem kasutada kaikana lahingus metsloomi vastu, oli ta mõningal määral teadlik sellest, milline seos on tema antud teo ja järgneva toimingu vahel, objektiivsete loodusesemete (kaigas, metsloom) vahel, aga samuti tema enese (tema teo) ja nende esemete vahel. Ja kuna inimesele on iseloomulik, et ta suurt puuoksa ei murra juhuslikult, vaid valmistab sellest süstemaatiliselt teatavakujulise kaika, et ta ei tao kivi küljest kilde juhuslikult, vaid tahab sellele anda teatava kuju, näiteks lihtsa ilma varre ja silmata kivikirve kuju, ning neid riistu kasutada oma tööoperatsioonides, siis tööriistade valmistamine nõudis temalt *teadlikkust* selles suhtes, millised on looduse püsivad siseseosed, kaasa arvatud ka tema organismi ja loodusesemete vahelised seosed. Ümbritseva maailma niisuguste esemete ja nähtuste vaheliste seoste tunnetamine on saavutatav ainult üldise eraldamise ja erilise kõrvalejätmise teel asjades ja nende suhetes, s. o. nõuab abstraktsete mõistete ning neid väljendava keele loomist. Inimlik mõtlemine, mõistetega mõtlemine on

tekkinud tegevuse alusel, mis nõuab kunstlike tööriistade loomist ja kasutamist, s. o. tänu tööle.

Keele tekkimisel omab samasugust olulist tähtsust töö kollektiivne iseloom. Nimelt võiski kõne tekkida ainult kollektiivse töö alusel. Algelised tööriistad iseeneses ei eeldanud kollektiivset kasutamist selles mõttes, nagu seda nõuab nüüdisaegne masin. Inimühiskonna arenemise algastmeil tähendas töö kollektiivne iseloom vastastikust toetust toidu hankimisel ja võitluses kiskjate loomade vastu. Seejuures tööriistad, olles samaaegselt enamasti ka kaitserelvadeks kiskjate vastu, seisid üksikisiku kasutuses ja vastasid nende looja individuaalseile vilumustele. Sellest hoolimata võib ainult ühiskondliku töö kollektiivne iseloom seletada, millisel viisil said individuaalse kogemuse alusel välja töötatud tööriistade ratsionaalsed vormid ja kasutamisvilumused, aga samuti muutused nii ühes kui teises, kogu ürgkogukonna liikmete pärisosaks ning kuidas nad anti edasi järgnevatele põlvedele.

Et aga indiviidi kogemus oleks muutunud kollektiivi pärisosaks ja et oleks olnud võimalik järelpõlvedele edasi anda tööriistade valmistamise ning nende kasutamise oskust, selleks polnud loomakarjas eksisteerinud suhtlemismeetodid (näitlik esitamine) ja bioloogiline pärilikkus (mis annab edasi instinktid ja võime vilumuste tekkimiseks) küllaldased. Oli tarvis uut suhtlemismehhanismi, mis oleks võinud kogemust edasi anda üldistatud kujul. Engels kirjutab: «Kujunevad inimesed jõudsid niikaugele, et neil tekkis vajadus üksteisele midagi öelda. Vajadus lõi endale uue elundi: ahvi väljaarenemata kõri kujunes modulatsiooni teel ümber pikkamisi, kuid kõrvalekaldumatult üha enam arenenud modulatsioonile, ja suuelundid õppisid aegamööda väljendama üht artikuleeritud heli teise järel»[1]. Võrdlus loomadega näitab, et «see keele tekkimise seletus, mille järgi ta tekib töö protsessist ja koos tööga, on ainuõige»[2]. Loomad, selle hulgas karjadena elavad loomad, ei vaja artikuleeritud kõnet, sest seda vähest, mis nad võivad üksteisele teatada, on võimalik väljendada ka ilma keeleta.

Teadvuse ja keele tekkimist käsitasid Marx ja Engels alati kui ühtset protsessi, sest «puhast teadvust»,

[1] F. Engels, Looduse dialektika, lk. 134 (v. k.).
[2] Sealsamas.

teadvust väljaspool inimeste omavahelist suhtlemist ei ole. «Keel on niisama vana kui teadvus,» kirjutasid Marx ja Engels «Saksa ideoloogias», «keel just ongi praktiline, ka teiste inimeste jaoks olemasolev, ja üksnes sellega ka minu enese jaoks olemasolev tegelik teadvus, ja nagu teadvus, tekib keel ainult tarvidusest, tungivast vajadusest suhtlemiseks teiste inimestega»[1].

Marxi ja Engelsi ideesid keele ja mõtlemise tekkimisest ning arenemisest on arendanud edasi J. V. Stalin oma geniaalsetes, keeleteaduse küsimustele pühendatud teostes. Kummutades marristide ja teiste idealistide vaateid juhtis J. V. Stalin tähelepanu kahele olulisele momendile, mis iseloomustavad inimliku mõtlemise ja keele seost.

Esiteks, idealistid eraldavad keele mõtlemisest, peavad mõtlemist võimalikuks ilma keeleta. Näiteks väitis N. J. Marr, et ürgühiskonnas tekkis alguses «kätekeel», «žestide keel» ja et inimühiskonna arengu pika aja kestel, mil mõtlemine muutub juba abstraktseks, jääb keel endiselt «käte» keeleks, ja häälikulist keelt, sõnade keelt ei eksisteerigi. Marr arvas, et ka tuleviku kommunistlikus ühiskonnas ei saa olema häälikulist keelt, vaid «luuakse häälikulisest keelest niisamuti täiesti erinev keel nagu erineb häälikuline keel kätekeelest».

Muidugi on raske öelda, mida mõistis Marr selle mõistatusliku tulevikukeele all, kuid pole kahtlust selles, et ta pidas võimalikuks inimliku mõtlemise olemasolu ilma keeleta, ilma häälikulise keeleta. Kuid tegelikult, nagu näitas J. V. Stalin, oli häälikuline keel alati «inimühiskonna ainsaks keeleks, mis suudab olla inimeste suhtlemise täisväärtuslikuks vahendiks»[2].

Antud juhul kordas Marr idealistide labaseid targutusi, kes väidavad, et inimene mõtleb algul ilma keeleta ja alles pärast seda surub valmis mõtte keelelisse vormi, sõnadesse. J. V. Stalin näitas, et on absurdne eraldada keelt mõtlemisest. Tegelikult valatakse normaalse, kõnet valitseva inimese mõtted materiaalsesse keelelisse kesta mitte ainult siis, kui inimene räägib või kirjutab, vaid ka siis, kui ta mõtleb vaikides, «endamisi». Iga mõte võtab inimese tahtest sõltumatult juba mõtlemise protsessis endas meie mõis-

---

[1] K. Marx ja F. Engels, Teosed, IV kd., lk. 20—21 (v. k.).
[2] J. Stalin, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1951, lk. 42.

tuse mõisteid väljendavate sõnade vormi. J. V. Stalin kirjutab töös «Mõningaist keeleteaduse küsimustest»:

«Räägitakse, et mõtted tekivad inimese peas enne seda, kui neid väljendatakse kõnes, tekivad ilma keelelise materjalita, ilma keelelise kestata, niiöelda paljal kujul. Kuid see on täiesti vale. Missugused mõtted inimese peas ka tekiksid ja millal nad ka tekiksid, nad saavad tekkida ja eksisteerida ainult keelelise materjali alusel, keeleliste terminite ja fraaside alusel. Paljaid mõtteid, mis oleksid vabad keelelisest materjalist, vabad keelelisest «looduslikust mateeriast» — ei ole olemas. «Keel on mõtte vahetu reaalsus» (M a r x). Mõtte reaalsus avaldub keeles. Ainult idealistid võivad kõnelda mõtlemisest, mis ei ole seotud keele «looduslikku mateeriaga», mõtlemisest ilma keeleta»[1].

Nendest J. V. Stalini sõnadest järgneb, et abstraktse mõtlemise ja häälikulise keele tekkimist tuleb käsitada ühtse ning jagamatu protsessina, mis on tingitud töö, ühiskondliku praktika arenemisest.

Teiseks, idealistid mitte ainult et lahutavad mõtlemise keelest, vaid peavad keelt millekski äärmiselt kahjulikuks mõtlemisele, mingisuguseks «mõtte kägistajaks». Nii väitis saksa junkurluse ja reaktsioonilise kodanluse ideoloog Schopenhauer, et «mõtted surevad tol hetkel, mil nad kehastuvad sõnades». Dekadentliku kodanliku filosoofia teine esindaja, intuitivist Bergson arvas, et sõnad «takistavad» mõistete tõelise tähenduse haaramist.

Üks tänapäeva arhireaktsioonilise kodanliku filosoofia vooludest, mis seisab ameerika-inglise imperialistide teenistuses, niinimetatud «semantiline» filosoofia (Carnap, Wittgenstein, Ayer jt.) propageerib, et s õ n a on inimkonna kõigi hädade allikaks. Selle filosoofilise voolu esindajad väidavad näiteks, et filosoofia põhiküsimus, s. o. teadvuse ja mateeria vahekorra küsimus, see «pseudoprobleem», s. o. mitte tõeline, vaid väljamõeldud probleem, juurduvat selles, et filosoofid ... ei suuda «keele ebatäiuslikkuse» tõttu ühisele arvamusele jõuda niisuguste sõnade nagu «mateeria» ja «teadvus» ühtlase käsituse suhtes. Kui uskuda semantikuid, siis teise maailmasõja algpõhjuseks oli samuti «keele ebatäiuslikkus». Imperialistid on semantikute arvates täiesti süütud inimkonna hädades, siinjuures ka teises maailmasõjas; kõiges on süüdi vaene keel! Üks semantikuist, Witt-

[1] J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1951, lk. 34.

genstein, kutsub rahvahulki üles vaikima, s. o. vaikides kannatama kõiki imperialismi poolt tekitatavaid õnnetusi, sest tõest ei olevat tema arvates võimalik sõnades väljendada, tõene olevat «väljendamatu». Nii teenib idealistlik filosoofia ekspluataatorlikke klasse, õigustades nende ülevõimu ja nende poliitikat.

Kuid Itaalia, Prantsusmaa ja teiste Lääne-Euroopa kapitalistlike maade rahvahulgad, Aasia, Aafrika ja isegi Ameerika Ühendriikide enese rahvad ei taha vaikida, nad teavad oma kogemustest, mis tähendab kannatada kõiki kapitalismi poolt tekitatavaid viletsusi. Kapitalistlike maade rahvad muutuvad üha enam teadlikumaks selles, et kapitalism on määratud hukkumisele, ja võtavad kasvava aktiivsusega osa võitlusest rahu, demokraatia ja sotsialismi eest.

Teenides kannuseid oma peremeestelt-imperialistidelt ja püüdes petta väljapääsu otsivaid rahvahulki, mõtlesid semantikud välja pehkinud kapitalismi «pääsetee» — «keele parendamise». Ameerika majandusteadlane Chase väidab, et kõik töö ja kapitali vastuolud ning konfliktid kaovad silmapilkselt, niipea kui ainult teostatakse tema poolt esitatav keelereform, tänu millele töölised ja kapitalistid võivad kohe üksteist «mõista». Ajaleht «New York Herald Tribune» ja ajakiri «This Week Magazine» kuulutasid välja võistluse sõna «kapitalism» mingisuguse muu, mitte nii halvasti kõlava sõnaga asendamiseks. Mainitud ajakiri teatab: «Üksnes üheainsa sõna asendamine võib aidata ajaloo käiku muuta.» Järelikult, kõik kapitalismi pahed, kõik kapitalismi poolt kaasa toodavad õnnetused kaovad s õ n a «kapitalism» asendamisel teise sõnaga!

Vastupidiselt kodanlikele idealistidele näitab marksistlik filosoofiline materialism, üldistades inimkonna kogu ajaloolise kogemuse, millist suurt p o s i t i i v s e t osa etendab keel inimliku mõtlemise tekkimises ja arenemises. «Hääliku-line keel,» ütleb J. V. Stalin, «on inimkonna ajaloos üks neid jõude, mis aitasid inimestel eralduda loomariigist, ühineda ühiskondadeks, arendada oma mõtlemist, organiseerida ühiskondlikku tootmist, edukalt võidelda loodusjõududega ja jõuda selle progressini, mis meil on praegusel ajal»[1]. Keel suutis etendada niisugust esmajärgulist osa sellepärast, et ta, nagu näitab J. V. Stalin, «registreerib ja

[1] J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1951, lk. 42.

fikseerib ... sõnades ja sõnade ühendamises lauseteks mõtlemise töö tulemusi, inimese tunnetamistöö edusamme, ja teeb seega võimalikuks mõtete vahetamise inimühiskonnas»[1].

Seega avaldub inimliku mõtlemise ühiskondlik iseloom keele tõttu ja keele kaudu. Tekkides koos abstraktse mõtlemisega muutus artikuleeritud kõne mõtlemise arengus suureks jõuks. Engels ütleb: «Algul töö, ja pärast teda ja koos temaga artikuleeritud kõne olid kaks kõige tähtsamat stiimulit, millede mõjul ahvi aju muutus aegamööda inimese ajuks ...»[2]

Lõpuks tuleb rõhutada veel ahvilt inimesele ülemineku, oma olemuselt ühtse protsessi üht väga tähtsat külge — töötegevust, mõtlemist ja keele tekkimist. Selles ühtses protsessis kuulub otsustav osa kahtlemata inimeste tööle, praktilisele tegevusele. Ühtlasi õpetavad marksismi-leninismi klassikud, et teadvus ei ole olemise passiivne peegeldus. Teadvus avaldab oma tagasimõju teda tekitanud praktikale. Inimese kujunemise protsessis peegeldusid tema tunnetusliku tegevuse edusammud vahetult töös, olid käe, töötegevuse peaorgani täiustumise võimsaks teguriks. «Aju ja temale alluvate meelte, üha enam selguva teadvuse, abstraktsiooni- ja järeldamisvõime arenemine,» ütleb Engels, «avaldas tagasimõju tööle ja keelele, andes mõlemale edasiarenemiseks ikka uusi ja uusi tõukeid»[3].

*

Paljud imperialismi ajastu kodanlikud õpetlased väidavad, et ürginimeste mõtlemine, millisel teel ta ka tekiks, aga samuti asumaades elavate mahajäänud rahvuste ja suguharude mõtlemine, — on «müstiline» mõtlemine, mis ei eralda loomulikku üleloomulikust, ja «praloogiline» (mitteloogiline) mõtlemine, mis on ükskõikne otsustustes esineva vasturääkivuse suhtes. Prantsuse etnograaf Lévy-Bruhl, kes esitas selle põhiliselt ebateadusliku «teooria», oli siiski sunnitud märkima, et praktilistes asjades «näitavad primitiivsed inimesed tihtipeale hämmastavat osavust ja meisterlikkust ...», s. o. ta on sunnitud tunnistama, et «primitiivsel mõtlemisel» ei puudu loogika ja asjade loomulik mõistmine,

[1] J. Stalin, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1951, lk. 18—19.

[2] F. Engels, Looduse dialektika, lk. 135 (v. k.).

[3] Sealsamas, lk. 136.

s. o. nende käsitamine niisugustena nagu nad tegelikult on. Sellega on Lévy-Bruhl sattunud vasturääkivusse oma lähteeeldusega.

Sellest vasturääkivusest möödahiilimiseks kuulutab Lévy-Bruhl, et primitiivne inimene omab «kübekese loogilist mõtlemist», mis peab seletama soovitavate tulemuste saavutamist praktilises tegevuses, ja et, teiselt poolt, nüüdisaja eurooplane omab teatava «kübekese müstilist mõtlemist». Lévy-Bruhli järgi eksisteerib ühes ja samas peas teineteisest sõltumatult kaks «mõtlemise struktuuri», kuid nad on segatud erinevates proportsioonides: metslastel domineerib «müstiline mõtlemine», nüüdisaja eurooplastel aga «loogiline mõtlemine». Raskusest on «mööda hiilitud» ja Lévy-Bruhli üldine järeldus on järgmine: «Ükski olevus, ükski ese, ükski loodusenähtus ei ole primitiivsete inimeste kollektiivsetes kujutlustes see, millistena nad näivad meile.» Sellest järgneb, et on ilmaaegne vaev püüda eurooplase seisukohalt aru saada mahajäänud koloniaalmaade suguharude tegevusest.

Ei ole raske näha, milliseid avaraid võimalusi pakub see väljamõeldud «teooria» imperialistlike anastajate veriseks koloniseerimistegevuseks, «teooria», mis pealegi, nii ütelda mööda minnes, õigustab (eurooplaste juures esineva «müstilise mõtlemise» kübekesega) ebauskumuste ja religiooni lokkamist kodanlikus ühiskonnas.

Lévy-Bruhli antiteaduslikku, metafüüsilist ja idealistlikku kontseptsiooni ei oleks tarvitsenud mainidagi, kui ta ei oleks nii laialt levinud euroopa ja ameerika kolonisaatorite õpetatud kubjaste hulgas ega tunginud nõukogude kirjandusse. Näiteks oli N. J. Marr solidaarne Lévy-Bruhliga ja soodustas kaugeltki mitte vähe tema ebaõigete vaadete levimist.

Tegelikult on inimlik mõtlemine kõigis oma arenemise astmeis loogiline sel peapõhjusel, et inimene kuulub objektiivsesse maailma ja allub selle seadustele, et ta oma tootlikus tegevuses saab tegutseda ainult looduse enese muutumise seaduste järgi. Loodusseadused on mitmekesised; tema kõige üldisemad seadused, mis iseloomustavad materiaalse maailma kõigi esemete ja nähtuste seoseid ning suhteid — on dialektika seadused. Objektiivne dialektika, s. o. materiaalsete asjade dialektika, määrab inimliku mõtlemise dialektika, dialektilise loogika. Subjektiivne dialektika, mõtlemise dialektika, nagu ütleb Engels, on ainult objektiivse dialek-

tika peegeldus. Kui inimene mõtleb õigesti, siis tähendab see, et ta seob asjad mõtlemises nii, nagu nad on seotud objektiivselt. Järelikult, iga tõene mõtlemine on loogiline, ja küsimus, kas primitiivne mõtlemine omab loogikat, omandab küsimuse kuju: kas primitiivne mõtlemine on tõene, s. o. kas ta peegeldab õigesti objektiivset tegelikkust.

Vastus sellele küsimusele ei tekita kahtlusi. Inimkond lihtsalt ei oleks ürgaegadel saanud eksisteerida, kui ta poleks looduse kohta omanud teatavais piires õiget teadmust. «Inimene,» ütleb Lenin, «ei saaks bioloogiliselt keskkonnaga kohaneda, kui tema aistingud ei annaks talle objektiivselt õiget kujutlust sellest keskkonnast»[1].

Mitte ainult aistingud, tajumused, kujutlused ja mõisted pole oma olemuselt objektiivselt õiged, vaid samuti ka need seadused, millede põhjal primitiivse inimese mõtlemine ühendas kujutlused ja mõisted, olid oma tervikuslikaudselt asjade objektiivse seose seadused, loogika seadused. V. I. Lenin ütleb selgesti, et «... miljardeid kordi kordudes fikseeritakse inimese praktika inimese teadvuses loogika figuuride abil. Need figuurid omavad eelarvamuse püsivust, aksiomaatilist iseloomu just (ning ainult) selle miljardilise kordumise tõttu»[2].

Seega järeldus, et inimlik mõtlemine on oma iseloomult loogiline tema kõigil arenemisastmeil, tuleneb sellest marksistlik-leninliku tunnetusteooria põhiteesist, et inimeste tunnetus on tingitud praktilisest, materiaalsest, objektiivsete seaduste järgi toimuvast tegevusest. «Kuna mõtlemise protsess,» kirjutab Marx, «võrsub ise teatavatest tingimustest, on ise loomulik protsess, siis tõeliselt arusaav mõtlemine saab olla ainult üks ning sama, erinedes üksnes astmes sõltuvalt arenguküpsusest ja eriti mõtlemiselundi arenemisest. Kõik muu on tühi jutt»[3].

Lévy-Bruhli ja teiste kodanlike õpetlaste «mitteloogilise» primitiivse mõtlemise väljamõeldist tuleb arvata reaktsioonilise loba kategooriasse, mida imperialistid kasutavad oma reaktsioonilise poliitika õigustamiseks asumaade rahvaste suhtes.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 160.
[2] V. I. Lenin, Filosoofilised vihikud, lk. 188 (v. k.).
[3] K. Marx ja F. Engels, Valitud kirjad, 1947, lk. 209 (v. k.).

2. Praktika — teaduse ajaloolise arenemise liikumapanev jõud

Teatavad teadmised loodusest ja ühiskonnast — kas tõesed või moonutatud — sisalduvad ilma erandita kõigis ühiskondliku teadvuse vormides. Küllaltki suurt osa etendavad looduse ja eriti ühiskondliku elu tõeses tunnetamises säärased ühiskondliku teadvuse vormid nagu kirjandus ja kunst.

Kuid peaosa maailma tunnetamise küsimuses kuulub kõikidest ühiskondliku teadvuse vormidest kahtlemata teadusele. Teaduse ülesanne seisab selles, et selgitada nähtuste olemust, leida juhuslikkuste seostumises materiaalse maailma liikumise ja arenemise objektiivsed seaduspärasused. Teadus on juhuslikkuste vaenlane mitte sellepärast, et ta eitab nende olemasolu, vaid sellepärast, et peatumata nähtuste juhuslike seoste fikseerimisel ta avab protsesside kulgemises, ühtede nähtuste teisteks muundumises, sisemise paratamatuse. Sellepärast, käsitledes praktika osa tunnetuse arenemises, piirdumegi küsimusega praktikast kui teaduslikku teadmuse arenemise alusest.

Milline on inimliku tunnetuse progressi liikumapanev jõud? Millised on teaduse ajaloolise arenemise seadused? Nendele küsimustele ei saanud teaduslikku vastust anda kogu Marxi-eelne, selle hulgas ka materialistlik filosoofia, sest ta asus ühiskondlike nähtuste käsitamisel idealismi positsioonidel.

Veel vähem võib oodata nendele küsimustele teaduslikku vastust tänapäeva kodanlikult filosoofialt ja sotsioloogialt, millised on jõudnud lagunemise ja marasmi viimastesse astmetesse.

Tunnetuse ajaloolise arenemise ainuteadusliku seletuse annab marksistlik-leninlik filosoofia, milline on tõestanud, et teadus on tekkinud ja areneb ühiskondliku praktika alusel. Marksistlik-leninlik seletus on vastandlik niihästi kodanlikus sotsioloogias valitsevale idealismile, mis rõhutab teaduse primaarsust elu ja praktika suhtes, kui ka vulgaarsele materialismile, mis eitab teaduse tagasimõju praktikale.

Kodanlikus sotsioloogias ja historiograafias valitsev idealism püüab teaduse arenemist «seletada» «jumala käskudega», «absoluutse ideega» või abstraktse inimliku mõistuse omadustega, nagu «uudishimuga», «teadmusejanuga» jms.

Väga laialt on kodanlikus sotsioloogias levinud vaade, mille järgi teaduse areng sõltub täielikult õpetlase isiksusest, s. t. oleneb väljapaistvate isikute sünni, kasvatuse ja surma juhuslikkustest.

Vaatleme üksikasjalikumalt kaht põhiargumenti, milliseid igasugused idealistid esitavad, et «põhjendada»: 1) teaduse «sõltumatust» praktikast ja 2) teaduse «prioriteeti», «primaarsust» praktika ees.

On üldtuntud, et varemkogutud materjal ükskõik millisel teadusliku loomingu alal avaldab teatavat mõju teaduse edaspidisele arengule. Teadust edasi viia, temasse *uut* tuua on võimatu ilma mineviku teadusliku pärandi omandamiseta. Sellepärast on ühiskondliku praktika vajadustest esile kutsutud uus igas teaduses oma *vormilt* paratamatult varem loodud õpetuste jätkuks. Ja see on õige mitte ainult nende õpetuste suhtes, mis jäävad varem välja kuulutatud põhiprintsiipide raamidesse ning üksnes täiendavad neid printsiipe, vaid ka *printsipiaalselt uute* teooriate, nagu näiteks marksismi suhtes. Engels kirjutas marksistliku, teadusliku sotsialismi seose kohta prantsuse valgustusaja ja utopistliku sotsialismiga: «Nagu iga uus teooria, pidi sotsialism kõigepealt lähtuma eestleitud mõttematerjalist, kuigi tema juured peitusid [materiaalseis] majanduslikes faktides»[1].

Teaduse arenemise aluseks on materiaalse tootmise areng, ühiskonna majanduslik areng. Kuid varasema ideelise materjali mõjus avaldub selgesti teadusliku mõtte arengu suhteline iseseisvus. Idealism *absolutiseerib* selle mõtlemise *suhtelise* iseseisvuse, lahutab majanduslikust arenemisest ja püüab kujutada teaduse arenemist kui põlvest põlve edasiantavate ideede hargnemist, filiatsiooni. Uute vaadete arenemise alust ja põhjust näevad idealistid eelkäijate samasuguste vaadete idudes, aga niisuguste vaadete avaldamise tõukeks peavad nad juhust, mis loob geeniuse. «Saksamaal,» märgib Engels, «...on harjutud teaduste ajalugu kirjutama nii, nagu oleksid need kukkunud taevast»[2]. Esitame paar tüüpilist näidet teaduse ajaloo niisuguse idealistliku valgustamise kohta.

XIX sajandi 80-ndail aastail ilmus Saksamaal Rosenbergeri mitmeköiteline «Füüsika ajalugu». Omal ajal oli see

---

[1] F. *Engels*, Anti-Dühring, Tallinn 1954, lk. 15.
[2] K. *Marx* ja F. *Engels*, Valitud kirjad, lk. 470 (v. k.).

üks paremaid kodanlike õpetlaste töid füüsika ajaloo kohta. Milles näeb siis Rosenberger füüsikalise teaduse arenemise liikumapanevaid jõude? Tunnustades meelsasti filosoofia ja matemaatika tähtsust füüsikale, määrab Rosenberger eksperimendile subordineeritud osa. Ta kirjutab: «Katsete korraldamise kunst on iseeneses täiesti võimetu teadust tõeliselt edasi arendama»[1]. Mis puutub tehnika ja tootmise vajaduste mõjusse, siis Rosenberger ei märka neid üldse. Füüsika arenemist antiikajal seletab ta kreeklaste «vaba vaimuga», «mis otsis kõikjal nähtuste tunnetatavat seost», aga antiikteaduse languse põhjust näeb ta selles, et «vanad kohad olid ammendatud ja kaotanud elustavad mahlad»[2]. Renessansi ajastu teaduse õitsengut seletab ta sellega, et «inimlikus mõistuses oleks otsekui kogunenud jõudude tagavara»[3]. Ja see on füüsika «ajalugu» — selle teaduse ajalugu, kus seos tehnikaga avaldub ehk selgemini kui teoreetilise loodusteaduse ühelgi teisel alal!

Sotsioloogid ei erine oma seisukohtades mitte milleski teaduse ajaloolastest. Nii näiteks väitis kodanlik sotsioloog P. Barth, et intellektuaalne ja materiaalne tootmine on ühiskondliku elu kaks ala, milledest kumbki «areneb sõltumatu põhjuslikkuse korras ning on tingitud teisest alast ainult juhuslikult»[4]. Kuid mis siis paneb liikuma teaduse «sõltumatu põhjuste rea»? Mispärast tekkis näiteks Kopernikuse süsteem? Viimasele küsimusele vastab Barth: «Tänu Cicero ja Plutarchose teostele, mis tol ajal said üldtuntuteks ja milledes olid säilinud mitmesugused meelelisele maailmale vastandlikud Pythagorase filosoofia elemendid»[5].

Järelikult, ideede filiatsioon ja juhus — need ongi idealistide seisukohalt teaduse arenemise «allikad». Ainult üksikuil juhtudel on nad sunnitud faktide survel mõnikord tunnistama teaduse sõltuvust põllunduse, meresõidu, sõjaasjanduse jne. vajadustest. Nii oli H. G. Zeuthen sunnitud märkima oma «Matemaatika ajaloos», mis on kirjutatud idealistlikelt seisukohtadelt, et «egiptlasi sundisid geomeetriaga tegelema Niiluse üleujutused ja paratamatus pärast

---

[1] Rosenberger, Füüsika ajalugu, I osa, 1934, lk. 144 (v. k.).
[2] Sealsamas, lk. 31, 77.
[3] Rosenberger, Füüsika ajalugu, II osa, lk. 44 (v. k.).
[4] P. Barth, Ajaloofilosoofia kui sotsioloogia, St.-Peterburg 1902, lk. 289 (v. k.).
[5] Sealsamas.

nende lõppu asundada igaüht täpselt tema krundile»[1]. Säärased Zeutheni, Rosenbergeri ja teaduse teiste kodanlike ajaloolaste märkused ei ole midagi muud kui faktilise materjali survel tehtud hädaülestunnistused ja nad ei muuda põrmugi nende üldist idealistlikku väärkontseptsiooni.

Teaduse ajaloolise arenemise valgustamisel, nagu ka üldse tunnetusteoorias, puhub idealism üles, rõhutab liigselt ja absolutiseerib mõtlemise aktiivsust. Dialektiline materialism paljastab idealismi ühekülgsuse ja näitab, et mõtlemise aktiivsus ja sellest tingitud teadusliku loomingu teatav iseseisvus on suhtelised, et selle iseseisvuse piirid ise on määratud praktikast, ühiskonna tootlike jõudude arenemise astmest ja tootmissuhete iseloomust.

Juba see, kuidas omandatakse mineviku teadus, missugune külg sellest äratab tähelepanu ja tõstetakse esiplaanile, on seletatav ainult ajastu majanduslike ja poliitiliste tingimustega. Aristotelesest lähtusid niihästi keskaja skolastikud kui ka renessansiaja tegelased, kuid nad lugesid Aristotelest erinevalt ning jõudsid täiesti erinevatele järeldustele. Ei ole vajadust tõestada materialistide Holbachi, Helvétiuse, Diderot' ja idealistide Berkeley' ning Hume'i vaadete põhilist vastandlikkust, kuigi nii ühed kui ka teised lähtusid Locke'ist; seejuures ekspluateerisid Berkeley ja Hume Locke'i õpetuse nõrku ja lihtsalt ekslikke külgi, tema mööndusi idealismile, nagu näiteks «sisekogemuse», refleksiooni tunnustamist või niinimetatud «sekundaarsete kvaliteetide» subjektiivsuse väidet, kuna aga Diderot ja teised XVIII sajandi prantsuse materialistid võtsid Locke'ilt tema sensualismi materialistliku tuuma, vabastasid Locke'i materialismi ülaltähendatud vigadest ning arendasid sellega materialismi edasi.

«Uusdarvinist» Weismann ja veismanistid, suur looduse ümberkujundaja Mitšurin ja mitšuurinlased on teatavasti ära kasutanud Darwini teoreetilise pärandi. Kuid veismanistid võtsid Darwinilt tema õpetuse nõrgad ja lihtsalt ekslikud küljed — organismidega maa liigasustamise maltusliku idee, «määramatu muutuvuse» idee jne. ning, heites kõrvale Darwini õpetuse materialistliku tuuma, suurendasid neid suure õpetlase vigu sajakordselt. Mitšurin ja mitšuurinlased, vastupidi, võtsid Darwinilt tema arenemisteooria materialistliku põhisisu, vabastasid Darwini õpetuse eksli-

[1] H. G. Zeuthen, Matemaatika ajalugu antiik- ja keskajal, 1938, lk. 21 (v. k.).

kest seisukohtadest ja tõstsid darvinismi uude, kõrgemasse staadiumi, luues nõukogude loova darvinismi, mis ainult ei seleta elusloodust arenemist, vaid näeb ka oma peaülesannet selle suunatud muutmises.

Mis aga puutub õpetlaste tegevuse peamisesse asjasse — sellesse u u e s s e, mida nad toovad teadusesse, — siis see uus, olles loogiliselt seotud mineviku ideedega, on ikkagi alati määratud uutest ajaloolistest tingimustest. Üksnes praktika arenemine annab materjali varemseatud probleemide lahendamiseks ja püstitab ka uued probleemid, niisugused, millede püstitamine varem polnud võimalik. Marksismi teooria tekkimine XIX sajandi keskel polnud juhuslik, vaid oli tingitud paratamatusest, töölisliikumise elulisest vajadusest saada teadlikuks oma ajaloolisest osast. Marksismi juured, nagu märgib Engels, «peitusid sügavas (materiaalseis) majanduslikes faktides». Mitšuurinlik bioloogia suutis jagu saada darvinliku teooria vigadest ning puudustest ja arendada õpetust organismide pärilikkusest ning pärilikkuse suunatud muutmise teedest sellepärast, et looduse, sealhulgas ka elusloodusе plaanipärast ümberkujundamist nõuavad NSV Liidu sotsialistliku ühiskonna põhilised huvid.

Seega ei ole teaduse arengus esinev teatud järjekestvus ja sisemine loogika mingil määral kasuks idealismi väitele, et teadus on praktikast sõltumatu. Vastupidi, tunnetuse arenemine leiab oma teadusliku seletuse ainult praktikas.

Idealismi teine lemmikargument seisab selles, et teadusliku ettenägemist, p r a k t i k a e n n e t a m i s t t e a d u s e p o o l t, käsitatakse kui «tõestust», mis kinnitab, et teadus on praktika suhtes primaarne.

Kodanlikud õpetlased hakkasid juba XIX sajandi teisel poolel rohkesti kõnelema teaduse ja tehnika, teaduse ja tootmise v a s t a s t i k u s e s t m õ j u s t. Alates XIX sajandi lõpust, mil monopolistlik kapital ja kodanlik riik allutasid endale laboratooriumid ja teaduslikud uurimisinstituudid, hakkas teaduse ja tootmisnõuete seos, eelkõige sõjatehnika alal, avalduma selgemini kui kunagi varem. Fakt, et teadmuste kasv soodustab tehnika arenemist ja vastupidi, tootmise ja tehnika arenemine soodustab teaduse arenemist, et nende vahel valitseb vastastikune mõju, — see fakt on päris ilmne. Kuid sõnad «vastastikune mõju» iseeneses veel midagi ei selgita. Tuleb määrata vastastikuse mõju i s e-

loom, s. o. tuleb näidata, missugune neist kahest vastastikku seotud külgedest on primaarne, määrav ja missugune — sekundaarne, tuletatud. Tunnustades mainitud vastastikust mõju, varjab idealism vana mõtet teaduse primaarsusest; vulgaarne materialism kinnitab praktika primaarsust, kuid praktikat ennast käsitab kaemuslikult ega taha näha teooria tagasimõju praktikale. Üksnes dialektiline materialism lahendab teaduslikult teaduse ja praktika vastastikuse mõju küsimuse: ta rõhutab praktika primaarsust ning seletab sellel alusel ammendavalt teaduse tagasimõju praktikale. Engels ütles: «Seni on kiideldud ainult sellega, mida tootmine võlgneb teadusele; kuid teadus võlgneb tootmisele lõpmata palju suuremat tänu»[1].

Materialismi vastu suunatud võitluse eesmärgil maskeerib idealism end mõnikord materialismiks. Mõned positivistid laiendasid oma «nõustumist» Marxiga majanduse osatähtsuse tunnustamise suhtes niikaugele, et kuulutasid praktika, tehnika osa teaduses primaarseks. Comte'i järglane Littré kirjutas: «Iga teadus tekib vastavast käsitööst, millest ta aegamööda eraldub»[2]. Empiriokriitik Mach läks veel «kaugemale» väites, et teadus on tekkinud praktilise elu vajadustest, tehnikast[3], ja sellest sai liigutatud Bogdanov, kes nägi siin mahhismi «lähedust» marksismile. Kuid maksab ainult meenutada, mida käsitab Mach ja Ko praktikana, ja materialismi võltsingu kogu valelikkus muutub ilmseks. Machi järgi on praktika subjekti meeleliste tajumuste kompleks; teaduse ülesanne seisab ainult aistingute «organiseerimises», teaduse arenemine aga — meelelisi andmeid korrastava inimliku teadvuse võime arenemises.

Mahhistlik subjektiiv-idealistlik seisukoht teaduse arenemise suhtes on käesoleval ajal laialt levinud mitte ainult Lääne-Euroopa kodanlike sotsioloogide seas, vaid ka looduseuurijate hulgas. Näiteks A. Einstein ja L. Infeld käsitavad füüsikaliste teadmuste arenemist kui inimese suurenevat oskust seletada «ökonoomselt» oma meelelisi tajumusi. Inimene, kirjutavad nad raamatus «Füüsika evolutsioon», «on veendunud selles, et sedamööda, kuidas suureneb ini-

[1] F. Engels, Looduse dialektika, lk. 146. Märkus (v. k.).

[2] Vt. G. V. Plehhanov, Teosed, XVII kd., lk. 72 (v. k.). (Tõlge on tehtud prantsuse keelest. — *M. R.*)

[3] Vt. G. V. Plehhanov, Teosed, XVII kd., lk. 72 (v. k.).

mese teadmus, muutub tal pilt reaalsusest üha lihtsamaks ja seletab üha laialdasema rea tema meelelistest tajumustest»[1].

Idealism ei lähe kaugemale inimeste ajaloolise tegevuse ideeliste motiivide uurimisest. Lähtudes üldtuntud faktist, et inimesed toimivad teadlikult, et mõte ja tahe eelnevad teole, tõlgitsevad idealistid mõtte eelnemist teole kui teadvuse primaarsust inimeste materiaalse tegevuse, praktika suhtes.

Dialektiline materialism tõestab, et inimeste mõtted on vastuseks praktika nõudeile, et inimeste eluviis määrab nende mõtteviisi. Seejuures marksistlik filosoofia mitte ainult ei eita mõistuse aktiivsust, vaid koguni rõhutab tema aktiivsust ja seda ka teaduslik-tehnilise loomingu alal. Marx ütles, et «loodus ei ehita masinaid, vedureid, raudteid, elektritelegraafe, selfaktoreid jne.», et kõik need on «inimliku tegevuse produktid», «teadmuse ainestatud jõud»[2].

Kõik tehnika imed, olles objektiivse maailma seaduste tundmisele rajatud julge teadusliku fantaasia produkt, peavad algul tekkima oma loojate ja leiutajate peades, et siis teostuda elus.

Seega ei eita marksism mitte sugugi tegude ennetamist mõtte poolt. Omistades marksismile teadvuse aktiivsuse eitamist, ideede osa eitamist ühiskonna arenemises, laimavad idealistid marksismi. Engels paljastas selle laimu kui idealismi ja papimeelsuse ühe sulivõtte materialismivastases võitluses. Engels ütles, et «ei pääse kuidagi mööda asjaolust, et kõik, mis inimest tegevusele virgutab, peab läbi käima tema peast — isegi sööma ja jooma hakkab inimene peas aistitud nälja ja janu mõjul ning samuti lõpetab ta selle peas aistitud küllastumuse mõjul»[3].

Teadus, kuna ta pole kohustatud praktika iga sammu kaasa tegema, jõuab praktikast ette omaenese arenemise loogika raames (kusjuures see loogika on tervikuna määratud tootmise arenemise loogikast) ja võib mõnikord püstitada niisuguseid probleeme, millede praktiline tähtsus selgub alles mitme aastakümne järele.

Suur vene matemaatik N. I. Lobatševski seadis endale, nii näib see esimesel pilgul, puhtloogilise ja praktikaga nagu

---

[1] A. Einstein ja L. Infeld, Füüsika evolutsioon, 1948, lk. 51 (v. k.).

[2] «Bolševik» nr. 11—12, 1939, lk. 63 (v. k.).

[3] F. Engels, Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp, Tallinn 1946, lk. 25.

mitte midagi ühist omava eesmärgi — «kinni müürida auk paralleeljoontes». Antiikaja geomeetriateadlase Eukleidese klassikalises teoses «Elemendid» ei ole viies postulaat (mis väidab, et tasapinnal, mis on määratud sirge ja väljaspool seda asetseva punktiga, saab tõmmata läbi selle punkti *ainult ühe* antud sirgega paralleelse sirge) paratamatult tarvilik geomeetria kõigi põhiteoreemide tõestamiseks ja on nagu omaette. Lobatševski näitas, et Eukleidese viienda postulaadi asendamisel mõne muu postulaadiga võib luua geomeetriasüsteemi, mis on samuti harmooniline ja ilma sisemiste vastuoludeta. Lobatševski geomeetrias saab läbi mainitud punkti tõmmata antud sirgele mitte ühe paralleelse, vaid terve, teatud nurka suletud kimbu paralleelseid sirgeid, kusjuures see nurk ise oleneb punktist sirgele tõmmatud ristsirge pikkusest. Hiljem loodi geomeetriasüsteem, mille järgi ei saa läbi antud punkti tõmmata mitte ühtki paralleelset sirget. Mitteeukleidilisi geomeetriaid peeti kaua matemaatikute vabaks mõistusemänguks, midagi taolist imaginaarsetele arvudele või mitmemõõtelistele kujuteldavatele ruumidele. Ja alles XX sajandil, mil relatiivsusteooria määras kindlaks, et ruumi omadused olenevad materiaalsete masside jaotusest ja liikumisest ning et täpsemal vaatlemisel reaalne ruum ei ole eukleidiline, alles siis osutus mitteeukleidiline geomeetria valmis matemaatiliseks aparaadiks uuele füüsikale ja selgus ka tema sisemine seos praktikaga.

Seega jõuab teadus paratamatult ette eksperimendi, tehnika ja tootmise praktikast. Kuid kogu asi seisab selles, et see ettejõudmine ise on määratud täielikult tootmise olukorrast ja vajadustest. Piirid, millede ulatuses loodusteadusel õnnestub praktikast ette jõuda, on lõppkokkuvõttes tingitud *praktika arenemisest*. Pole sugugi juhus, et mitteeukleidilised geomeetriad loodi XIX sajandil, aga mitte antiikaja Kreekas. Sel ajajärgul asub matemaatika mitte ainult geomeetrias, vaid ka teistel aladel (näiteks lõpmatu-väikeste suuruste analüüsimisel) teostama oma meetodite põhjendamise sisetööd. See põhjendamine oli matemaatika edasiarenemise paratamatuks tingimuseks, mille dikteeris tungivalt tehniline progress XIX sajandil. Lobatševski geniaalsus ja tema maailmavaate sügavad materialistlikud tendentsid avaldusid selles, et ta nägi kogemuste tulevases arengus, eriti astronoomiliste vaatluste täpsuse suurendamises vahendit, et määrata, missugune geomeetria on tõene.

Marksistlik-leninlik teooria peab ühiskondliku praktika ettejõudmist vääramatuks seaduseks. Marksismi-leninismi ideede suur jõud põhineb sellel, et marksistlik-leninlik teooria väljendab proletariaadi ja kõigi töötajate nõudeid, peegeldab täpselt ühiskonna arenemise seadusi, annab teadusliku ettenägemise, relvastab töölisklassi partei teadmisega, kuidas ja kuhu arenevad sündmused tulevikus. Lenini sotsialistliku revolutsiooni teooria loodi e n n e Oktoobrirevolutsiooni ja see relvastas bolševike partei ja töölisklassi veendumusega sotsialismi võidu võimalikkusest meie maal. Stalini teooria kommunismi ehitamise võimalikkusest NSV Liidus innustab nõukogude inimesi kommunistliku ühiskonna ülesehitamise praktilisele tegevusele. J. V. Stalin nõudis 1929. aastal, et teoreetiline töö ühiskonnateaduste alal «ei piirduks üksnes praktilisele tööle järelejõudmisega, vaid jõuaks sellest ette, relvastades meie praktikuid nende võitluses sotsialismi võidu eest»[1].

Kuid ka ühiskonnateaduse alal on piirid, millede ulatuses teooria võib praktikast ette jõuda. Need piirid on tingitud praktika arenemisest, eriti nendest ülesannetest, mis on seatud juba töölisklassi ja kõigi töötajate praktilise võitlusega kommunismi eest.

Marx ja Engels jõudsid oma teaduslikus ettenägemises töölisliikumise praktikast ette, ennustades proletariaadi diktatuuri paratamatust juba enne 1848. aasta revolutsiooni ja ammu enne proletariaadi diktatuuri teostumist elus. Kuid seda marksismi põhiideed ei saadud väljendada enne proletariaadi esimeste massliikumiste tekkimist. Proletaarse riigi teooria väljatöötamine Marxi ja Engelsi poolt rajanes töölisliikumise praktika üldistamisele. Kodanliku riigimasina purustamise paratamatuse idee esitas Marx, lähtudes 1848. aasta revolutsiooni kogemuste üldistamisest. Lähtudes 1871. aasta Pariisi Kommuuni kogemustest, väljendasid Marx ja Engels oma kaalutlusi tulevase proletaarse riikluse iseloomu kohta.

Analüüsides Marxi ja Engelsi vaadete arenemist revolutsiooni ja kodanliku riigi vahekorra küsimuse ja tulevase proletaarse riikluse küsimuse alal, rõhutab Lenin oma raamatus «Riik ja revolutsioon» praktika primaarsust teooria suhtes: «Marxi juures ei leidu jälgegi katseist välja mõtelda utoopiaid, ilmaaegu oletada seda, mida pole võimalik

[1] J. V. S t a l i n, Teosed, 12. kd., Tallinn 1952, lk. 138.

teada»[1]. Marx «püsib rangelt ... ajalooliste kogemuste faktilisel alusel»[2].

Käsitledes küsimust riigi väljasuremisest kommunismi kõrgeimas faasis, pidas Lenin 1917. aastal vajalikuks jätta «täiesti lahtiseks küsimus väljasuremise tähtaegadest või konkreetsetest vormidest, sest selliste küsimuste lahendamiseks e i o l e materjali»[3].

Arendades edasi marksistlik-leninlikku riigiteooriat üldistab J. V. Stalin sotsialismi ja kommunismi ülesehituse kogemusi NSV Liidus ja näeb selgesti ning täpselt ette tuleviku-pildi. Marksistlik-leninlikus teoorias ei ole kübetki utopismi ja ennustavat oletlemist. Kõik Lenini ja Stalini ettenägemised leiavad seadusepärast kinnitust edasises ajalookäigus, sest nendes on antud sügav teaduslik üldistus sellest uuest, mis on juba kujunenud meie elus.

«Kas on võimalik, et valitsev partei otsekohe tabaks elus toimuvaid uusi protsesse ja niisama otsekohe peegeldaks neid oma praktilises poliitikas?» küsib J. V. Stalin ja vastab: «Ma arvan, et see on võimatu. On võimatu, sest alguses esinevad faktid, siis nende peegeldus partei kõige eesrindlikumate elementide teadvuses, ja alles pärast seda saabub partei liikmete massi teadvuses uute protsesside tunnetamise moment»[4].

Järelikult, marksistlik filosoofia mitte ainult ei tunnusta teooria ettejõudmist praktikast, vaid ka seletab seda ettejõudmist (ja tema piire) praktika arenemisega, võttes sellega idealismilt tema kõige tähtsama trumbi teaduse arenemise küsimustes.

Teaduse ja praktika seose küsimuse lahendamises on marksism vastandlik mitte ainult idealismile, mis rõhutab teaduse primaarsust, vaid ka vulgaarsele materialismile, mis eitab teaduse aktiivset osa, tema mõju praktikale ja teaduse ettejõudmist praktikast. Marksismi poolt selle suure osa ja määratu suure praktilise tähtsuse tunnustamine, mida omavad ideed, teooria ja teadus, on lahutamatus seoses marksistliku filosoofilise materialismi d i a l e k t i l i s e iseloomuga. Marksism-leninism näeb ühiskondlikku olemist mitte liikumatuna, vaid igavesti arenevana. Iga ühiskonna arenemise liikumapanevaks jõuks on tema sisemised vastuolud:

[1] V. I. L e n i n, Teosed, 25. kd., Tallinn 1954, lk. 427.
[2] Sealsamas, lk. 381.
[3] Sealsamas, lk. 438.
[4] J. V. S t a l i n, Teosed, 12. kd., Tallinn 1952, lk. 225.

vastuolud uue ja vana vahel, tekkiva ja väljasureva vahel, ühiskonna vajaduste ja selle vahel, mis on juba olemas. Vastavalt sellele näeb dialektiline materialism ka teadvuses mitte tardunud olemise surnud ülesvõtet, vaid tegelikkuse arenemise vastuolude peegeldust. «Maailm ei rahulda inimest ja inimene otsustab oma tegevusega teda muuta,»[1] kirjutas Lenin. Et maailm ei rahulda inimest, see avaldub vajaduses teda muuta. Vajadus seab ülesande, ülesande lahendab ära — kas halvasti või hästi, õigesti või valesti — algul teadvus, teadus, ja seega omandab teadus tagasimõju olemisele, mis oli tema tekitajaks.

Kui teadus, mis on jõudnud tunnetada olemise seadusi, lahendab õigesti ülesande ja näitab praktikale kätte efektiivse tee tegelikkuse vastuolude ületamiseks, siis muutub ta võimsaks materiaalseks jõuks. «Mõte ideaalse muutmisest reaalseks on s ü g a v: ta on väga tähtis ajaloole,» rõhutab Lenin ning märgib: «Vulgaarse materialismi vastu»[2].

*

Marksism avastas materialistliku ajalookäsituse alusel esmakordselt teaduse ajaloolise arenemise seaduspärasused.

Materiaalse tootmise vajadused nõuavad inimestelt loodusesemete ja -jõudude tundmist. Juba ürgühiskonnas tingivad ühiskonna praktilised vajadused tunduva hulga empiiriliste teadmiste kogumist: omandatakse teadmisi taimede, juurte ja viljade omadustest nende toiduks kasutamise võimaluse seisukohalt; küttimisobjektideks olevate loomade kehaehitusest ja käitumisviisidest; tööriistade valmistamiseks kasutatavate puude ja kivide omadustest; inimorganismi haigustest ja nende ravimise vahenditest; aastaaegade perioodilisusest jne.

Neid järk-järgult kogunevaid teadmisi anti väga pika aja jooksul põlvest põlve edasi suuliselt. Teadmiste fikseerimise ja edasiandmise paratamatus on ühiskonna üheks tähtsaimaks vajaduseks, mis kutsus esile kirja tekkimise. Kirja leiutamisega tekivad teaduse kui ühiskondliku teadvuse erilise vormi alged. Orjanduslikus ühiskonnas esineb teadus juba intellektuaalse tegevuse eri haruna.

Kuid tol ajajärgul, mil maailma kohta omatavate teadmiste üldsumma oli veel väga väike, tegi teadusliku uuri-

[1] V. I. Lenin, Filosoofilised vihikud, lk. 185 (v. k.).
[2] Sealsamas, lk. 88.

mise spetsiaalsete vahendite rakendamine alles esimesi samme. Antiikkreeka teaduses ei olnud veel spetsialiseerumist. A. A. Ždanov märkis 1947. aastal kõnes filosoofilisel diskussioonil, et «kreeklased tundsid ainult üht jagamatut teadust, millesse kuulusid ka filosoofilised kujutlused»[1].

Tunnetuse edasiarenemisel eraldusid ühtsest teadusest — filosoofiast üksteise järele üksikud teadused: matemaatika, mehaanika, füüsika, bioloogia, ühiskondlik-ajaloolised teadused jne. See teaduste kasvav spetsialiseerumine, mis oli tingitud teadmiste kogunemisest ja süvenemisest ühiskonna ees seisvate praktiliste ülesannete laienemise alusel, oli progressiivne protsess. A. A. Ždanov ütles, et «see loodusteaduse ja ühiskonnateaduste vabanemine filosoofia juhtimise alt kujutas endast nii loodus- kui ühiskonnateadustele kui ka filosoofiale endale progressiivset protsessi»[2].

Tänapäeval on teaduste spetsialiseerumine jõudnud kõrgele arenemistasemele. Kõik teadused, välja arvatud filosoofia, võib jaotada kahte suurde rühma: loodusteadusteks ja ühiskonnateadusteks. Et on olemas teadusi, mis uurivad piiripealseid alasid, nagu näiteks psühholoogia või geograafia, ei tähenda muidugi seda, et sellest jaotusest tuleks loobuda.

Mis puutub filosoofiasse, siis filosoofiliste süsteemide loojad pretendeerisid enne marksismi tekkimist «viimseinstantsilise absoluutse tõe» tunnetamisele ja pidasid filosoofiat «teaduste teaduseks», mis sundis kõigile teistele teadustele peale oma spekulatiivsed, teoreetilised järeldused. Tõeliselt teadusliku, marksistliku filosoofia — dialektilise materialismi tekkimine tähendas põhilist muutust filosoofia objektis ja filosoofia ning loodus- ja ühiskonnateaduste vastastikuses vahekorras. Dialektiline materialism on marksistlik-leninliku partei maailmavaade. Dialektilise materialismi uurimisobjektiks on looduse, ühiskonna ja inimliku mõtlemise arenemise kõige üldisemad seaduspärasused. Marksistlik filosoofia, arenedes ise ühes kõigi teadustega, on kõrgeim üldistus kõigist teadmustest, millede objektiks on maailm ning mis saadakse kõigilt teistelt teadustelt. Teiselt poolt annab marksistlik filosoofia kõigile teadustele ainuõige teadusliku käsituse maailmast tervikuna ja teaduste uurimisaladest, reivastab teadused üldiste

[1] A. A. Ždanov, Diskussioonil peetud kõne G. F. Aleksandrovi raamatu «Lääne-Euroopa filosoofia ajalugu» puhul, Tallinn 1952, lk. 8.
[2] Sealsamas.

seaduste tundmisega ning on sellepärast neile hindamatuks, ainuteaduslikuks uurimismeetodiks.

Nii loodus- ja ühiskonnateadused kui ka filosoofia omavad teatavaid ühiseid arenemise seaduspärasusi. Iga tõeline teadus uurib materiaalse maailma nähtusi ja on maailma käsitlevate objektiivsete teadmuste süsteem, kusjuures need teadmused on väljendatud mõistete, otsustuste, valemite ja teooriate kujul. Iga teadus võrsub ühiskonna praktilistest vajadustest ja kontrollib praktikaga oma seisukohti.

Arenemise üheks seaduspärasuseks, mis on ühine kõigile teadustele, on see, et teaduse arenemine algab faktide kogumisega; faktilise materjali kogunedes süveneb tema klassifitseerimine ja süstematiseerimine, aga pärast seda siirdutakse teaduse peaülesande juurde — faktide teoreetilisele seletamisele, looduse või ühiskondliku elu antud ala arenemise s e a d u s t e leidmisele. Seejuures on reegliks, et mida keerukamad on uuritavad nähtused, seda hiljem, s. o. seda kõrgemal ühiskondliku praktika arenemise astmel avalduvad objektiivse maailma selle ala liikumise ja ajaloolise arenemise seaduspärasused.

Kui mõningaid geomeetria põhiseadusi tundsid juba antiikaja kreeklased, siis mehaanika sai tõeliseks teaduseks alles Galilei ja Newtoni ajast peale, kes avastasid mõned mehaanilise liikumise põhiseadused ja andsid oma töödega mehaanikale suhteliselt lõpliku süsteemi kuju. Veelgi hiljem muutuvad füüsika, keemia ja bioloogia fakte koguvatest teadustest neid seletavateks teadusteks ja selle tõttu võimelisteks nähtusi ette nägema. Füüsika ja keemia põhiseadus — mateeria ja energia jäävuse seadus — avastati XVIII sajandi keskel ja tema konkretiseerumine jätkub kuni tänapäevani, kusjuures ta säilitab tolle printsipiaalse formuleeringu, mille talle andis Lomonossovi geenius. Eluslooduse arenemise seaduspärasused määras esmakordselt kindlaks Darwin XIX sajandi 50-ndail aastail. Lõpuks, inimühiskonna ajaloo põhilised seaduspärasused avastati töölisklassi suurte õpetajate Marxi ja Engelsi poolt XIX sajandi 40-ndail aastail, mille tõttu ajalugu ja teised ühiskonnateaduse harud muutusid faktide kollektsioneerimisest tõelisteks teadusteks.

Iga ühiskondliku elu nähtuse uurimisel omab kõige suuremat tähtsust, nagu märkis J. V. Stalin, antud nähtuse spetsiifika, s. o. tema erilise asukoha selgitamine teiste ühiskondliku elu nähtuste hulgas. Kuna ühiskondliku tootmise

arenemine on ühiskonna arenemise liikumapanevaks peajõuks, siis ühiskondliku elu ühtede või teiste nähtuste spetsiifika, nende hulgas ka teaduse spetsiifika määramisel tuleb kõigepealt selgitada nende suhe tootmisega ja leida vastastikuse seose iseloom antud nähtuste arenemise ja ühiskondliku tootmise arenemise vahel.

Loodusteadused ja ühiskonnateadused erinevad oluliselt teineteisest seose iseloomu poolest areneva ühiskondliku tootmisega, ja sellest tuleneb erinevus nende teaduste ajaloolise arenemise seaduspärasustes.

Käsitleme esmalt ühiskonna tootmispraktikaga vahetult seotud ja seepärast majandusliku baasi pealisehitusse mittekuuluvate looduste a d u s t e arenemise küsimust ja siis ühiskonnateaduste ning filosoofia arenemise küsimust. Küsimuse antud seade juures võib filosoofiat käsitleda koos ühiskonnateadustega, sest kuigi filosoofia ei uuri ainult ühiskonda, vaid maailma tervikuna, kuulub ta samuti nagu ühiskonnateadused majandusliku baasi pealisehitusse.

Küsimuse püstitamine ühiskonna- ja loodusteaduste spetsiifikast vastavalt sellele, milline on nende suhe ühiskondliku tootmisega, sai võimalikuks ainult keeleteaduse küsimusi käsitlevate J. V. Stalini teoste ilmumise tagajärjel. Nendes geniaalsetes teostes andis J. V. Stalin mitte ainult hävitava hoobi marksismi marristlikule ja igasugusele muule vulgariseerimisele, dogmatismile ja tähenärimisele, vaid — mis on marksistlik-leninlikule filosoofiale ja kõigile teadustele eriti tähtis — arendas oluliselt edasi baasi ja pealisehituse marksistlikku õpetust. Tõestanud, et keel ei ole pealisehitus baasile, esitas J. V. Stalin baasi ja pealisehituse ammendavalt täpsed määratlused, selgitas igakülgselt nendevahelise vastastikuse mõju ja näitas ühtlasi sellega, et on olemas oma mõjusfäärilt laiemaid ühiskondlikke nähtusi kui baas ja pealisehitus. Niisuguste nähtuste hulka kuulub näiteks keel.

Teatavasti hõlmab materiaalsete hüvede tootmisviis materiaalse tootmise kaks omavahel lahutamatult seotud ja ühtset külge: tootlikud jõud, mis väljendavad inimeste suhet esemete ja loodusjõududega, ja tootmissuhted, s. o. inimeste suhted üksteisega materiaalsete hüvede tootmise protsessis.

Tootlike jõudude, s. o. tootmisriistade ja neid liikumapanevate inimeste materiaalsus määrab tootmissuhete materiaalsuse. Tootmissuhete materiaalsus seisab selles, et

nad kujunevad ja eksisteerivad sõltumatult inimeste teadvusest. Konkreetsete ja ajalooliste tootmissuhete kogusumma moodustab ühiskonna majandusliku korra, tema baasi. «Baas,» märgib J. V. Stalin, «on ühiskonna majanduslik kord tema arenemise antud etapil»[1].

Ühiskonna baasil, s. o. antud tootmissuhete baasil, millised vastavad teatavale tootlike jõudude arenemistasemele, kujunevad inimestevahelised ühiskondlikud suhted, mis kuuluvad pealisehitusse. Lenin märgib, et Marx kujundas oma põhiidee inimühiskonna seaduspärasest arenemisest «tõstes kõigist ühiskondlikest vahekordadest esile t o o t m i s s u h t e d kui põhilised, primaarsed, mis määravad kõik muud vahekorrad»[2].

Pealisehituse valda kuuluvad kõigepealt need ühiskondliku teadvuse vormid, milledes peegeldub ühiskonna majanduslik kord, — need on poliitilised, õiguslikud, usulised, kunstilised ja filosoofilised vaated, mis moodustavad tervikuna pealisehituse ideoloogilise osa. Vastavalt nendele vaadetele tegutsevad inimesed poliitika, õiguse, religiooni ning kunsti alal ja loovad poliitiilisi, õiguslikke ning teisi organisatsioone ja asutusi. «Pealisehituse,» märgib J. V. Stalin, «moodustavad ühiskonna poliitilised, õiguslikud, usulised, kunstilised ja filosoofilised vaated ning nendele vastavad poliitilised, õiguslikud ja teised asutused»[3].

Ühiskonnateadused ja filosoofiline teadus kuuluvad pealisehituse ideoloogilisesse ossa ja järelikult pealisehituse arenemise üldised seaduspärasused määravad ühiskonnateaduste ja filosoofia arenemise seadused.

Mis puutub loodusteadustesse, siis on nad erinevalt ühiskonnateadustest l o o d u snähtuste ja -jõudude peegeldus inimeste teadvuses.

Oma töös «Marksismi kolm allikat ja kolm komponenti» märgib Lenin: «Täpselt samuti, nagu inimese tunnetus peegeldab temast sõltumatult eksisteerivat loodust, s. o. arenevat mateeriat, nii ka inimese ü h i s k o n d l i k t u n n e t u s (s. o. mitmesugused vaated ja õpetused — filosoofilised, usulised, poliitilised jne.) peegeldab ühiskonna

[1] J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1951, lk. 3.

[2] V. I. L e n i n, Teosed, 1. kd., Tallinn 1948, lk. 117.

[3] J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1951, lk. 3.

majanduslikku korda»[1]. Ühiskondliku tunnetuse all mõistab siin Lenin ühiskonnale suunatud tunnetust, ühiskondlike nähtuste tunnetust, mitte aga ühiskondliku tunnetuse vormide kogusummat, sest loodusteadused on samuti üks ühiskondliku tunnetuse vorme. Esitatud Lenini sõnadest selgub, et loodusele suunatud inimlik tunnetus, s. o. loodusteadus, ei kuulu majandusliku baasi pealisehitusse.

Marxile eelnevad materialistid, tunnistades välismaailma objektiiv-reaalset olemasolu, tunnistasid ühtlasi sellega, et loodusteadused on meist sõltumatult eksisteeriva looduse peegeldus. Kuid need materialistid ei näinud seda, et peegeldades loodust, arenevad loodusteadused vastavalt ühiskondliku olemise ajaloolisele arenemisele. Olles ühiskondliku elu käsituses metafüüsikud ja idealistid, ei suutnud nad mõista, et inimesed omandavad teadusliku tunnetuse mitte looduse kaemise tagajärjel, vaid asjade muutmisele, looduse alistamisele ja ümberkujundamisele suunatud materiaalse praktilise tegevuse protsessis.

Marksistlik filosoofiline materialism nagu igasugune materialism arvab, et allikaks, kust me saame oma teadmused loodusesemete ja nende omavaheliste suhete kohta, on loodusesemed ise ja nende poolt meie meeleelunditele avaldatav mõju. Kuid erinevalt metafüüsilisest ja kaemuslikust materialismist õpetab marksistlik filosoofiline materialism, et teadmused omandatakse praktika vahendusel, nii et tunnetuse arenemise aluseks on praktika ja mitte ainult need loodusesemed kui niisugused. Loodusteadus tunnetab loodusseadusi kõigepealt sel teel, et ta uurib nende seaduste mõju inimeste poolt loodud kunstlikes tingimustes, peamiselt tootmises ja alati eksperimendi ja vaatluse teel riistade abil, milliseid annab tootmine. Ja olgugi et näiteks astronoomilisi nähtusi tunnetatakse nende loomulikus ning mitte inimeste poolt loodud käigus, toimub taevanähtuste uurimine astronoomilise tehnika — teleskoopide, spektrograafide jms. abil, nii et nende nähtuste tunnetuse taseme määrab ikkagi tootmise arenemise tase ja selle vajadused. Mis puutub tehnilistesse teadustesse, siis nende seos tootmisega, selle arenemise tasemega, on täiesti ilmne.

Käsitledes meie teadmuse tekke küsimust, ütleb Engels: «Nii loodusteadus kui ka filosoofia on jätnud senini täiesti

[1] V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., Tallinn 1953, lk. 5.

hooletusse küsimuse uurimise sellest, missugust mõju avaldab inimese tegevus tema mõtlemisele. Nad tunnevad ühelt poolt ainult loodust ja teiselt poolt — ainult mõtet. Kuid inimese mõtlemise kõige olulisemaks ja lähimaks aluseks on just looduse muutmine inimese poolt, ja mitte üksi loodus kui niisugune, vaid ka inimese mõistus arenes vastavalt sellele, kuidas inimene õppis muutma loodust»[1].

Loodusteadused, olles looduse peegelduseks, sõltuvad oma arenemises vahetult ühiskondlikust olemisest. Seejuures, kui pealisehitus on seotud vahetult inimeste tootmissuhetega, siis loodusteadused on seotud vahetult tootmisviisi teise küljega ja nimelt — ühiskonna tootlike jõudude arenemise seisundi ja vajadustega.

Loodusteadus peegeldab muutusi tootlikes jõududes, vastab tootmispraktika arenemise vajadustele, ootamata muutusi baasis. Juba «Saksa ideoloogias» kirjutasid Marx ja Engels: «... mis oleks olnud loodusteadus ilma tööstuse ja kaubanduseta? Sest isegi see «puhas» loodusteadus (juttu on füüsikast ja keemiast — *M. R.*) saab oma eesmärgi, samuti nagu ka oma materjali, ainult tänu kaubandusele ja tööstusele, tänu inimeste meelelisele tegevusele»[2].

Hiljem, lükates ümber idealistlikke väiteid loodusteaduse primaarsusest tehnika suhtes, kirjutas Engels oma kirjas Starckenburgile: «Kui tehnika, nagu Teie väidate, sõltub tunduval määral teaduse seisundist, siis hoopis suuremal määral sõltub teadus tehnika seisundist ja vajadustest. Kui ühiskonnal tekib tehniline vajadus, siis see viib teadust edasi enam kui kümme ülikooli»[3].

Loodusteaduste vahetu seos tootmispraktika vajadustega, ühiskonna tootlike jõudude arenemisega, on nende ajaloolise arenemise kõige tähtsamaks seaduspärasuseks.

Juba antiikajal tekkinud esimesi teadmisi loodusest põhjustasid areneva ühiskondliku tootmise vajadused. Astronoomia oli vajalik juba oma karjadega rändlevaile suguharudele aastaaegade ennustamiseks; veelgi enam on ilma astronoomiata võimatu regulaarse põllumajanduse juhtimine. Marx ütles, et «vajadus arvestada Niiluse üleujutuste perioode on loonud egiptuse astronoomia...»[4].

[1] F. Engels, Looduse dialektika, 1950, lk. 183 (v. k.).
[2] K. Marx ja F. Engels, Teosed, IV kd., lk. 34 (v. k.).
[3] K. Marx ja F. Engels, Valitud kirjad, lk. 469 (v. k.).
[4] K. Marx, Kapital, I kd., lk. 444.

Astronoomia, nagu maamõõtmiskunstki, ei saa areneda ilma matemaatika abita.

«Edasi, põilunduse teataval arenemisastmel ja teatavates maades (veetõstmine niisutamise otstarbel Egiptuses) ja eriti koos linnade, suurte ehituste tekkimisega ning käsitöö arenemisega arenes ka mehaanika. Varsti muutub ta vajalikuks samuti laevasõidule ja sõjaasjandusele. Ka mehaanika vajab matemaatika abi ja soodustab seega matemaatika arenemist. Järelikult,» järeldab siit Engels, «on teaduste tekkimine ja arenemine juba algusest peale tingitud tootmisest»[1].

Renessansi ajastul alanud kiire loodusteaduste arenemise aluseks on samuti tootmise arenemine. XIII ja XIV sajandil tekkis Euroopas hulk uusi tootmisharusid, eriti kudumine, kellasepaasjandus, viinapõletamine; uued tootmisharud andsid uusi fakte teaduslikuks vaatluseks ja uusi vahendeid teaduslikuks eksperimendiks. XV sajandi lõpul algasid suured geograafilised maadeavastused. Reisid ja maailmakaubanduse arenemine andsid tohutul hulgal uut materjali teaduslikuks üldistamiseks geograafia, meteoroloogia, botaanika ja zooloogia, etnograafia jne. aladel. Kuid peaasi ei olnudki selles. Maailmakaubanduse kasvamine ja tema mõjul käsitöö arenemine manufaktuuriks, aga pärast seda ka mehhaniseeritud suurtööstuseks, nõudis teaduselt uute, ulatuselt ja tähtsuselt ennenägematute ülesannete lahendamist.

Et ehitada ja juhtida ookeanilaevu, et õigesti kaardistada ja kirjeldada uusi maid, teha see kirjeldus laialdaselt teatavaks, arendada tööstust kooskõlas kaubanduse uute nõudmistega, selleks oli tarvis astronoomiat, matemaatikat, mehaanikat, füüsikat, keemiat — ja trükimasinat, mille tõttu teaduslik suhtlemine muutus püsivaks. Tootmise vajaduste vahetu surve tagajärjel tekivad uued loodusteaduse harud, näiteks niisugused nagu hüdrodünaamika, mille põhjustas vajadus reguleerida niisutamiseks kasutatavaid Põhja-Itaalia mägijõgesid (Torricelli) ja ehitada maakuivendamiseks veetammisid Hollandis (Stevin).

Ka tänapäeval on loodusteaduste arenemine seotud vahetult tootmise seisundi ja vajadustega. Edusammud nõukogude orgaanilises keemias, mis süntetiseeris esimesena maailmas kautšukki, olid tingitud nõukogude majanduse are-

[1] F. Engels, Looduse dialektika, lk. 145 (v. k.).

nemise vajadustest: loodusvaradest, mis on vajalikud vaenulikust kapitalistlikust ümbrusest täieliku majandusliku sõltumatuse kindlustamiseks, puudus Nõukogude Liidul esimese viisaastaku algul oma kautšuk. Nõukogude teaduse saavutused aatomituuma purustamise ja selle energeetiliste ressursside kasutamise alal olid otseseks vastuseks vajadusele tõsta NSV Liidu sõjalise tootmise potentsiaali imperialistlike riikide sõjalise kallaletungi hädaohu ees, ühtlasi ka vastuseks sotsialismimaa rahvamajanduse kasvavatele vajadustele, eriti aga hiiglaslike tööde teostamiseks Nõukogudemaa palge ümberkujundamisel. Mitšuurinliku bioloogia saavutused külmakindlate nisusortide loomisel olid tingitud teravilja tootmise laiendamise, nisukasvatuse põhja poole nihutamise vajadustest. T. D. Lõssenko teaduslikud avastused, milledele ta jõudis, uurides kartuli mandumise põhjusi NSV Liidu lõunaosas, olid tingitud kartuli- ja juurviljabaasi loomise vajadusest Ukraina, Kaukaasia jne. tööstusrajoonides. Loodusteadused Nõukogude Liidus vastavad otseselt areneva sotsialistliku tootmise nõudmistele, lähtuvad kommunismi ülesehitava nõukogude rahva vajadustest ning arenevad vahetus ja orgaanilises seoses tootmispraktikaga.

Loodusteaduse arenemises, nii nagu ühiskonnateadusteski, esineb revolutsioonilisi pöördeid, hüppeid. Näiteks suur poola õpetlane Kopernikus teostas tõelise revolutsioonilise pöörde astronoomias, kui ta tõestas, et Maa liigub ümber Päikese ega ole universumi tsentrumiks. Lomonossovi poolt kindlaksmääratud mateeria ja liikumise jäävuse seadus tegi lõpu igasugustele saladuslikele «jõududele» ja «kaaluta ainetele» — vana füüsika ja keemia väljamõeldistele ja tõstis need teadused kvalitatiivselt uuele kõrgemale astmele. Suurte vene õpetlaste Setšenovi ja Pavlovi tööd, kes lõid loomade ja inimese kõrgema närvitegevuse materialistliku teadusliku füsioloogia, tähendasid revolutsiooni füsioloogias ja psühholoogias. XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul toimus revolutsiooniline pööre füüsikas: suurte avastuste survel varisesid kokku mehhanistlikud, metafüüsilised kujutlused aatomitest, ruumist ja ajast jne. Igas loodusteaduse harus esineb mitte ainult aeglase, evolutsioonilise arenemise perioode, vaid ka tormilise, hüppelise, revolutsioonilise arenemise perioode, millal tekivad uued ja varisevad kokku mõned vanad nähtuste seletamise printsiibid.

Kuid revolutsioonid mitmesugustel loodusteaduse aladel, tekkides uute avastuste mõjul ja olles tingitud tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise uutest nõudmistest, ei ühti, üldiselt öeldes, baasi ja pealisehituse revolutsioonilise ümberkujundamise ajastutega, nii et revolutsioonide esinemist loodusteaduse arenemises ei saa kuidagi pidada selle tunnetusala pealisehitusliku iseloomu tõestuseks.

Seega loodusteadused, eriti tehnilised teadused, on seotud vahetult ühiskondliku tootmispraktikaga (ja seda enam veel teadusliku vaatluse ja eksperimendi praktikaga, millede arenemine on tingitud tootmise seisundist ja vajadustest).

Mis puutub loodusteaduse ja ühiskonna majandusliku baasi seosesse, siis loodusteadus on kaudselt seotud baasis toimuvate muutustega, enne kõike selle mõju kaudu, mida inimeste tootmissuhted avaldavad ühiskonna tootlike jõudude arenemisele. Kui baas on vananenud, nagu seda näeme tänapäeva kodanlikus ühiskonnas, siis ta takistab mitte ainult tootlike jõudude, vaid ka teaduse ja tehnika arenemist: nende progress pidurdub, nad stagneeruvad või nende arenemine moonutatakse, kuna nad lülitatakse sõja teenindamisse, hävitamise ülesannetesse. Vastupidi, sotsialistlikus ühiskonnas vastavad tootmissuhted täielikult tootlikele jõududele ja annavad piiramatud võimalused nende arenemiseks, aga samaga tagavad nad ka loodusteaduste ennenägematu õitsengu, ilma milledeta on võimatu tänapäeva tootlike jõudude arenemine. Kuid baasi, s. o. tootmissuhete mõju loodus- ja tehnilistele teadustele ei ole kummalgi juhul vahetu, ta ilmneb baasi poolt tootmise arenemisele avaldatava mõju ja nende nõuete kaudu, milliseid tootmine esitab teadusele (siinhulgas ka selle kaudu, et tootmine loobub kasutamast teadusi).

Loodusteaduse seos ühiskonna baasiga avaldub samuti antud baasi poolt tekitatud ühiskondliku pealisehituse kaudu. Poliitiliste asutuste, eriti riigi, aga samuti pealisehituse ideoloogilise osa, eelkõige poliitiliste, filosoofiliste ja usuliste ideede mõju loodusteaduste arenemisele on väga suur. Nimelt seotakse klassiühiskonnas pealisehituse kaudu loodusteadus klassivõitluse praktikaga ja ta omandab oma teatavas osas tolle klassi-, parteilise iseloomu, mis on omane igasugusele ideoloogiale klassiühiskonnas.

Riigi mõju loodus- ja tehniliste teaduste arenemisele tuleneb enne kõike sellest osast, millist riik etendab majan-

duse arenemises, aga samuti vahetult riigi poliitikast teaduse suhtes.

Suurimat tähtsust omab loodus- ja tehniliste teaduste arenemises Nõukogude sotsialistlik riik, kes täielikult juhib nõukogude majandust, kindlustab tema tormilise ning kõrvalekaldumatu progressi ja planeerib loodusteaduse ja tehnika arenemise kooskõlas rahvamajanduse arengu üldiste riiklike plaanidega. Nõukogude sotsialistlik riik ja kommunistlik partei loovad tingimused teaduse igakülgseks arenemiseks, ümbritsevad õpetlased hoole ja tähelepanuga; nõukogude valitsus assigneerib kolossaalseid summasid teaduslike uurimisinstituutide ja -laboratooriumide, kõrgemate õppeasutuste ja akadeemiate ehitamiseks.

Kuid riik võib ka takistada teaduse arenemist. Tsaari-Venemaal aheldas isevalitsuslik-pärisorjuslik režiim maa tootlike jõudude, teaduse ja hariduse arenemist. Suurte vene novaatorite saatus tehnika alal on väga paljuütlev. Nende suurepärased leiutused ei leidnud laialdast rakendamist ning unustati hiljem (nagu Frolovi aurumasin) või nad sattusid välismaale (nagu Ladõgini elektrilamp või Popovi raadio), tulles siis Venemaale tagasi Watt'i, Edisoni, Marconi jms. võõraste nimede all. Tsarismi reaktsiooniline poliitika läks vene rahvale väga kalliks maksma. Ja kui vene loodusteadus ja tehnika saavutasidki maailmakuulsuse, siis sündis see tsaarivalitsuse kavatsuste kiuste.

Tänapäeva kodanlik riik, olles käputäie imperialistide võimuorganiks, esineb rahvahariduse ja eesrindliku teaduse ägeda vaenlasena. Selle kujukaks näiteks võib tuua tuntud «ahviprotsessi» Ameerika Ühendriikides, kus kooliõpetaja Scopes mõisteti süüdi Darwini õpetuse tutvustamise pärast. Tänapäeval, puhudes ennenägematult suureks sõjaeelarve, kärbib Ameerika Ühendriikide valitsus üha enam assigneeringuid rahvaharidusele ja teaduslikule tegevusele ülikoolides. Ainuke teaduse liik, mis leiab ameerika imperialistide ja Ameerika Ühendriikide valitsuse tunnustust, on teadus, mis tegeleb sõja teenindamisega, s. o. töötab inimeste hävitamise uute vahendite leiutamisel.

Seega on loodusteaduste arenemine seotud poliitilise pealisehitusega ning sõltub riigi poliitikast, kusjuures see sõltuvus võib olla kahesugune: riigivõim võib soodustada teadusliku loodusetunnetuse arenemist või võib seda pidurdada.

Loodusteaduse arenemise mõistmiseks ei ole vähem tähtis uurida tema seoseid ühiskonna filosoofiliste, usundiliste, poliitiliste ja teiste vaadetega, mis moodustavad pealisehituse ideoloogilise osa. Just nende seoste tõttu omandab teoreetiline loodusteadus mõningaid sugulusjooni pealisehitusega, aga suundade võitlus loodusteaduses muutub ühiskonnaklasside võitluse avalduseks.

Loodusteadused on, nagu näiteks keel või tööriistadki, klasside suhtes ükskõiksed ja neid võivad kasutada mitmesugused klassid. Nii kasutatakse loodusteadusi NSV Liidu töötajate poolt nõukogude sotsialistliku korra tugevdamiseks, aga enne Oktoobrirevolutsiooni kasutasid neid oma eesmärkideks Venemaa kapitalistid. Tänapäeval kasutatakse aatomifüüsika seadusi ameerika kapitalistide poolt uue aatomisõja ettevalmistamiseks, aga nõukogude ühiskonna poolt — rahulikuks ülesehitustööks, rahu kindlustamiseks kogu maailmas.

Ent kui loodusteadused on klasside suhtes indiferentsed, siis klassid ei ole indiferentsed loodusteaduste suhtes. Peale nende teaduste ärakasutamist tootmises — vastavalt nende otsesele eesmärgile, võivad klassid teha loodus- ja tehnilise teaduse klassivõitluse relvaks. Seejuures *viib klasside* kaugeltki *mitte ükskõikne suhtumine loodusteadusse hoopis teistsugustele tulemustele kui keele alal.*

Keel on antud rahvuse või rahva kõigi inimeste, kõigi teda moodustavate klasside suhtlemise vahend. Sellepärast ei suuda klasside mitteükskõikne suhtumine keelesse, millele ta jätab küll teatava pitseri, muuta peaasja keeles — selle sõnavara põhifondi ja grammatilist struktuuri.

Mis puutub teadusesse, siis teadus üldse ja loodusteadus eriti on peamiselt valitseva klassi asjaks. Selle teaduse loojad, õpetlased, kuuluvad antagonistlikus klassiühiskonnas tavaliselt nii oma päritolult, oma kasvatuselt kui ka vaadetelt valitsevatesse klassidesse ja on läbi imbunud nende ideoloogiast. Ja mis peaasi, loodusteadus teenib seda klassi, kes valitseb tootmist ning juhib tootlikku tegevust. Kui mõned töötavate hulkade kihid, näiteks väikekaubatootjad kapitalismi tingimustes, omavad isiklikku majapidamist, siis seda väiketootmist teostatakse tavaliselt teadust rakendamata, pärandatud empiiriliste teadmiste alusel. Kapitalistlike suurettevõtete konkurentsi poolt laostatavad, halastamatult ekspluateeritavad talupojad ja käsitöölised ei suuda

oma majapidamises rakendada tänapäeva teaduse ja tehnika saavutusi.

Loodusteadused teenivad igasuguse ekspluataatorliku korra juures eelkõige valitsevat klassi. Eriti teravalt avaldub see kapitalismi tingimustes, sest kapitalistid on sunnitud tarvitusele võtma ja siis lakkamatult täiustama masinaid, aga mehhaniseeritud tootmine nõuab teatavasti loodus- ja tehniliste teaduste teadlikku ja laialdast rakendamist, teaduse saavutuste ärakasutamist tootmises. Iga valitsev ekspluataatorlik klass arendab teadust ainult teatavates piirides, mis olenevad vastava klassi poolt kehastatava ühiskondliku korra loomusest ja sellele korrale vastava tootlike jõudude arenemise tasemest, ja ta arendab teadust nendes suundades, mis vastavad tema klassihuvidele.

Kuid sellest faktist, et loodusteadust arendatakse valitsevate klasside poolt ja kasutatakse nende poolt ära oma klassihuvides, ei saa kuidagi järeldada, et loodusteaduste kogu s i s u kannaks klassiiseloomu. Loodusteaduste põhiline faktiline sisu, olles looduse seaduspärasuste objektiivselt tõene peegeldus, ei kanna klassiiseloomu.

Materialism põhineb sellel, et ta tunnustab teadvusest sõltumatu looduse olemasolu ja looduse peegeldamist inimese teadvuses. Materialism tunnustab objektiivset tõde kui meie tunnetuse niisugust sisu, mis vastab välismaailma objektidele ja mis sellepärast ei sõltu inimesest, klassidest ega inimkonnast. Loodusteaduse põhiliseks sisuks on «meie teadmised looduse seadustest, mis on kontrollitud kogemuste ja praktika najal», kusjuures need teadmised «on usaldusväärsed teadmised, millel on objektiivsete tõdede tähendus»[1]. Aga kui loodusseadused ei sõltu inimestest ja klassidest, siis tuleb ühtlasi paratamatult tunnistada, et ka nende objektiivselt tõest peegeldust, mida annab loodusteadus, ei saa pidada oma sisult klassipäraseks.

Oleks mõttetu otsida klassi-, parteilisi momente korrutustabelis, planeedikauguste seaduses, männi ja kuuse liigierisuste kirjelduses ja loodusteaduste muus faktilises materjalis. Kuid sedamööda, kuidas teadus siirdub faktide määramiselt ja klassifitseerimiselt seaduste selgitamisele, aga pärast seda üldiste teooriate konstrueerimisele ja hüpoteeside formuleerimisele, hakkab üha tugevamini ilmnema loodusteaduse ja filosoofia orgaaniline seos. Loodusteaduse

[1] J. S t a l i n, Leninismi küsimusi, Tallinn 1952, lk. 510.

kõige üldisemad (ja sellepärast kõige tähtsamad) teoreetilised probleemid on oma iseloomult vältimatult filosoofilised. Loodusteadusele ja filosoofiale on ühevõrra lähedased niisugused küsimused nagu küsimus Päikese, planeetide ja tähtede tekkimisest — astronoomias; laine ja korpuskli ühtsusest, ruumi, aja ja liikumise seosest — füüsikas; molekulide ehitusest — keemias; elu tekkimisest, organismide pärilikkusest ja selle muutmise teedest — bioloogias jms. Võitlus loodusteaduse nende kardinaalsete probleemide ümber on vältimatult võitlus filosoofiliste põhisuundade — materialismi ja idealismi vahel. Seejuures annab materialism loodusteadusele maailmast õige käsituse ja soodustab tema progressi nende probleemide lahendamisel, kuna aga idealism viib loodusteaduse õigelt teelt kõrvale.

Filosoofia on loodusteadusega seotud veel ka teisiti. Loodusteaduse põhitulemused omandavad mõistete kuju, aga kindel suhtumine nendesse mõtlemise toodetesse, oskus või oskamatus mõistetega õigesti opereerida, sõltub otseselt looduseuurijate filosoofilisest ettevalmistusest. Just asja seda külge rõhutab Engels, kui ta kirjutab:

«Looduseuurijad kujutlevad, et nad vabanevad filosoofiast, kui nad teda ignoreerivad või sõimavad. Aga kuna nad ilma mõtlemiseta ei saa sammugi edasi liikuda, ja mõtlemiseks on vaja loogilisi kategooriaid, kuid nad laenavad need kategooriad ebakriitiliselt kas niinimetatud haritud inimeste tavalisest üldteadvusest, mida valitsevad ammu väljasurnud filosoofiliste süsteemide riismed, või sunduslikus korras ära kuulatud ülikooli filosoofiakursuste raasukestest... või igasuguste filosoofiliste teoste ebakriitilisest ja ebasüstemaatilisest lugemisest, — siis seisavad nad kokkuvõttes ikkagi filosoofia — ja kahjuks enamasti kõige halvema — orjuses...»[1] Ja Engels nõuab looduseuurijailt, et nad vabaneksid idealistliku ning metafüüsilise filosoofia mõjust ja omandaksid tunnetuse ja mõtlemise ainuteadusliku meetodi — materialistliku dialektika.

Seega ei ole loodusteaduse ja filosoofia tihedas seoses mingit kahtlust. Ent parteide võitlus filosoofias — materialismi ja idealismi võitlus, aga samuti dialektika ja metafüüsika võitlus, on ühiskondlike klasside võitluse peegeldus. Meie päevil on teadusliku filosoofia — dialektilise materia-

[1] F. Engels, Looduse dialektika, lk. 164—165 (v. k.).

lismi — võitlus idealismi ja metafüüsika vastu ideoloogilise rinde üks tähtsamaid lõikusid võitluses kahe maailmaleeri: rahu, demokraatia ning sotsialismi leeri ja sõja, reaktsiooni ning imperialismi leeri vahel.

Teoreetilise loodusteaduse suundade võitluses avaldub klassivõitlus. Loodusteaduse seos filosoofiaga tingib loodusteaduse parteilisuse ja vajutab loodusteadustele, nende sisule kui niisugusele klassipitseri. Kuid materialismi ja idealismi võitlust, parteilisi momente ja klassipitserit tuleb otsida mitte füüsika, keemia ja teiste loodusteaduste valemites ja seadustes, vaid üldiste loodusteaduslike hüpoteeside ja teooriate sisus, looduse nähtuste ja seaduste filosoofilises seletuses, looduseuurijate metodoloogilistes seisukohtades.

Looduseuurijate filosoofiliste, aga samuti poliitiliste ja teiste vaadete mõju nende teaduslikule loomingule võib olla kahesugune: progressiivne ja reaktsiooniline, olenevalt sellest, millised on need vaated.

Materialistlik maailmavaade ja õige uurimismeetod, eesrindlikud poliitilised ideed, näiteks püüd teenida rahvast, soodustavad kõige tõsisemal viisil teaduslikku loomingut loodusteaduse alal. Seda kinnitavaks näiteks võib olla loodusteaduste tõus Venemaal XIX sajandi teisel poolel. Nendel aastatel toimus I. M. Setšenovi, D. I. Mendelejevi, A. M. Butlerovi, V. O. Kovalevski, K. A. Timirjazevi, I. P. Pavlovi, I. I. Metšnikovi ja paljude teiste silmapaistvamate õpetlaste tegevus, kellede tööd annavad vene teadusele surematu kuulsuse. K. A. Timirjazev kirjutas vene loodusteaduse arenemise selle ajajärgu algetapi kohta, et «loodusteaduse kogu ajaloos ei leidu teist 10—15 aastat, mille kestel looduse uurimine oleks teinud sääraseid jõudsaid, samaaegseid ja hiiglaslikke samme»[1].

Seda geniaalsete õpetlaste kuulsa plejaadi ilmumist on võimatu pidada juhuseks. Talentide poolest on Venemaa olnud alati rikas, kuid seletada, miks need talendid ilmusid nii üheaegselt ja tegid lühikese ajaga kolossaalseid avastusi teaduses, võib ainult, kui arvesse võtta selle ühiskonna tarvidusi, mis vajas teaduse arenemist ning kutsus need talendid ellu. Timirjazev märgib õigusega, et «kui meie ühiskond poleks ärganud üldse uuele innustatud tegevusele»[2], siis

[1] K. A. Timirjazev, Teosed, VII kd., 1939, lk. 142 (v. k.).
[2] Sealsamas, lk. 144.

Setšenov oleks lõpetanud oma elupäevad sapöörina ja Mendelejev provintsigümnaasiumi õpetajana.

Loodusteaduste arenemise üldiseks aluseks olid tolleaegsel Venemaal kahtlemata majandusliku arenemise nõuded. Need nõuded viisid loodusteaduslikku mõtet edasi eelkõige selle seose kaudu, mida loodusteadus (füüsika, keemia, geoloogia jms.) omas tehnika ja tootmisega. XIX sajandi keskel toimus Venemaal mitte ainult vabrikuproduktsiooni kiire kasv, vaid toimusid ka sügavad kvalitatiivsed muudatused tööstuses. XIX sajandi 30—60-ndaid aastaid võib nimetada tööstusliku pöörde ajajärguks Venemaal, mis on analoogiline tööstusliku pöörde ajastule Inglismaal XVIII sajandi lõpul. Selle ajajärgu kestel ning eriti selle lõpul toimus manufaktuuri väljatõrjumine vabriku poolt, käsitöö väljatõrjumine masina poolt vene tööstuse põhiharudes. Kui XIX sajandi 40-ndate aastate jooksul suurenes masinate hulk Venemaal (niihästi sisseveo kui oma tootmise arvel) 16 tuhande võrra, siis järgneva aastakümne jooksul suurenes see 85 tuhande võrra. Masinate tarvituselevõtmine, kodumaise masinaehituse arenemine, tehnilise progressi nõuded vabrikuis ja tehastes, mäeasjanduses, transpordis ja sides, sõjaasjanduses — kõik see andis kahtlemata vahetult tõuke tehnilise ja loodusteadusliku mõtte edasiarenemiseks Venemaal. Kuid oleks eksitus seletada mainitud ajajärgu vene loodusteaduse tormilist õitsengut ainult kodanliku ettevõtluse ja mõisnike riigi kasvanud vajadustega.

Venemaa järjekindel arenemine kapitalismi suunas oli vastuolus pärisorjusliku korraga ja seda kaitsva riigivõimuga, tsarismiga. Pärisorjusliku majanduse laostumine viis ekspluateerimise suurendamisele mõisa poolt ja talurahva revolutsioonilise liikumise kasvule. Venemaa progressiivse majandusliku arenemise vajadused leidsid kõige sügavama väljenduse pärisorjusliku korra ja tsarismi vastases poliitilises liikumises, Tšernõševski ja tema kaasvõitlejate poolt esitatud demokraatliku revolutsiooni programmis. Üldine revolutsiooniline tõus maal talurahvareformi eel ning sellele vahetult järgnenud aastail avaldas tunduvat mõju vene loodusteadusliku mõtte arenemisele. Ainult seos revolutsioonilis-demokraatliku liikumisega võib seletada 60-ndate aastate vene loodusteaduse iseloomulikke iseärasusi, mis määrasid tema ülemaailmse tähtsuse ja jätsid sügava ning oma mõjult positiivse traditsiooni järgnevasse vene teaduse arenemisse.

Revolutsioonilise demokraatia ideoloogide — Belinski, Herzeni, Ogarjovi, Tšernõševski, Dobroljubovi ja Pissarevi ideeline mõju eesrindliku vene intelligentsi filosoofilistele ja poliitilistele vaadetele oli väga suur. Vene loodusteaduse korüfeede tööd paistavad silma materialistliku loodusekäsituse ja stiihilis-dialektilise lähenemisviisi poolest loodusnähtuste uurimisele. Selles on end kahtlemata tunda andnud suurte vene materialistide ja revolutsiooniliste demokraatide poolt arendatavate filosoofiliste vaadete mõju.

Vene loodusteaduse klassikute eesrindlik maailmavaade avaldus ka nende tööde suunas ja nende poolt saavutatud tulemustes. Erinevalt kapitali teenistusse sattunud ja kitsaste tehniliste probleemide ringi sulgunud õpetlastest asusid suured vene looduseuurijad lahendama omaaja kõige tähtsamaid sõlmküsimusi, mis omasid kolossaalset üldteaduslikku ja filosoofilist tähtsust.

Neil aastail paneb I. M. Setšenov aluse loomade ja inimese kõrgema närvitegevuse materialistlikule uurimisele. Setšenovi tööd omavad ühes tema suure järglase I. P. Pavlovi töödega otsustavat tähtsust idealismi väljakihutamisel tema viimasest pelgupaigast — psühholoogiast.

Neil aastail väljakujunenud bioloogid-materialistid K. A. Timirjazev, I. I. Metšnikov, V. O. ja A. O. Kovalevskid võitlevad aktiivselt idealistide ja pimedusejüngrite vastu bioloogias ning muudavad Venemaa darvinismi teiseks kodumaaks; nende poolt rajatud materialistliku vene bioloogia traditsioonid etendasid hindamatut osa teaduse arenemises ning valmistasid ette pinna Mitšurini õpetuse triumfiks tänapäeval.

XIX sajandi 60-ndate aastate algul lõi Butlerov keemilise struktuuri teooria ja 60-ndate aastate lõpul teostas Mendelejev oma suurima teadusliku vägiteo. Mendelejevi perioodilisuse seadus avastas erinevate keemiliste elementide aatomite vahel sügava dialektilise seose ja oli seega teaduse tähtsaimaks sammuks maailma ühtsuse materialistliku õpetuse põhjendamisel, saades kogu keemia ja aatomifüüsika aluseks.

Vene õpetlaste poolt XIX sajandi teisel poolel tehtud kõige suuremad avastused said dialektilise materialismi edasiarenemise loodusteaduslikuks aluseks, andes samal ajal ilmekalt tunnistust eesrindliku filosoofia tähtsusest loodusteaduse suhtes.

Vene loodusteaduse teine mitte vähem karakteerne iseärasus, mis hakkas kujunema juba varem, kuid avaldus täie jõuga just sel ajajärgul ning sai tema üheks paremaks traditsiooniks, seisis vene teaduse demokraatlikus iseloomus, mis nägi oma peaeesmärki ja ülesannet rahva teenimises. Mendelejev väljendas kõiki eesrindlikke vene õpetlasi innustanud veendumuse, kui ta kirjutas, et «teaduslik külv tärkab rahvale lõikuseks». Võimukandjad teadsid väga hästi, et eesrindlikud vene looduseuurijad mõistsid rahva teenimist Tšernõševski ja Pissarevi vaimus, et eesrindlikud õpetlased olid — otseselt või kaudselt, enam või vähem aktiivselt — võitlejad rahvast viletsuses ja harimatuses hoidva režiimi ja tsarismi ideoloogilise toe — religiooni vastu. Tsaarivalitsus püüdis, niivõrd kui seda lubas tema jõud, kägistada eesrindlikku loodusteadust, algatades kohtuprotsessi Setšenovi raamatu «Peaaju refleksid» vastu, kiusates taga Timirjazevit, sundides emigreeruma vendi Kovalevskeid, Metšnikovi ja teisi suurimaid õpetlasi, kõrvaldades ülikoolidest «ebasoovitavaid» professoreid, luues eesrindlikele õpetlastele talumatuid tingimusi pedagoogiliseks ning teaduslikuks tegevuseks kõrgemates õppeasutustes. See õilis püüd siduda teadust rahva elu vajadustega andis vaadeldava ajajärgu vene loodusteadusele demokraatliku ja patriootliku iseloomu ning oli tema sügavaimaks jõuallikaks.

Materialistlikud ja demokraatlikud traditsioonid, mille eesrindlik vene teadus omandas selle tõttu, et ta oli orgaanilises seoses 50—60-ndate aastate revolutsioonilis-demokraatliku liikumisega, etendasid soodsalt mõjuvat osa vene teaduse edasiarenemises. Neid õilsaid traditsioone jätkatakse ja arendatakse käesoleval ajal nõukogude õpetlaste tegevuses, nende dialektilis-materialistlikus maailmavaates, nõukogude teaduse patriootlikus rahva teenimises ja selles tihedas seoses, mis on teadusel NSV Liidus teostatava kommunismi ülesehituse praktikaga.

Nõukogude loodusteadus on jõudnud oma kolossaalsetele saavutustele kõigil aladel tänu sellele asjaolule, et ta areneb ainuteadusliku dialektilis-materialistliku maailmavaate graniitalusel ja on kantud eesrindlikest poliitilistest ideedest, valmisolekust teenida oma rahvast kommunismi teostamise nimel.

Kuid ideoloogilise pealisehituse mõju loodusteaduse arenemisele võib olla ka mitte progressiivne. Ajaloo poolt huk-

kumisele määratud ekspluataatorlike klasside reaktsiooniline ideoloogia pidurdab kõige tõsisemalt ja moonutab loodusteaduste arenemist, viib loodusteaduse kriisini ja ummikusse. Niisugune oli olukord orjandusliku ühiskonna langemise ajastul. Niisugune on olukord ka nüüdisaegses kapitalistlikus ühiskonnas.

Muidugi, tänapäeva kodanliku loodusteaduse kriis on tingitud kapitalismi üldisest roiskumisest. Kuid mõista selle kriisi põhjusi teoreetilise loodusteaduse igal konkreetsel alal, piirdudes ainult loodusteaduse ja tootmise nõuete vahetute seoste uurimisega, on võimatu. Asjale tuleb läheneda igakülgselt ning on tarvis arvestada ka loodusteaduse seost kodanliku ühiskonna poliitilise ja ideoloogilise pealisehitusega.

Imperialistliku kodanluse praktilised nõuded proletariaadi revolutsioonilise võitluse mahasurumise läbikukkumisele määratud ürituses leiavad oma teoreetilise väljenduse religioonis ja reaktsioonilistes filosoofilistes ning poliitilistes vaadetes, kuid viimased avaldavad kolossaalset mõju kodanlike õpetlaste loodusteaduslikele vaadetele. Eriti tähtis on arvestada kapitalistlike maade loodusteaduse seost kodanliku filosoofiaga. Kodanliku loodusteadusliku mõtte niisugused saadused viimase saja aasta jooksul, nagu universumi soojus- ning igasuguse muu «surma» teooriad (Clausiusest kuni Eddingtonini), nagu kaasaegsete kodanlike füüsikute uuskantlikud veidrused kvantide-mehaanika alal (elektroni «tahtevabadus» jne.), nagu veismanistlik-morganistlik bioloogia tema väljamõeldistega «pärilikkusaine» muutumatusest, mutatsioonide juhuslikkusest, sellest, et organismide pärilikkus on keskkonnast sõltumatu, «degradeerivast evolutsioonist» jne., — kõik need loodusteaduslikud väärteooriad on kaasaegse idealistliku ja metafüüsilise kodanliku filosoofia laostava mõju otsene tagajärg ja seda filosoofiat imevad endasse loodusteadlased teadlikult või ebateadlikult oma seisundi tõttu kodanlikus ühiskonnas.

Mis puutub religiooni, siis avaldab ta nagu idealistlik filosoofiagi loodusteaduse arenemisele reaktsioonilist mõju, pidurdab teaduste arenemist. Tänapäeva tingimustes vajab religioon, kui ta pöördub haritud ringkondade poole, väliselt väärikamat maski. Religioon mõjutab tänapäeval kodanlikku loodusteadust peamiselt idealistliku filosoofia kaudu, mis sugugi ei tee võimatuks üksikuid otsese mõju fakte, kui

jumal kuulutatakse maailma või veismanistide «pärilikkusaine» loojaks.

Kõige tõsisemat otsest mõju loodusteadusele avaldavad kapitalistlikes maades samuti valitseva klassi — kodanluse poliitilised vaated.

Kodanlik sotsioloogia laenab meelsasti mõndagi loodusteaduslikest teooriatest eesmärgil, et «õigustada» rahvahulkade viletsust kapitalismi tingimustes, et sisendada töötajaisse kapitalismi jäävuse, sõja vältimatuse jne. reaktsioonilisi ideesid. Kasutades bioloogiat loovad kodanlikud sotsioloogid pseudoteaduslikke õpetusi, nagu ühiskonna «orgaaniline teooria» (Spencer jt.), «sotsiaalne darvinism», rassism jms.

Need sotsioloogia ebaseaduslikud laenud bioloogiast ei jäta ka bioloogiale endale mõju avaldamata. Tänapäeval laialdaselt levivad inimsööjalikud uusmaltuslikud teooriad, mis õigustavad otseselt rahvaste röövimise ja hävitamise imperialistlikku poliitikat, avaldavad laostavat mõju bioloogiale, süvendavad Darwini vigu ja Morgani antiteaduslike bioloogiliste teooriate levimist Läänes.

Kodanliku ideoloogilise pealisehituse poolt XX sajandi loodusteadusele avaldatava negatiivse mõju illustreerimiseks peatume kahe tähtsaima teoreetilise loodusteaduse haru — f ü ü s i k a ja b i o l o o g i a seisundil Lääne-Euroopas ja Ameerikas.

Füüsika arenemisteede kohta imperialismi ajastul on Lenini poolt antud geniaalne analüüs tema surematus teoses «Materialism ja empiriokrititsism».

XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul jätkasid kapitalistlik tootmine ja tehnika veelgi edasikäiku, nõudes füüsikalt aina uute ja uute ülesannete lahendamist. Radioaktiivsuse, röntgenikiirte ja aatomi keeruka ehituse avastamine, elektroni massi sõltuvuse kindlaksmääramine tema kiirusest ja selle küsimuse teoreetiline lahendamine spetsiaalses relatiivsusteoorias, valguse niihästi lainelise kui kvandilise iseloomu selgitamine — kõik need ja rida teisi suuri avastusi lõid epohhi looduse tunnetamises, ja seda hoolimata asjaolust, et nad langesid õige lühikesele ajalõigule — 90-ndate aastate teisele poolele ja XX sajandi algusele. J. V. Stalin ütleb, et Lenini raamat «Materialism ja empiriokrititsism» on «kõige selle tähtsa ja olulise materialistlik üldistamine, mille teadus ja kõigepealt l o o d u s t e a d u s oli saavutanud k o g u a j a l o o l i s e p e r i o o d i k e s t e l, peri-

oodi kestel Engelsi surmast kuni Lenini raamatu «Materialism ja empiriokritiitsism» ilmumiseni»[1].

Seega oli füüsika kriis seotud tema arenemisega mööda progressi teed. See kriis avaldus kõigepealt vanade teooriate järsus ja õige valulises lammutamises ja sellel pinnal niinimetatud «füüsikalise idealismi» levimises, mis spekuleeris füüsika avastustega. «Teaduse progress ise tekitab reaktsioonilisi pretensioone»[2], märgib Lenin. Seda kodanliku teaduse kriisi mõistmiseks äärmiselt tähtsat märkust Lenin konkretiseerib, paljastades XX sajandi «füüsikalise idealismi» lätted.

Lenin juhib tähelepanu esiteks sellele, et progress aine pisimate osakeste tunnetuses tingib vältimatult matemaatika osatähtsuse suurenemise, mis viib teatavale teoreetilise füüsika eraldumisele eksperimentaalsest füüsikast. Nüüdisaegse teoreetilise füüsika seos praktikaga ei avaldu nii lihtsalt nagu klassikalises füüsikas. Tegeldes keeruliste võrrandsüsteemidega «unustavad» kodanlikud füüsikud vahel looduse ja leiavad, et «mateeria on kadunud». «Mateeria kaob, jäävad ainult võrrandid,» kirjutab Lenin. «Uues arenemisstaadiumis ja näiliselt uut moodi on tulemuseks vana kantlik idee: mõistus kirjutab ette loodusele seadused»[3].

Füüsikas esinevate idealistlike kõikumiste teist põhjust näeb Lenin selles, et vanade vaadete järsk lammutamine tekitab füüsikute juures vältimatult meie teadmuste suhtelise laadi liialdamist, relativistlikke tendentse. Lenin esitab kodanliku õpetlase tüüpilise mõttekäigu, mis viib relativismilt idealismile: «Kõige põhilisemate printsiipide lammutamine tõendab (säärane on Poincaré mõttekäik), et need printsiibid ei ole mitte mingid koopiad, ülesvõtted loodusest, mitte kujutused millestki, mis on väline inimese teadvuse suhtes, vaid selle teadvuse produktid»[4].

«Füüsikalise idealismi» ja tema poolt XX sajandi algul esile kutsutud teoreetilise füüsika kriisi lähimaks põhjuseks oli materialistliku dialektika mittetundmine füüsikute poolt. «Tegelikult on küsimuse relativismist teoreetiliselt ainuõigelt püstitanud Marxi ja Engelsi materialistlik dialektika, ja selle dialektika mittetundmine peab v ä l t i m a t u l t

[1] ÜK(b) Partei ajalugu. Lühikursus. Tallinn 1952, lk. 94. Sõrendus minult — *M. R.*

[2] V. I. L e n i n, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 285.

[3] Sealsamas.

[4] Sealsamas, lk. 233.

viima relativismist filosoofilisse idealismi»[1], märgib Lenin. Kuid mispärast siis kapitalistlike maade füüsikud ei omanda Marxi dialektikat? Mispärast nad siis ei siirdu stiihilisest, metafüüsilisest materialismist dialektilisse materialismi ilma igasuguste nurjumisteta, kõikumisteta, libisemisteta idealismi? Lenin seletab seda sellega, et «kogu keskkond, milles need inimesed elavad, tõukab nad eemale Marxist ja Engelsist, heidab nad labase kroonufilosoofia embusse»[2].

Seega üks umbes poole sajandi eest alanud füüsikalise mõtte kriisi põhjusi seisis selles, et kodanlikus ühiskonnas valitseb antiteaduslik, idealistlik maailmavaade.

Enam kui neljakümne aasta jooksul, mis on möödunud Lenini raamatu «Materialism ja empiriokritiitsism» ilmumisest, on toimunud kodanliku füüsika kriisi edasine teravnemine. Üha tõsisemat mõju avaldab Lääne-Euroopa füüsikale kodanliku filosoofia laostumine. Kui XX sajandi algul pooldasid «füüsikalist idealismi» võrdlemisi vähesed füüsikud, niisugused nagu Ostwald või Mach, siis käesoleva sajandi keskel jutlustab «füüsikalist idealismi» kodanlike füüsikute rõhuv enamus ja avaldab nende teoreetilisele tegevusele hukutavat mõju, tekitades sääraseid füüsikalise ja filosoofilise mõtte laostumisprodukte, nagu seda on niisuguste maailmakonstantide olemasolu «tõestus», nagu näiteks piibliarv 666, või nagu väide, et maailm on loodud kaks miljardit aastat tagasi jms.

Veelgi suurem on kodanliku ühiskonna ideoloogilise pealisehituse mõju teoreetilisele b i o l o o g i a l e. XIX sajandi lõpu poole hakkasid bioloogias darvinismi võidu taustal üha tugevamini ilmnema tendentsid, milledes tuleb paratamatult näha XVIII sajandi antiteaduslike, usulis-idealistlike kontseptsioonide elustumist. Darvinismi materialistliku teooria vastu välja astunud idealistliku reaktsiooni peasuunaks sai Weismanni õpetus, mille ta ise nimetas petturlikult «uusdarvinismiks» ning mida hiljem jätkas Morgan. Veismanismi-morganismi tuum seisab selles valelikus väites, et orgaanilised vormid on muutumatud. Kui XVIII sajandi bioloogia väitis, et organism tervikuna on muutumatu, ning see õpetus niisugusel kujul kummutati Lamarck'i ja Darwini poolt, siis Weismann eraldas uuskantlikul viisil organismi keha

[1] V. I. L e n i n, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 286.
[2] Sealsamas, lk. 243.

kui «nähtuse» ja väljamõeldud, oletatavasti sugurakkudes asuva «pärilikkusaine» kui «olemuse». Las olla keha muutlik, see-eest aga tema olemus — keha kujundav pärilikkusaine — pärandatakse põlvest põlve esialgsel muutumatul kujul — säärane on Weismanni põhitees. Kuid kust tuli see muutumatu «pärilikkusaine»? Kogu veismanismi-morganismi kontseptsioon on kohandatud elu jumaliku päritolu tõestamiseks. Morgan näiteks kirjutab, et on olemas teatav vaimne jõud, mida ei saa aja ja ruumi kategooriates uurida, — selles vaimses jõus võib kergesti ära tunda jumala ideed. Aga füüsik-idealist Schrödinger, kes püüab idealismi füüsikas ühendada idealismiga bioloogias, kroonib morganismi järgmise varjamatult papimeelse järeldusega: «Isikuline individuaalne hing on võrdne kõikjaloleva, kõikemõistva, igavese hingega . . .»

Millised on siis need imperialistliku kodanluse praktilised nõuded, mis tingivad Läänes nüüdisaegse bioloogia kriisi ja veismanismi-morganismi kui selgekujuliselt antiteadusliku, idealistliku ning metafüüsilise suuna valitsemise?

Kodanliku bioloogia saatuses omab määravat tähtsust süvenev agraarkriis, põllumajanduse kasvav degradatsioon imperialismi ajastul. Viimastel aastakümnetel huvitab Ameerika Ühendriikide valitsevaid ringkondi põllumajanduse toodangu hävitamise ja toiduainetele kõrgete hindade säilitamise eesmärgil külvipindade vähendamise probleem võrratult enam kui viljakuse tõstmise ja kultuurtaimede uute sortide aretamise küsimus. Kodanlikule teadusele iseloomulik teooria eraldumine praktikast muutub sügavaimaks kuristikuks morganistliku bioloogia ja põllumajandusliku tootmise vahel. Kuid praktikast eraldatud teaduses võidakse kaua kasutada kõige koletislikumaid teooriaid.

Eraldatuna tootmisest, seob end morganistlik bioloogia teiselt poolt seda tihedamini kodanliku praktilise tegevusega — tema poliitikaga, mis nõuab rassistlike teooriate ja fašistliku praktika «põhjendamist». Nagu hitlerlikul Saksamaal nii ka tänapäeva Ameerikas teenindab morganism vahetult imperialismi poliitilist ideoloogiat.

Morganistlikku pseudoteadust kasutavad reaktsionäärid selleks, et õigustada alatut rassismi teooriat, tõestada «kõrgema» rassi, «kõrgemate» klasside «üleolekut», õigustada imperialistliku kodanluse rahvavastast sise- ja välispoliitikat, kommunistide, üldse kõigi demokraatide ja prog-

ressiivsete tegelaste jälitamist. Reaktsiooniliste poliitiliste järelduste tegemine morganistlikust antiteaduslikust «teooriast» toimub lihtsalt. Kui «pärilikkusaine» on kord juba «muutumatu», miks siis mitte deklareerida, et anglosaksi rass omab «sünnipäraselt» paremaid vaimseid eeldusi võrreldes teiste rassidega, ja seepärast on tal «õigus» maailmavalitsemisele? Mispärast mitte deklareerida ühtlasi, et kõrgemad klassid omavad «õigust» valitsemiseks «sündimisest saadik», ikka sama «parema» «pärilikkusaine» armust? Selle inimvihkajaliku teooria järgi on mõned rassid kuulutatud «madalamateks», «bioloogiliselt alaväärtuslikeks», rassideks, kes on määratud orjusele või hävitamisele.

Hitlerlikud surmalaagrid, nagu Oswiencim ja Majdanek jms. on hävitatud, kuid mille poolest erinevad nendest neegrite getod Lõuna-Aafrika Unioonis või Ameerika interventide poolt Lõuna-Koreas loodud surmalaagrid? Hitlerlikud kohtunikud on surnud, kuid nende inimsööjalikud «kogemused» elavad edasi Ameerika Ühendriikide kohtutes. Enamikus Ameerika Ühendriikide osariikides on juba vastu võetud seadused sundusliku steriliseerimise kohta, näiteks inimeste suhtes, kes on kolm korda sattunud vanglasse, aga mis võib olla lihtsam, kui pista Smithi fašistliku seaduse järgi korduvalt pokri kommunist või muu progressiivne tegelane — rahu ja demokraatia eest võitleja?

Imperialistide eesmärgiks on anda kas või vähestki õigustusevarju oma ajaloos enneolematutele metsikustele ja nendele hädadele, mida nad tekitavad rahvastele. Ja morganism on kutsutudki esitama niisugust «teoreetilist õigustust». Ei ole juhuslik see fakt, et 1948. aastal toimunud Läänemaade geneetikute kongress tegeles ainult «inimese geneetikaga».

Lääne bioloogiale avaldab laostavat mõju samuti enneolematult sügavale langenud tänapäeva kodanlik idealistlik filosoofia, see imperialistide ümmardaja nende võitluses töölisklassi dialektilis-materialistliku filosoofia vastu.

Darwini ja Timirjazevi, Mitšurini ja Pavlovi teaduslik, materialistlik bioloogia tõestas, et elu Maa peal ja tema kõrgem produkt — mõtlemine on tekkinud ja arenenud loomulikul teel. Teaduslik bioloogia õõnestab sellega religiooni aluseid ning purustab idealismi. Kuid kodanluse praktilised vajadused, kes näeb religioonis ja idealismis üht oma kõikuva võimu toetamise tähtsaimat vahendit, nõuavad võitlust

materialismi vastu bioloogias, mille paratamatuks tulemuseks on kodanliku bioloogia viljatus ja roiskumine.

Idealism bioloogias nagu füüsikaski parasiiditseb teaduse arenemise raskustel. Füüsikalt ja keemialt üle võetud uute uurimisvahendite rakendamise tõttu on tsütoloogia ehk rakuteadus kogunud XX sajandil tähelepanuväärival hulgal eksperimentaalset materjali, mis vajab teoreetilist, dialektilis-materialistlikku üldistamist. Kuid kodanlikud bioloogid nagu füüsikudki ei tunne dialektilist materialismi ja veerevad stiihilisest metafüüsilisest materialismist idealismi. Kui füüsikas oli XX sajandi algul idealismile viivaks teeks tunnetuse relatiivsuse, suhtelisuse momendi absolutiseerimine, aga kvantide-mehaanikas alates 20-ndaist aastaist spekuleerimine aparaadi osatähtsusega uurimises, siis morganistlik bioloogia jõuab idealismile omal erilisel teel. Morganistid asusid rakku uurima keemiliste reaktiivide ning võimsate mikroskoopide abil ja «suretasid» selle metafüüsiliselt, sest nad hakkasid teda käsitama väljaspool raku ja ümbruskonna tingimuste vastastikust mõju ja väljaspool keskkonna mõjust tingitud raku fülogeneetilist ehk liigiarenemist. Materialistliku dialektika mittetundmine on siingi idealismisse libisemise lähimaks põhjuseks, kuid see mittetundmine ise on tingitud, nagu märkis Lenin füüsika suhtes, klassipõhjustest, reaktsioonilise kodanluse ülevõimust.

Poole sajandi kogemused näitavad, et k o d a n l i k u d bioloogid, kodanlikud füüsikud ning teiste teaduste kodanlikud tegelased imperialismi ajastul, jäädes kodanluse positsioonidele, mitte ainult et on võimetud omandama ainuteaduslikku marksistlik-leninlikku maailmavaadet, vaid, mida kaugemale, seda suuremal määral muutuvad metafüüsika ja idealismi ohvreiks, mis viib nad vältimatult ummikusse ja on kaasaegse kodanliku loodusteaduse kriisi üheks tähtsaimaks põhjuseks. Kodanliku füüsika ja bioloogia arenemine imperialismi ajastul näitab selgesti, et ideoloogiline pealisehitus avaldab loodusteadusele väga tugevat mõju.

Loodusteadus areneb vahetus seoses ühiskondliku tootmise nõuetega, inimkonna tootmispraktikaga ning sellepärast ei ole ta baasi pealisehitus. Kuid kõige sügavamat mõju avaldab loodusteaduse arenemisele antagonistlikus klassiühiskonnas klassivõitlus. See mõju ilmneb poliitilise ja ideoloogilise pealisehituse poolt loodusteadusele avaldatava mõjutuse näol ja tingib teoreetilise loodusteaduse p a r t e i l i s u s e, klassivõitluse peegeldamise loodusteaduses.

Sellest, et loodusteadus ei ole baasi pealisehitus, järgneb, et vana baasi ja vana pealisehituse likvideerimisel, uue sotsialistliku baasi ja uue sotsialistliku pealisehituse loomisel ei seisa tööliskiassi ja tema riigi ülesanne loodus- ja tehniliste teaduste suhtes mitte selles, et «purustada» kapitalistide võimu tingimustes arenenud vana loodusteadus ja vana tehnika, vaid selles, et omandada nad, rakendada see teadus ja tehnika ühiskonna tootlike jõudude igakülgse arenemise teenistusse ja, lähtudes sellest alusest, arendada loodus- ja tehnilist teadust edasi niisuguses tempos, mis vastab kommunismi ülesehitamise ülesannetele. Revolutsioonilisel proletariaadil ei olnud Oktoobripöörde ajal mingit vajadust «likvideerida» Lomonossovi, Stoletovi ja Lebedevi füüsikat, Žukovski aerodünaamikat, Mendelejevi ja Butlerovi keemiat, Timirjazevi bioloogiat, Setšenovi ja Pavlovi füsioloogiat. Loodus- ja tehnilised teadused on paljude ajastute produkt, millede kestel nad on rikastunud ja arenenud. Nõukogude teadus ja tehnika on võtnud vahetult omaks vene oktoobrieelse teaduse ja tehnika parimad saavutused ning nad arenevad sellel alusel edasi ka praegu.

V. I. Lenin purustas otsustavalt «proletkultlased», kes karjusid, et proletariaat peab purustama kogu mineviku teaduse ja kultuuri. Lenin ütles: «Sotsialistlikuks ülesehitustööks on vaja täielikult ära kasutada teadus, tehnika ja üldse kõik, mis on meile jätnud kapitalistlik Venemaa»[1].

J. V. Stalin naeris välja «troglodüüdid», «kes väitsid, et meie maale pärast Oktoobripööret jäänud raudteed on kodanlikud, et meil, marksistidel, ei kõlba neid kasutada, et need tuleb lammutada ja ehitada uued, «proletaarsed» raudteed»[2].

Pärides kõik kapitalismi tingimustes omandatud loodusteaduste saavutused, pidid nõukogude õpetlased otsustavalt kõrvaldama kogu selle väära, mis kodanlikud õpetlased olid toonud loodusteadusse kodanluse klassihuvide mõjul. Nõukogude looduseuurijad, kantud kogu nõukogude rahva ühistest huvidest ja nõukogude patriotismi ideedest, peavad pidama lepitamatut võitlust kõigi kodanlike objektivismi avaldustega, kõigi kosmopoliitilise lõmitamise retsidiividega Lääne teaduse ees, kõigi katsete vastu, mis püüavad poe-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 29. kd., Tallinn 1954, lk. 6.
[2] J. Stalin, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1951, lk. 15.

tada kodanlike õpetlaste idealistlikke ja metafüüsilisi valelikke «teooriaid» nõukogude teadusse.

Viimaste aastate jooksul toimunud laialdased loovad diskussioonid mitmel nõukogude teaduse alal näitasid selgesti, et ükski teadus ei saa viljakalt areneda ilma idealismi igandite väljajuurimiseta, ilma ainuteadusliku filosoofia — dialektilise materialismi loova omandamiseta, ilma marksistlik-leninliku filosoofia rakendamisoskuseta teaduse põhiküsimustes, millede õigest lahendusest oleneb teaduse kõigi muude küsimuste lahendamine. V. M. Molotov ütles, et 1948. aasta bioloogia diskussioon «kriipsutas alla materialistlike printsiipide loovat tähtsust kõigile teadusaladele, mis peab kaasa aitama teaduslik-teoreetilise töö kiirendatud edasiliikumisele meie maal»[1].

*

Ühiskonnateaduste ja filosoofia ajaloolise arenemise põhilised seaduspärasused määrab nende teaduste kuulumine majandusliku baasi pealisehitusse. Pealisehituse arenemist iseloomustab tema kaudne, baasi vahendusel toimuv seos ühiskonna tootlike jõudude arenemisega. J. V. Stalin ütleb, et pealisehitus «ei peegelda muudatusi tootlike jõudude arenemise tasemes otsekohe ega otseselt, vaid pärast muudatusi baasis, tootmises toimunud muudatuste kajastumise kaudu baasis toimuvates muudatustes»[2]. See J. V. Stalini näpunäide käib täielikult ühiskonnateaduse ja filosoofia kohta.

Kujutlus, nagu toimuks ideoloogilise pealisehituse, eriti filosoofia ja ühiskonnateaduste arenemine tootlike jõudude kasvu otsesel mõjul, on omane marksismi vulgariseerijaile ja moonutajaile. Lenin purustas Bogdanovi ja Šuljatikovi vaated, kes moonutasid ajaloolist materialismi. Šuljatikov püüdis näiteks kujutada filosoofiliste vaadete arenemist Descartes'ist Machini kui töö organisatsiooni komplitseerumise otsest tagajärge kapitalistlikus tootmises.

Tegelikult on ideoloogiline pealisehitus, selle hulgas ka ühiskonna ühiskondlik-poliitilised ja filosoofilised vaated, mitte otseses, vaid kaudses sõltuvuses — baasi ja klassivõitluse kaudu — tootlike jõudude arenemistasemest, toot-

[1] V. M. Molotov, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 31. aastapäev, Tallinn 1948, lk. 16.

[2] J. Stalin, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1951, lk. 8.

mispraktikast. Nii näiteks väljendas vene XIX sajandi keskpaiga revolutsionääride-demokraatide materialistlik filosoofia pärisorjusliku talurahva klassihuve, kes astus välja pärisorjuse ja mõisnike maavalduse vastu, s. o. objektiivselt kapitalismi vaba arenemise eest külas, kodanlik-demokraatliku poliitilise korra eest. Kogu Marxi-eelsest Lääne filosoofiast hoopis kõrgemale tõusnud vene revolutsiooniliste demokraatide materialistliku võitleva filosoofia tekkimine oli tingitud otseselt nende revolutsioonilistest ühiskondlik-poliitilistest vaadetest ja ainult lõppkokkuvõttes — Venemaa tootlike jõudude kasvu vajadustest. Kuid taandada filosoofiline arenemine, näiteks Venemaal, mehaaniliselt tootlike jõudude arenemisele, jätta kahe silma vahele kõik vahelülid, aga samuti Radištševi ja dekabristidega alanud revolutsioonilise ühiskondlik-poliitilise traditsiooni mõju, Lomonossovi ja Radištševiga alanud filosoofilise materialistliku traditsiooni mõju jne. — tähendab sulgeda endale tee asja mõistmiseks ja jääda kimpu säärase fakti ees, et majanduslikult mahajäänud pärisorjusliku Venemaa ühiskondlik-poliitiline ja filosoofiline mõte jõudis kaugelt ette tol ajal tööstuslikult kõige arenenumate Lääne kapitalistlike maade teadusest.

Leninism kui marksismi jätkamine ja edasiarenemine, kui imperialismi ja proletaarsete revolutsioonide ajastu marksism, tekkis Venemaal XX sajandi künnisel ning on vene ja maailma kultuuri kõrgeim saavutus. Ent kui arvata, et ühiskonna tootlike jõudude arenemistase määrab vahetult ühiskonnateaduse ja filosoofia, siis on võimatu seletada leninismi tekkimist Venemaal, riigis, mis oli majandusliku arenemise tasemelt maha jäänud Inglismaast, Prantsusmaast, Saksamaast ja Ameerika Ühendriikidest.

Leninismi ajalooliste juurte klassikalise analüüsi on andnud J. V. Stalin oma töös «Leninismi alustest». Venemaa sai leninismi kodumaaks sellepärast, et just Venemaa muutus imperialismi ajastul kõigi kapitalismi vastuolude sõlmpunktiks, sellepärast, «et Venemaal oli eeldusi revolutsiooni puhkemiseks rohkem kui ühelgi teisel maal ja et ainult tema oli seetõttu suuteline lahendama neid vastuolusid revolutsioonilisel teel»[1].

Mitte tootlike jõudude vahetu arenemistase ega tööstuse ja põllumajanduse arenemise vahetud vajadused, vaid, võr-

[1] J. V. Stalin, Teosed, 6. kd., Tallinn 1948, lk. 74.

reldes teiste maadega, proletariaadi ja kodanluse, talurahva ja mõisnike vahel valitsevate majanduslike vastuolude kõige suurem teravus, mis leidis oma kontsentreeritud väljenduse avalikus poliitilises klassivõitluses, — see on see põhjus, miks leninism tekkis just Venemaal ja mitte mingisugusel teisel maal.

«Eessõnas» teosele «Poliitilise ökonoomia kriitikast» kirjutas Marx, et sotsiaalse revolutsiooni ajastul «majandusliku aluse muutumisega toimub enam või vähem kiiresti pööre kogu määratu suures pealisehituses»[1]. Konkretiseerides ja arendades neid Marxi mõtteid ütleb J. V. Stalin oma töödes keeleteaduse küsimuste kohta, et igal baasil on oma, talle vastav pealisehitus, et «kui muutub ja likvideeritakse baas, siis tema järel muutub ja likvideeritakse tema pealisehitus, kui tekib uus baas, siis tema järel tekib talle vastav pealisehitus»[2].

See pealisehituse arenemise üldine seaduspärasus käib ka ühiskonnateaduste ja filosoofia arenemise kohta. Majandusliku korra, baasi muutumine on alati viinud ühiskondlik-poliitiliste, sotsioloogiliste ja filosoofiliste vaadete põhilisele ümberkujundamisele. Keskaegne teoloogia ja XVII—XVIII sajandi kodanlik materialistlik filosoofia, müstika ja idealismi rappa uppunud tänapäeva kodanlik filosoofia ja proletariaadi dialektiline materialism erinevad teineteisest printsipiaalselt, kvalitatiivselt.

Kuid siin tuleb siiski arvestada kaht momenti. Esiteks, revolutsiooniline pööre ideoloogilise pealisehituse alal a l g a b enne vanade tootmissuhete, vana baasi hävitamist sotsiaalse revolutsiooni poolt. Marxi teadusliku sotsialismi tekkimine eelnes paratamatult esimesele sotsialistlikule revolutsioonile maailmas — Oktoobrirevolutsioonile Venemaal. Ja teiseks, revolutsioonilised pöörded, mis toimuvad sotsiaalse revolutsiooni ajastul pealisehituses üldse ja ühiskonnateaduses ning filosoofias eriti, ei tähenda sugugi mitte seda, et uuel filosoofial, poliitilisel ökonoomial, keeleteadusel, ajalool, õigusteadusel ja teistel ühiskonnateadustel kaoks seos varasema teadusliku arenemisega. Kogu inimkonna ajaloo kestel Marxi ja Engelsi poolt teostatud kõige sügavam revolutsioon filosoofias ja ühiskonnateadustes tähendas tõelise

---

[1] K. M a r x, Poliitilise ökonoomia kriitikast, 1949, lk. 7 (v. k.).

[2] J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1951, lk. 3—4.

ühiskonnateaduse ja tõeliselt teadusliku filosoofia — dialektilise ja ajaloolise materialismi loomist. Marksistlik filosoofia oli kogu vana filosoofia kõige otsustavam eitamine, tema lõpp. Kuid sellest ei järgne hoopiski mitte, et marksistlik filosoofia ei oleks kuidagi seotud mineviku teaduse ja filosoofiaga. Kõik ratsionaalse, mis sisaldus eelkäijate filosoofias, mahutasid Marx ja Engels kriitiliselt ümbertöötatuna oma filosoofiasse.

Baasist sündiv pealisehitus ei jää passiivseks. Tekkinud pealisehitus «saab ülisuureks aktiivseks jõuks, aitab aktiivselt oma baasil kujuneda ja tugevneda, võtab tarvitusele kõik abinõud selleks, et aidata uuel korral lõplikult purustada ja likvideerida vana baas ja vanad klassid»[1]. Ühiskonnateadused ja filosoofia, moodustades pealisehituse olulise koostusosa, omavad ülisuurt aktiivsust, etendavad väga suurt osa teda sünnitanud baasi kujundamisel ja tugevdamisel, klasside võitluses.

Erinevalt riigist ja õigusest, mis on alati ainult valitseva klassi relvaks, ei ole vaenulikeks klassideks jagunenud ühiskonnas ühtset ideoloogiat. Erinedes antud ühiskondliku tootmise süsteemi raames tootmisvahendite suhtes, omavad klassid vastuolulisi majanduslikke ja poliitilisi huve. Klassivõitlus haarab vältimatult ideoloogia ala ja selle võitluse üheks kõige ilmekamaks avalduseks on suundade, parteide võitlus ühiskonnateaduses ja filosoofias. Ühiskonnateadused ja filosoofia on seotud kõige vahetumal viisil klassivõitluse praktikaga. Poliitiline ökonoomia, ajalugu, kirjandusteadus, keeleteadus ja teised ühiskondlikke nähtusi uurivad teadused, aga samuti filosoofia omavad selgesti väljendatud klassi-, p a r t e i l i s t iseloomu.

Kuidas ka ei püüdnud kodanluse õpetatud teenrid end maskeerida «objektivismi» ja «parteitusega», Marx ja Engels, Lenin ja Stalin paljastasid halastamatult kodanliku ühiskonnateaduse ja kodanliku filosoofia klassihuvid. Oma raamatus «Materialism ja empiriokritiitsism», mis on kommunistliku parteilisuse eeskujuks filosoofias, tegi Lenin Machi, Avenariuse ja nende välismaiste ning vene õpipoiste kohta niisuguse järelduse:

«Empiriokritiitsismi gnoseoloogilise skolastika taga on võimatu mitte näha parteide võitlust filosoofias, võitlust,

[1] J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1951, lk. 5.

mis lõppkokkuvõttes väljendab kaasaegse ühiskonna vaenulike klasside tendentse ja ideoloogiat»[1].

Tänapäeva kodanlikus sotsioloogias ja filosoofias avaldub nende klassi-, parteiline iseloom eriti teravalt. Põlgamata isegi praegu «parteituse» maski alla pugemise vahendeid, esinevad kodanlikud ideoloogid klassivõitluse suurenenud pinge tagajärjel üha sagedamini rahvahulkade vihkamise, rahu, sotsialismi ja demokraatia leeri vihkamise avaliku jutlustamisega. Igasugused Vogtid ja Russellid, Dullesid ja Dewey'd astuvad oma «teostes» rahvaste ette avalikult ameerika imperialistlike röövlite sulastena, agressiivse sõja ja rahvaste hävitamise jutlustajatena.

Kui kodanlik poliitiline ökonoomia, sotsioloogia ja filosoofia teenivad kapitalistliku orjuse säilitamise eesmärke, siis marksistlik-leninlik teadus on oma tekkimise hetkest peale revolutsioonilise proletariaadi ja tema partei võimsaks relvaks võitluses kapitalismi kukutamise eest, kommunistliku ühiskonna ülesehitamise eest. «Materialism,» kirjutas Lenin, mõeldes selle all m a r k s i s t l i k k u materialismi, «sisaldab endas nii-öelda parteilisust, kohustades sündmuse igasuguse hinnangu puhul otseselt ja avalikult asuma kindla ühiskondliku rühma seisukohale»[2], s. o. proletariaadi seisukohale. Kirglik bolševistlik parteilisus, mis läbib kõiki Lenini ja Stalini teoseid, on marksistlik-leninliku teooria ja proletariaadi ning tema partei poolt kommunismi eest peetava klassivõitluse praktika ühtsuse kõrgem avaldus.

Kodanluse ideoloogide võitlusvõtteks kommunistliku ideoloogia vastu on marksismi avaliku proletaarse parteilisuse ründamine «objektivismi» lipu all. Näiteks, reaktsiooniline sotsioloog uuskantiaanlane Rickert heidab marksismile ette seda, et marksismis põimuvat «loogika seisukohalt lubamatul viisil» «teoreetilised ja poliitilis-praktilised motiivid». Rickert arvab, et filosoofia ajalugu ei sõltuvat «ühestki parteipoliitikast». Oma purukodanlikku idealistlikku filosoofiat ja sotsioloogiat serveerib Rickert sellisena nagu oleks see «parteitu» ja objektiivne.

Mitte millegagi ei erine selles küsimuses oma õpetajatest — kodanlikest professoreist — tööliskiassi reetjad II Internatsionaali ajastu oportunistide ja nüüdisaegsete parempoolsete sotsialistide näol. Lahti öeldes klassivõitlu-

[1] V. I. L e n i n, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 332.
[2] V. I. L e n i n, Teosed, 1. kd., Tallinn 1948, lk. 363.

sest ja proletariaadi diktatuuri marksistlikust õpetusest, võitlevad nad praktikas «klasside lepitamise» eest ja eitavad klassivõitlust teooria ja teaduse alal sel ettekäändel, et teaduse ülesandeks olevat tõde, aga tõde ei sõltuvat klassidest ja parteidest. Näiteks revisionismi ja oportunismi ideoloog Bernstein kirjutas «ebaväärikast püüdlusest muuta teadus parteiasjaks» ning hüüdis irooniliselt: «just kui eksisteeriks üldse parteilist teadust!»

Kas on õige kodanlike objektivistide väide objektiivse teaduse ja objektiivse tõe ühendamatusest ideoloogia parteilisusega, klassivõitlusega teooria alal? Tõepoolest, kas ideoloogia parteilisuse printsiip ei ole vastuolus materialismi põhilise seisukohaga, et on olemas objektiivne tõde ja et teadus on võimeline andma objektiivset tõde nii loodusnähtuste kui ka ühiskondliku elu nähtuste suhtes? Mingit vastuolu siin muidugi ei ole. On olemas objektiivne reaalsus ja sellepärast on olemas ka objektiivne tõde kui selle reaalsuse peegeldus meie teadvuses. On olemas samuti objektiivne teadus, mis annab objektiivse tõe, ja seejuures mitte ainult objektiivne teadus loodusest, vaid ka objektiivne teadus ühiskonnast. Kriteeriumiks, mis määrab kindlaks kõigi loodust ja ühiskonda käsitlevate teadmuste objektiivse tõesuse, on praktika, eelkõige rahvahulkade kogu praktiline tegevus tootmises, aga samuti revolutsioonilise vägivalla abil kõike vana võitvate progressiivsete ühiskonnajõudude tegevus klassivõitluses.

Küsimusele, milline on parteilisuse ja objektiivsuse vahekord selle või teise klassi vaadetes, on võimalik vastata ainult lähtudes konkreetsest ajaloolisest analüüsist, mis käsitleb selle klassi kohta ja osa ühiskonna arenemises.

Ühiskonna kogu arenemiskäik kinnitab vastuvaidlematult kapitalismi krahhi ja töölisklassi võidu vältimatust. Meie tänapäeva ajaloolise arenemise objektiivne paratamatus ja seaduspärasus avaldub töölisklassi ja tema partei praktilises tegevuses. Sellepärast on objektiivne tõesus, olles ühiskondliku arenemise objektiivse paratamatuse peegeldus meie ideedes, omane marksistlik-leninlikule teooriale, proletariaadi ühiskonnateadusele ja filosoofiale, ja ühtib seega proletaarse parteilisusega, töölisklassi huvide avaliku ja visa kaitsmisega.

Vastupidi, kodanlik parteilisus mitte ainult et ei ühti objektiivsusega, vaid satub kodanluse reaktsioonilisuse kasvades üha enam vastuollu objektiivsusega. See on seletatav

sellega, et kodanlus on surev klass, kes on huvitatud oma võimu säilitamisest hoolimata ajalookäigust. Sellepärast ei ole kodanluse huvides paljastada kapitalismi vastuolusid ja näidata, et objektiivne arenemiskäik viib kapitalistliku korra vältimatult hukkumisele ja kommunismi võidule. Kodanlus nõuab oma ideoloogidelt vastuolude kinnimätsimist, loobumist kapitalistliku ühiskonna paisete objektiivsest paljastamisest, kapitalismi kaunistamist.

Kui proletaarne, kommunistlik parteilisus nõuab maailma teaduslikku tunnetust ja ühtib objektiivsusega, siis kodanlik parteilisus viib tõe moonutamisele, maailma objektiivsest tunnetusest loobumisele. Kuid kodanlikel ideoloogidel ei ole kasulik avalikult tunnistada, et nad on ekspluataatorite ja nende võimu kindlustamise teenistuses. Sellepärast esitavad nad oma klassi-, kodanlik-parteilist teooriat «üldinimliku» objektiivse tõena ja esinevad «parteituse» ning objektivismi lipu all.

Objektivism on kodanliku maailmavaate tüüpiliseks jooneks. Objektivismi ülesanne seisab selles, et kodanlikke ideesid esitada objektiivse tõena ning soodustada sellega kodanliku ideoloogia levimist, abistada kodanluse võimu kindlustamist. Objektivism on kodanliku parteilisuse maskeerimisvahend.

Proletariaadi juhid paljastasid halastamatult objektivismi ja näitasid, et ta on kodanliku ideoloogia maskeerimisvahend. «Parteitus on kodanlik idee. Parteilisus on sotsialistlik idee»[1], ütleb Lenin. Lenin nõudis, et ühtede või teiste teoreetiliste teoste üle tuleb otsustada mitte autori isiklike soovide järgi, sest kodanlikke vaateid võivad propageerida mõnikord ka inimesed, kes subjektiivselt ei soovi kodanluse võimu kindlustamist soodustada. Ühtede või teiste ideede, teooriate ja teoste üle tuleb otsustada selle objektiivse osa järgi, millist nad etendavad ühiskonnaklasside ja parteide võitluses. «Mingisuguse Avenariuse rafineeritud gnoseoloogilised veiderdused jäävad professorlikuks väljamõeldiseks...», kirjutab Lenin mahhismi klassiolemuse kohta, «kuid tegelikult, kaasaegse ühiskonna ideede ja suundade võitluse üldises olukorras, on nende gnoseoloogiliste nükete objektiivne osa üks ja ainult üks: puhastada teed idealismile ja fideismile, olla nende truu ümmardaja»[2].

[1] V. I. Lenin, Teosed, 10. kd., Tallinn 1952, lk. 60.
[2] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 316—317.

Käesoleval ajal, mil toimub kõige teravam võitlus rahu, demokraatia ning sotsialismi leeri, mille eesotsas on NSV Liit, ja imperialismi leeri vahel, mille eesotsas on Ameerika Ühendriikide valitsevad ringkonnad, toob objektivistlike tendentside sissepoetamine nõukogude teadusse eriti suurt kahju töötajate ideoloogilise kasvatuse üritusele. Esinedes 24. juunil 1947 diskussioonil G. F. Aleksandrovi raamatu «Lääne-Euroopa filosoofia ajalugu» puhul, ütles A. A. Ždanov, et raamatu autor, «võimalik, seda ise mitte aimates, osutub kodanlike filosoofia ajaloolaste mõju all olevaks, kes lähtuvad sellest, et igas filosoofis näha ennekõike kutsekaaslast ja alles siis vastast. Säärased kontseptsioonid, kui nad meil pääseksid mõjule, viiksid vältimatult objektivismile, orjalikkusele kodanlike filosoofide ees ja nende teenete ülespuhumisele, meie filosoofialt ründava võitlusvaimu röövimisele. See aga tähendaks taandumist materialismi põhiprintsiibist — tema suunitlusest, tema parteilisusest»[1].

Objektivistlikud tendentsid ei avaldu ainult selles, et mõned nõukogude õpetlased ühiskonnateaduste alal unustavad seose mineviku ja oleviku teoreetikute ideoloogiliste vaadete ja klassivõitluse vahel, vaid ka ideede ja kontseptsioonide otseses laenamises kodanluse ideoloogidelt. N. J. Marr kirjutas näiteks palju sellest, et tema «uus õpetus» keelest on põhimiselt vastandlik kodanlikule keeleteadusele, ja ... laenas kodanlikelt lingvistidelt rohkesti reaktsioonilisi ja idealistlikke vaateid, näiteks väite mõtlemise võimalikkusest ilma keeleta.

Võitlus objektivismi vastu on lahutamatult seotud võitlusega kosmopolitismi vastu, mis eitab teaduse ja kultuuri rahvuslikku iseloomu. Käesoleval ajal propageeritakse ameerika imperialismi palgaliste agentide poolt intensiivselt kosmopoliitilisi ideekesi selleks, et «maailmariigist» ja «maailmakultuurist» lobisemisega hõlbustada Wall Streetii nende rahvaste orjastamise räpast üritust, kes rahvuslikus riigis ja rahvuslikus kultuuris näevad õigustatult võimsaid vahendeid, et edukalt vastu seista imperialistlikele anastajatele.

Kosmopoliitiliste ideekeste sissepoetamine nõukogude kunsti, filosoofiasse, kirjandusteadusse ja teaduse teistesse

---

[1] A. A. Ždanov, Diskussioonil peetud kõne G. F. Aleksandrovi raamatu «Lääne-Euroopa filosoofia ajalugu» puhul, Tallinn 1952, lk. 14.

harudesse on praegu marasmi ja laostumise viimasesse astmesse jõudnud Lääne kodanliku «kultuuri» ees lömitamise üks vorme, ja säärane sissepoetamine on objektiivselt suunatud nõukogude patriotismi üldrahvaliku ideoloogia vastu. Kommunistliku partei juhtimisel purustati nõukogude avaliku arvamuse poolt kodumaatute kosmopoliitide antipatriootlikud rühmakesed teatrikriitikas ja kunstiteaduses. Marksismi-leninismi positsioonidelt teostatud nõukogude avaliku arvamuse sügav ideeline võitlus objektivismi ja kosmopolitismi vastu soodustas nõukogude õpetlaste ja kunstitegelaste kasvatamist nõukogude patriotismi vaimus, sotsialistliku kodumaa ja oma rahva ennastsalgava teenimise vaimus.

Lenini ja Stalini näpunäited objektivismi kodanliku loomuse ja teoreetilise tegevuse kui klassivõitluse relva tähtsuse kohta relvastavad nõukogude õpetlasi ja kõiki ideoloogilise rinde töötajaid järjekindlaks ja lepitamatuks võitluseks laostunud kodanliku sotsioloogia ja filosoofia vastu maailma areenil, aga samuti kodanliku ideoloogia jäänuste vastu meie kodumaal.

Ühiskonnateadused ja filosoofia kuuluvad pealisehituse ideoloogilisse osasse, arenevad temaga ühiste seaduspärasuste järgi. Nad pole seotud inimeste tootliku tegevuse arenemisega otseselt, vaid kaudselt, tootlike jõudude arengu vajaduste kajastamise teel baasis. Ühes baasi ja pealisehitusega toimub sellel teaduse alal sotsiaalsete revolutsioonide ajastul revolutsioonilisi pöördeid. Lõpuks, ühiskonnateadus ja filosoofia, olles klasside majanduslike vajaduste peegeldus, on kõige vahetumalt seotud klassivõitlusega, mis määrabki nende selgesti väljendatud klassi- ja parteilise iseloomu.

3. Praktika — tunnetusprotsessi alus

Käsitlenud praktika ja tunnetuse vastastikust suhet ühiskonna ajaloo käigus, siirdume tunnetusprotsessi käsitlemisele. Ühiskonna praktiline ja tunnetuslik tegevus kujuneb üksikute inimeste, ühiskonna liikmete praktilisest ning tunnetuslikust tegevusest ja, edasi, üksikutest praktilistest toimingutest ning üksikutest tunnetuse aktidest. Praktiliste vajaduste mõjul toimiv inimene puutub kokku looduse või ühiskondliku elu nähtustega ja peab neid tunnetama, et siis oma praktilises tegevuses juhinduda nende nähtuste

tundmisest. Kuidas toimub tunnetuse protsess iga inimese peas?

Et mõista tunnetusprotsessi ainuteadusliku käsituse kogu sügavust, mille on andnud marksistlik-leninlik filosoofia lähtudes sellest, et ta on võtnud tunnetusteooria aluseks praktika, on kasulik võrrelda marksismi selle paremikuga, mida nimetatud küsimuse alal on andnud Marxi-eelses filosoofias sensualistlikku suunda kuuluvad materialistid. Need materialistid väitsid õigustatult, et tunnetus teeb läbi kaks astet: meelelise ja ratsionaalse. Tunnetuse esimeses astmes, kogedes ise uuritava eseme poolt tulevaid mõjuavaldusi, omandab inimene meeleelundite olemasolu tõttu *aistingud*, mis ühendatakse antud eseme terviklikeks *tajumusteks* ja selle eseme *kujutlusteks*. Tunnetuse teises astmes, lähtudes meeleelunditelt saadud materjalist, üldistab mõistus selle materjali ja tunnetab üldiste *mõistete* abil mitte ainult esemete väliseid omadusi ning nendevahelisi väliseid seoseid, vaid ka esemete olemust, nähtuste vahelist sisemist seost. Kuid vana, Marxi-eelse materialismi metafüüsiline ja kaemuslik iseloom ja asjaolu, et ta ei suutnud mõista ühiskondlik-ajaloolise praktika osa tunnetusprotsessis, sulgesid tal tee inimese *meelte ja mõistuse ajaloolise arenemise* mõistmiseks, aga samuti tunnetusprotsessis esineva *meelte ja mõistuse vastastikuse seose* käsitamiseks.

Marxi-eelse materialismi metafüüsiline iseloom avaldub selles, et tunnetusprotsessi käsitatakse abstraktse tunnetusaktina, mis toimub mingisuguses väljaspoolajaloolises inimeses. Metafüüsiline materialism pidas ühiskondlikku tunnetust lihtsalt üksikute indiviidide teadvuses toimuvate tunnetuslike protsesside mehaaniliseks summaks.

Marx paljastas geniaalselt kaubatootmise suhetes juurduva varasema materialismi tunnetusteooriale omase abstraktse iseloomu sotsiaalmajandusliku klassitagapõhja: «Selles vaba võistluse ühiskonnas on üksik inimene vabastatud loomulikest seostest jne., mis varasematel ajaloolistel ajastutel muutsid ta teatava piiratud inimliku konglomeraadi manuseks»[1]. Kodanlik mõtlemine käsitab inimest üksikuna — Robinsonina, aga ühiskonda mingisuguse isoleeritud indiviidide mehaanilise summana, kes omavahel on

[1] K. Marx, Poliitilise ökonoomia kriitikast, lk. 193—194 (v. k.).

seotud ainult väliselt: turu kaudu — majanduses ja «vabalt enda peale võetud lepinguliste kohustustę» kaudu, nii nagu seda enesele kujutas «loodusõiguse teooria» — õiguse ja poliitika alal. Kuid tegelikult on kaubatootja eraldatus kodanlikus ühiskonnas, kus ta turu kaudu on seotud teiste kaubatootjatega, hoopis tihedama kaubatootjate vastastikuse sõltuvuse väljendus (tohutult kasvanud ühiskondliku tööjaotuse tõttu) kui kõigil eelmistel tootmisajastutel. Marx ütleb, et «ajastu, mis loob selle positsiooni — eraldatud indiviidi —, on just kõigi arenenud ühiskondlike ... seoste ajastu»[1]. Kuid subjekti eraldatuse illusioon on samal ajal naturalistliku ja antropoloogilise materialismi kogu tunnetusteooria lähtepunktiks, mis käsitab tunnetusprotsessi nii nagu toimuks see ühiskondlik-ajaloolistest tingimustest «isoleeritud» ja «sõltumatu» inimese peas.

Vastupidiselt metafüüsilisele materialismile käsitab dialektiline materialism loendamatult paljude inimeste hulgast iga üksiku inimese mõtlemisakti kui maailma-ajaloolise tunnetusprotsessi osakest, mis kuulub orgaaniliselt sellesse protsessi. Seades küsimuse: «mis on inimlik mõtlemine?», vastab Engels, et kuigi meie mõtlemine eksisteerib «ainult paljude miljardite endiste, praeguste ja tulevaste inimeste individuaalse mõtlemisena»[2], ei ole ta üksiku inimese mõtlemine. Sellega rõhutab Engels mõtlemise ühiskondlikku iseloomu.

Tunnetus on ühiskondliku praktika arenemisest tingitud ühiskondlik-ajalooline protsess. Praktika arenemisest on tingitud ka iga üksik tunnetusakt. Seejuures on enesestmõistetav, et praktika kui individuaalse tunnetusprotsessi alus ei ole ainult antud inimese praktika ja kogemus, vaid on samuti selle klassi praktika, kuhu inimene kuulub (kuna jutt on klassiühiskonnast), ja ühiskondlik praktika tervikuna.

Kõik teadmused lähtuvad nii või teisiti inimeste vahetust kogemusest, praktikast. Kuid iga antud inimene ei saa — ja tal ei ole selleks vajadustki — kõike vahetult tunda oma isikliku kogemuse põhjal: eelmiste põlvede ja antud ajastu teiste inimeste kogemus on iga üksiku inimese teadmuste aluseks, mis laiendab tohutult tema isikliku kogemuse raame.

---

[1] K. Marx, Poliitilise ökonoomia kriitikast, lk. 194 (v. k.).
[2] F. Engels, Anti-Dühring, Tallinn 1954, lk. 76.

Ühiskondlik-ajaloolise praktika tarvitusele võtmine marksismi poolt tunnetusteooria alusena võimaldas selgitada meelte ja mõistuse ajaloolise arenemise küsimuse, millega lahendati sajandeid kestnud vaidlus sünnipäraste ideede olematusest või esinemisest Locke'i ning tema järglaste-materialistide sensualismi ja Descartes'i, Leibnizi, Kanti ning teiste ratsionalismi vahel. Materialistlik sensualism, mis hülgas sünnipärased ideed ja rõhutas õigustatult teadmuse kogemuslikku päritolu, ei suutnud samal ajal anda rahuldavat seletust tervele faktide reale, näiteks sellele, et mõned matemaatika põhilaused (aksioomid) on evidentsed igale normaalsele inimesele ja näivad olevat sünnipärased inimkonnale.

Vaidluse sünnipärastest ideedest lahendas dialektiline materialism. Engels kirjutas, nimetades Darwini materialistlikku bioloogiat kaasaegseks loodusteaduseks: «Nüüdisaegne loodusteadus on laiendanud põhilauset sellest, et kogu mõtlemise sisu on kogemuslikku päritolu, niisugusel viisil, mis kummutab tema vana metafüüsilise piiratuse ja formuleeringu. Sellega, et nüüdisaegne loodusteadus tunnustab omandatud omaduste pärilikkust, laiendab ta kogemuse subjekti indiviidilt perekonnale; nüüd ei ole enam tarvilik, et üksikindiviid peaks kõike isiklikult kogema; tema individuaalse kogemuse võib teataval määral asendada tema esivanemate rea kogemuste tulemustega. Kui meil näiteks matemaatilised aksioomid näivad igale kaheksa-aastasele lapsele endastmõistetavatena, mis ei vaja mingit kogemuslikku tõestust, siis on see ainult «kuhjunud pärilikkuse» tulemus»[1].

Sellega oli leitud seletus «sünnipärastele ideedele», ühele idealismi peatrumbile: ühiskondlik-ajaloolise praktika arenedes areneb ühes mõtlemise sisuga ka samuti mõtlemise võime ise, mis leiab oma avalduse aju ning närvisüsteemi füsioloogilise ehituse iseärasuste pärilikus kinnistamises ja selle pärilikkuse edasises muutumises. On väga märkimisväärne, et materialistliku bioloogia olemust näeb Engels omandatud omaduste pärilikkuse tunnustamises,

[1] F. Engels, Anti-Dühring, Tallinn 1954, lk. 328. Sõrendus minult. — *M. R.*

s. o. just Darwini õpetuse selles punktis, mida asusid revideerima veismanistid esmajoones ja mida kaitses ning välja arendas vene nõukogude mitšuurinlik bioloogia.

Niisama ajalooliselt käsitab dialektiline materialism ka meelelisi tajumusi. Tajumused arenevad koos teadvuse arenemisega: enne inimese tekkimist — bioloogiliste seaduste alusel ja inimühiskonnas — töö ja kultuuri arenemise tagajärjel. «Viie meele tekkimine,» ütles Marx, «see on kogu maailma-ajaloo produkt»[1]. Meelte arenemine ei ole praegugi veel lõppenud; vastupidi, sotsialistlikus ühiskonnas toimub see ennenägematult kiiresti. Sedamööda, kuidas inimkond ümber kujundab maailma, areneb siinjuures mitte ainult meeleliste tajumuste sisu, vaid samuti ka aistimisvõime ja eriti tajumisvõime ise.

Silma, kõrva, käe jne. vahendusel saadavate *aistingute* füsioloogiline peenus areneb koos tootmise ja kultuuri progressiga. Näiteks värvuste peen eristamisvõime kasvab sedamööda, kuidas areneb värvitööstus ja kunstiline meisterlikkus. Helide eristamisvõime areneb sedamööda, kuidas tööstus loob rea sääraseid hääli, milliseid looduses ei esine, aga muusika arenemine viib uute instrumentide tekkimisele ja nende üha mitmekülgsemale ärakasutamisele orkestris.

Veelgi suuremal määral areneb *tajumisvõime*. Tajumist mõjutab mõtlemine tugevamini kui aistingut. Kui nüüdisaegne inimene, vaadeldes tööstuslikku maastikku, seob juba selle tajumisel kõrgepinge ülekandeliini vabrikute hoonestikuga, siis meie, ja seejuures mitte väga kauged, esivanemad oleksid tajunud poste ja juhtmeid, vabrikuhooneid ja korstnaid väljaspool nende vastastikust seost. Kui tavaline nõukogude inimene on võimeline tajumisel tabama Tšaikovski sümfoonilise muusika ilu, eraldama helide kooris ühtede või teiste instrumentide partiisid, siis on see võimalik sellepärast, et sümfooniline muusika on raadio tõttu tunginud nõukogude rahva igapäevasesse ellu ja on «kasvatanud» meie kõrva.

Vana materialismi kaemuslikust ja metafüüsilisest iseloomust oli tingitud ka see, et ta polnud võimeline lahendama probleemi *meelte ja mõistuse vahekorrast* tunnetuses.

---

[1] K. Marx ja F. Engels, Teosed, III kd., lk. 627 (v. k.).

Sensualistliku suunaga materialistidel, kes Marxi-eelsel ajajärgul kõige järjekindlamalt rakendasid peegeldusteooriat, oli õigus, kui nad väitsid, et aisting on ainuke allikas, mis annab teadmisi välismaailma kohta, et mõistuses ei ole midagi, mida varem poleks olnud meeltes. Kuid kaemuslike materialistidena pidasid nad aistingute allikaks loodusesemete toimet maailma passiivselt kaevale inimesele ja selletõttu nad ei suutnud mõista, millist osa etendab mõistus aistingute saamise protsessis eneses, ega seda enam veel õigesti, materialistlikult seletada mõistuse aktiivsust maailma tunnetamise ja ümberkujundamise protsessis.

Tõepoolest, millest tuleneb mõistuse võime ette näha (teaduses), leiutada uut (tehnikas) ja mõjutada ajaloo käiku (poliitikas), sest meeltes e i o l n u d ju aurumasinat ega uut seadusandlust enne seda, kui mõistus oli nad loonud idees! Et kuidagi seletada mõistuse loominguvõimet, tuli vanadel materialistidel kuulutada, et «arvamused valitsevad maailma», s. o. neil tuli taganeda materialismist. Kuid sellega ei lahendatud meelte ja mõistuse vahekorra probleemi, vaid aeti ainult sassi, sest ühtedel juhtudel tunnistati teadmuse allikaks meeled ja teistel juhtudel — mõistus.

Probleem, milline on meelte ja mõistuse vahekord tunnetuses, leidis oma täieliku lahenduse alles marksismi-leninismi klassikute teostes ja nimelt lähtudes praktika osa avastamisest tunnetuses. Kõigepealt, erinevalt paljudest varasematest materialistidest, kes mõistust pidasid «universaalseks meeleks», näeb dialektiline materialism meelelise ja ratsionaalse tunnetuse vahel k v a l i t a t i i v s e t erinevust. Kui meeleline tunnetus annab peamiselt teadmust üksikust ja konkreetsest, siis mõistus avastab nähtustes üldise, olulised suhted, seadused. Lenin ütleb: «Dialektiline on mitte ainult üleminek mateerialt teadvusele, vaid ka aistingult mõttele.» Ja samas, seadnud küsimuse: «Mille poolest erineb dialektiline üleminek mittedialektilisest?» vastab Lenin: «Hüppelt. Vastuolulisuselt. Järkjärgulisuse katkevuselt. Olemise ja mitteolemise ühtsuselt (samasuselt)»[1].

Olles vastandid, t u n g i v a d meeleline ja ratsionaalne tunnetus ühtlasi vastastikku t e i n e t e i s e s t l ä b i, m o o d u s t a v a d d i a l e k t i l i s e ü h t s u s e t u n n e t u s p r o t s e s s i i g a s a s t m e s. Et mõista seda meelte ja mõistuse vastastikust läbitungimist, selleks tuleb

[1] V. I. L e n i n, Filosoofilised vihikud, lk. 264—265 (v. k.).

arvestada praktika otsustavat osa kogu tunnetusprotsessi kestel.

Lenin näitab, et tunnetusprotsess kulgeb järgmiselt: «Elavalt kaemuselt abstraktsele mõtlemisele ja sellelt praktikale — niisugune on tõe tunnetamise, objektiivse reaalsuse tunnetamise dialektiline tee»[1]. Muidugi, see Lenini geniaalne põhilause, mis rõhutab praktika kui tõe kriteeriumi osa, ei tähenda sugugi mitte seda, et elav kaemus ja abstraktne mõtlemine ei oleks seotud praktikaga, et praktika tekiks ainult tunnetusprotsessi «kolmandas astmes». Analüüsides tunnetusprotsessi astmeid, märgib Lenin teises kohas: «Kõik need tunnetuse momendid (sammud, astmed, protsessid) suunduvad subjektilt objektile, olles kontrollitud praktikast ja jõudes selle kontrolli kaudu tõele...»[2]. Seega on praktika algusest kuni lõpuni kogu tunnetusprotsessi aluseks ja ainult temas leiab oma seletuse meelte ja mõistuse dialektiline ühtsus ja vastastikune mõju niihästi tunnetuse esimesel, meelelisel astmel kui ka teisel, loogilisel astmel.

Praktika kui meelelise tunnetuse alus on antud vahetult, sest see elav kaemus, millest kirjutab Lenin, saadakse just inimese meelelise, materiaalse tegevuse käigus, praktikas. See ei tähenda muidugi, et praktika taandatakse meelelisele kaemusele. Praktika kui asjade muutmisele suunatud inimese otstarbekohane toiming on kantud eesmärke seadva inimese mõtlemisest ja tahtest, on teadlik tegevus, ja sellepärast ei saa teda taandada meelelisusele. Just seetõttu, et inimene saab meelelised tajumused vahetult maailma praktilise mõjutamise protsessis, võibki ainult seletada seda, et inimlikest tajumustest ollakse teadlik, et nendes peitub nii-öelda nähtamatult mõistus.

Treial, töödeldes treipingil terasetükki ja tehes temast, ütleme, teatava läbimõõduga võlli, võtab tööprotsessi käigus vastu teatavaid meelelisi tajumusi. Töölise silm tajub treitera kuumenemist seoses teadmisega, et treitera võib ülekuumeneda, kaotada oma kõvaduse ja et teda tuleb vahetada; käsi kombib supordipidet tihedas seoses võlli pöörlemiskiiruse jne. arvestamisega, mida näevad ette võlli treimise tehnilised tingimused. Inimese iga meeleline tajumus sisaldab mõtlemist ja mitte ainult «mõtlemist üldse»,

---

[1] V. I. Lenin, Filosoofilised vihikud, lk. 146—147 (v. k.).
[2] Sealsamas, lk. 215.

vaid ennekõike täiesti kindlaid eesmärke seadvat ja praktikasse lülitatud mõtlemist, mis määrab tajumuse suunatuse, sunnib märkama üht ja hülgama teist — olenevalt ülesandest, mille täitmiseks on mobiliseeritud töölise mõtlemine, tahe, tähelepanu ja meeled. Inimlike tajumuste mõtestatus, see, mis neid eraldab loomade tajumustest, muutub mõistetavaks ainult sel juhul, kui praktika lülitatakse tunnetusteooriasse. Marxi-eelne materialism eraldas meelelise tunnetuse mõtlemisest, ehitas nende vahele metafüüsilise vaheseina just sellepärast, et ta oli praktikat mittemõistev kaemuslik materialism.

Praktika kui ratsionaalse tunnetuse, abstraktse mõtlemise alus on antud vahendatult, sest mõistusel ei ole välismaailmaga teisi ühendusteid peale meelte. Siirdudes üksiku tunnetuselt üldise tunnetusele, teostab mõtlemine teatava eemaldumise sellest, mis on antud vahetult kogemuses. Kuid kas see eemaldumine on tagasisammuks tunnetusprotsessis? Lenin ütles, et kuigi abstraktne mõtlemine teostab teatava eemaldumise meelelisest konkreetsest, on ta just selle eemaldumise tõttu võimeline meelelisest tajumusest sügavamalt ja õigemini peegeldama tegelikkust.

«Mõtlemine, tõustes konkreetselt abstraktsele, ei eemaldu — kui ta on õige (NB)... — tõest, vaid läheneb temale. Mateeria, looduse eaduse abstraktsioon, väärtuse jne. abstraktsioon, ühe sõnaga kõik teaduslikud (õiged, tõsised, mitte mõttetud) abstraktsioonid peegeldavad loodust sügavamalt, õigemini, täielikumalt»[1]. Ja Lenin illustreerib oma mõtet näidetega. Kui kujutlus ei suuda haarata «liikumist, mille kiirus on 300 000 km 1 sekundis,» siis «mõtlemine haarab ja peab haarama»[2]. Kauba väärtus on «kategooria, millel «puudub meelelisuse aine», kuid ta on tõesem kui nõudmise ja pakkumise seadus»[3].

See abstraktse mõtlemise võime, et ta suudab anda sügavama tõe kui meeleline tunnetus, on seletatav sellega, et meie mõistetes, otsustes, järeldustes ja teooriates figureeriv üldine on peegeldus sellest üldisest, mis on asjades enestes ja nende suhetes, on materiaalse maailma nähtuste olemuse peegeldus. Kuid üldine asjus ei ole midagi

[1] V. I. Lenin, Filosoofilised vihikud, lk. 146 (v. k.).
[2] Sealsamas, lk. 199.
[3] Sealsamas, lk. 148.

muud kui see, mis omab eraldilist eksistentsi. Üldine eksisteerib ainult üksikus, ja ta ka avaldub ainult üksikus. Engels mõnitas filosoofe, kes tahavad meeleliselt tunnetada üldisi kategooriaid. «Enne luuakse abstraktsioonid, abstraheerides nad meelelistest asjadest, ja siis tahetakse neid meeleliselt tunnetada, tahetakse näha aega ja haista ruumi»[1].

Kuid see, et on võimatu aistida «mateeriat üldse», aga mitte konkreetset materiaalset keha, näha isenimeliste elektrilaengute külgetõmbeseadust, aga mitte konkreetsete laetud kehade vastastikust lähenemist, ei tähenda sugugi, et mateeria filosoofiline mõiste või elektriteooria (ja ükskõik millise teise teaduse) poolt formuleeritavad mateeria liikumisseadused on ainult meie mõistuse väljamõeldised, milledele ei vasta midagi tegelikkuses. Üldine ja üksik on vastandlikud ja ühtlasi lahutamatud ja identsed, üks ei eksisteeri ilma teiseta. Vastandite ühtsuse kui maailma ühe kõige üldisema seaduse, kui dialektika tuuma, avastab Lenin kõigepealt üldise ja üksiku vastandlikkuses ja samasuses. «Üksik,» kirjutab Lenin märkustes teosele «Dialektika küsimusest», «eksisteerib mitte teisiti kui selles seoses, mis viib üldisele. Üldine eksisteerib ainult üksikus, üksiku kaudu»[2].

Abstraktne mõtlemine on kõrgem aste maailma tunnetamisprotsessis just sellepärast, et ta annab teadmuse mitte ainult nähtuste üksikute külgede ja nähtuste vahel valitsevate väliste seoste kohta, vaid võib anda ka teadmust asjades sisalduva üldise kohta, teadmust asjade ja nende sisemiste seoste olemusest, teadmust looduse, ühiskonna ja mõtlemise enese seaduspärasustest. Et selle ülesandega hakkama saada, selleks peab abstraktne mõtlemine olema õige, tõene mõtlemine, aga see tähendab, et ta peab olema lahutamatult seotud praktikaga, meelte nende andmetega, mis me saame materiaalses praktilises tegevuses.

Sellepärast ei piirdu meelte ja mõistuse vastastikune läbipõimumine üksnes sellega, et mõistuse tegevus võtab osa inimese aistingutest, tajumustest ja kujutlustest. Õige on ka vastupidine: meeleline tunnetus tungib oma vastandisse — abstraktsesse mõtlemisse mitte ainult tunnetuse lähtemomendina, vaid igakord ka siis, kui abstraktne mõtlemine pöördub praktika poole, aga ta pöördub — kas teadlikult või

[1] F. Engels, Looduse dialektika, lk. 187 (v. k.).
[2] V. I. Lenin, Filosoofilised vihikud, lk. 329 (v. k.).

ebateadlikult — praktika poole alati kui oma allika ja tõesuse kriteeriumi poole. Vaatleme lühidalt seda osa, mida etendavad praktika ja meelelised andmed mõlematel teedel, mida mööda abstraktne mõtlemine liigub tegelikkuse tunnetamise käigus.

Tänapäeva loogiline mõtlemine on mõtlemine mõistete varal. Kuid enne seda, kui opereerida mõistetega, tuleb nad luua. Sellepärast mõtlemise esimene tee — on tee konkreetselt abstraktsele, praktikas antud konkreetselt meeleliselt materjalilt, faktidelt üldistele, abstraktsetele mõistetele.

Et anda õige, tegelikkusele vastav üldistus, selleks peab mõtlemine eraldama tegelikkuse nähtustest enestest olulise ja jätma tähele panemata selle, mis nendes on juhuslikku, kõrvalist. Selleks peab mõtlemine mitte ainult lähtuma konkreetsest, vaid omama kontakti praktikaga, otseselt silmas pidama fakte, pöörduma nende poole kogu abstraheerimise käigu kestel. Ainult ühtsuses praktikaga peitub meie mõistuse poolt loodud abstraktsioonide tõesuse ja jõu tagatis.

Tegelikkust peegeldavate mõistete süsteemi loomine on inimkonna kogu ajaloolise arenemise tulemus, ja iga inimene, astudes ellu, omandab juba olemasolevad, valmid mõisted.

Näiteks matemaatika kui reaalse maailma kvantitatiivsete suhete ja ruumvormide teadus kuulub paratamatult üldisse ja eriti tehnilisse haridusse. Insener peab omandama muude teadmiste hulgas säärased geomeetria mõisted nagu punkt, sirge, ringjoon, nurk, kolmnurk, koonuslõiked, koordinaat, projektsioon jms., mis on loodud inimkonna poolt nende paljude sajandite vältel, mil arenes geomeetria kui reaalsete ruumiliste vormide peegeldus. Omandades neid mõisteid oma isikliku praktilise kogemuse alusel, aga samuti õpetajate ja raamatute abil, kordab inseneriks valmistuv üliõpilane lühidalt geomeetria kui ka paljude teiste teaduste põhimõistete arenemise käiku.

Kuid asi ei piirdu olemasolevate mõistete omandamisega. Teaduse edasiarenemine nõuab paratamatult teaduslike mõistete süsteemi rikastamist ning laiendamist, ja õpetlaste mõttetöö suunab oma pingutused sellele, et mahutada olemasolevatesse mõistetesse uus sisu ja luua uued mõisted vastavalt nendele uutele nähtustele ja seadustele, mis on tunginud inimliku praktika ja tunnetuse ringi.

Suurimaks pöördeks teaduses oli marksismi tekkimine. Teadusliku poliitilise ökonoomia kui marksismi koostusosa loomine eriti nõudis niisuguste varemloodud majanduslike mõistete, nagu kaup, väärtus, raha, kapital jms. sisu muutmist, aga samuti niisuguste tähtsaimate uute mõistete loomist, nagu lisaväärtus, materiaalsete hüvede tootmisviis, baas ja pealisehitus, sotsiaalne revolutsioon jne. Uue mõistetesüsteemi loomine oli kapitalismi majandusseaduste tunnetamise paratamatuks tingimuseks. Luues neid mõisteid kui kodanliku ühiskonna reaalsete majanduslike suhete kontsentreeritud peegeldust, lähtus Marx tohutu suurest faktilisest materjalist ja käsitles seda materjali ainuteadusliku meetodi — materialistliku dialektika positsioonidelt.

Oma teisel teel — teel abstraktselt konkreetsele — kasutab mõtlemine tema käsutuses olevaid üldmõisteid, et reprodutseerida teadvuses seda või teist maailma nähtust kogu tema konkreetsuses ja täiuses. «Abstraktselt konkreetsele ülenemise meetod,» märgib Marx, «on ... viis, mille abil mõtlemine omandab konkreetse, reprodutseerib tema vaimselt kui konkreetse»[1].

Ka siin, mõistete võrgu või süsteemi abil õige peegelduse andmisel nähtusest, on tarvilik, et faktidega ja praktikast saadud meeleliste andmetega võrdlemine toimuks igal teooria kujundamise astmel.

Varustatuna geomeetria mõistetega, milledest oli ülal juttu, kui ka teadmistega teistelt aladelt, peab insener, kes reprodutseerib nende teadmiste abil masina oma joonisel, võrdlema lakkamatult joonist tõelise masinaga, kasutama töö käigus kogu oma isiklikku ja raamatutest omandatud tehnilist kogemust.

Taastades vaimselt oma raamatutes «Poliitilise ökonoomia kriitikast» ja «Kapital» väärtuse, töö, tööjõu, lisaväärtuse jms. abstraktsioonide abil kodanliku ühiskonna tema liikumises ja arenemises, näitas Marx ka selle pildi paratamatut eeltingimust: tegelik ühiskond «peab meie kujutluses alati hõljuma kui eeldus»[2]. Ja nii on see igal teadusalal: mõttelist pilti, mis pretendeerib reaalsusele vastamisele, tuleb iga tema kujundamise astmes võrrelda objektiivse reaalsusega, eluga, meelte andmetega, kogemusega, praktikaga. Väljendades piltlikult, tuleb teooria poolt loodud «tel-

[1] K. Marx, Poliitilise ökonoomia kriitikast, lk. 214 (v. k.).
[2] Sealsamas.

lingute» taga näha seda konkreetset, mis peab peegelduma mõistete süsteemis.

Praktika «nähtamatu manulus» teoreetilise mõtlemise käigus ei avaldu ainult selles, et me võrdleme teda teooria kujundamise igal etapil faktidega. Need seadused, millede järgi mõisted korrastatakse süsteemiks, loogika seadused, millede kasutamisel inimesed enamasti ei mõtlegi nende olemasolule, on olemise kõige üldisemate seaduste peegelduseks, ja nad on arenenud samuti ühes inimkonna praktilise tegevuse arenemisega. Loogika seaduste aksiomaatilist iseloomu seletab Lenin sellega, et «inimese praktiline tegevus pidi viima inimese teadvuse miljardeid kordi mitmesuguste loogiliste figuuride kordamisele, et need figuurid oleksid võinud omandada aksioomide tähenduse»[1].

Praktika (ja koos temaga meelte andmed) peab kogu aeg osa võtma abstraktse mõtlemise käigust: niihästi teel konkreetselt abstraktsele kui ka teel abstraktselt konkreetsele. Tuleb märkida, et mõlemad need mõtlemise teed on lahutatavad ainult metodoloogiliselt, käsitluse mugavuse huvides; tegelikult on nad kõige vahetumal viisil läbi põimitud.

Paljastades mõtlemise idealistlikku eraldatust tema keelelisest vormist, keelest, andis J. V. Stalin oma teostes keeleteaduse küsimuste kohta erakordselt tähtsaid juhendeid inimliku mõtlemise ja meeleliste tajumuste lahutamatu seose kohta. Käsitledes kurttummade mõtlemise küsimust, kes ei oma keelelist materjali, kirjutab J. V. Stalin: «Kurttummade mõtted tekivad ja saavad eksisteerida ainult nende kujundite, tajude ja kujutluste alusel, mis kujunevad neil igapäevases elus välismaailma esemete ja nende omavaheliste suhete kohta tänu nägemis-, kompimis-, maitsmis- ja haistmismeelele. Väljaspool neid kujundeid, tajusid ja kujutlusi on mõte tühi, tal puudub igasugune sisu, s. t. teda pole olemas»[2]. Normaalsete inimeste mõtlemine erineb kurttummade mõtlemisest, kes ei valda keelt. Kuid ülalesitatud J. V. Stalini sõnad on õiged ka normaalsete inimeste suhtes, kelledele mõtlemise vahetuks «materiaalseks kestaks» pole meelelised kujundid, vaid keelelised terminid ja lausedi.

---

[1] V. I. Lenin, Filosoofilised vihikud, lk. 164 (v. k.).

[2] J. Stalin, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1951, lk. 43.

Abstraktne mõtlemine, kui ta on lahutatud praktikas saadud meelelistest kujunditest, on igal juhul tühi ja sisutu.

Meelte ja mõistuse vastastikune läbipõimumine tunnetusprotsessis on seletatav ainult dialektilise materialismi positsioonidelt, mis näeb praktikas kogu tunnetusprotsessi alust. Meelelised tajumused ja mõistuse tegevus, aistingud ja nende loogiline ümbertöötamine on üksteisest lahutamatud.

Nad ühinevad ja arenevad praktika alusel. Praktikast on teada, et aistingust üksi on vähe, et mõista asja; mõistetud asju elatakse samal ajal läbi sügavamalt.

Kuid «tellingud» on kõrvaldatud ja nähtuse vaimne pilt on loodud ja seisab meie ees haruneva teadusliku kujutlusena sellest nähtusest. Teadvus haarab mitte ainult ruumilisi, vaid ka ajalisi seoseid. Kui me abstraheerisime õigesti, haarates üldise tegelikkuses eneses, ja pärast seda opereerisime ka mõistetega õigesti — kooskõlas asjade eneste suhetega, lühidalt, lähtusime praktikast ja kontrollisime iga tunnetusastet praktikaga, siis meie poolt loodud nähtuse kujund omab objektiivset tõesust ja sisaldab eneses tohutut jõudu, sest ta võimaldab ettenägemist, teadmist selle kohta, kuidas toimuvad sündmused tulevikus. Ja olgugi et abstraktne mõtlemine sisaldab tegelikkusest täieliku lahkulöömise võimalust, tühja fantaasia võimalust, sisaldab ta siiski eneses paratamatult kasulikku fantaasiat, mis, toetudes mineviku ja oleviku faktidele, püüab tungida tulevikku. V. I. Lenin näitas, et «kõige lihtsamas üldistuses, kõige elementaarsemas üldises idees («laud» üldse) on raasuke f a n t a a s i a t»[1], et fantaasia on vajalik «ka kõige rangemas teaduses»[2].

Kui teooria lähtub praktikast ja kontrollimist kogemusega ning praktikaga teostatakse teooria loomise käigus, siis teooria võib anda teadusliku ettenägemise, võib anda tõese pildi tulevikust veel e n n e, kui praktika teostab teooria ennustused.

Tõeliselt teaduslik mõtlemine tugineb praktikale kui teadmuse alusele ja tema tõesuse kriteeriumile igal oma sammul. K õ i g i Marxi ja Engelsi, Lenini ja Stalini teoste kohta käivad Lenini sõnad, mis ta ütles «Kapitali» kohta: «Faktidega respective praktikaga kontrollimine esineb siin

[1] V. I. L e n i n, Filosoofilised vihikud, lk. 308 (v. k.).
[2] Sealsamas.

analüüsi igal sammul»[1]. Selles teooria vastavuses faktidele, tegelikkusele ja areneva praktika nõudmistele seisabki kogu tolle ettenägemise objektiivse tõesuse ning tohutu jõu allikas, mis teeb marksismi-leninismi klassikute teosed teaduslikkuse ülimaks eeskujuks.

Kuid kas lõpeb tunnetusprotsess teadusliku teooria loomisega, mis lähtub varasemast praktikast ja mis ei ole sellest eraldunud teoreetilise mõtlemise protsessis ja seletab tegelikkuse nähtusi põhiliselt õigesti? Ei, ei ole lõppenud. Praktika, olles tunnetuse alus, on ühtlasi ka too eesmärk, mille pärast lõppkokkuvõttes toimub tunnetus. Maailma ja tema üksikute nähtuste seletamine on paratamatult tarvilik inimeste praktilises tegevuses, mille eesmärgiks on maailma muutmine, ühiskonna ja looduse ümberkujundamine.

Abstraktselt mõtlemiselt kulgeb tunnetuse tee uuesti praktikale, ja see pöördumine praktika poole ei ole ainult valmis teooria ärakasutamine, vaid ka tunnetusprotsessi jätkamine, teooria rikastamine. Tõepoolest, kontrollitagu teooriat tema loomisel kuipalju tahes praktikaga, ta on alati ebatäielik, võrreldes areneva tegelikkusega. «Kõik teadus, sõbrake, on hall, ja haljas elu kuldne puu,»[2] tsiteerib Lenin sel puhul Goethe sõnu.

Antud teooria lõplikku kontrollimist on võimalik saavutada ainult teooria proovimise teel praktikas, s. o. praktilise tegevusega, mis on kooskõlas teooriaga, ja teooria poolt ennustatud tulemuse võrdlemise teel tegelikkusega. Sellepärast viib tõe kriteeriumina kehtiv praktika endaga lõpule teatava tunnetusetsükli, sest ta tõestab teooria objektiivse tõesuse.

Kuid sama praktika akt, mis viib tõe kriteeriumina lõpule tunnetuse teatavas teooria osas, on ühtlasi antud teooria parandamise ja täpsustamise tõukeks, lähtepunktiks, on uute teooriate loomise, tunnetuse edasiarenemise aluseks, sest tunnetus ei saa olla kunagi täielikult lõpule viidud, kunagi peatuda oma arenemises.

---

[1] V. I. Lenin, Filosoofilised vihikud, lk. 216. Respective — vastavalt.

[2] V. I. Lenin, Teosed, 24. kd., Tallinn 1954, lk. 26; 26. kd., lk. 380.

III PEATÜKK

PRAKTIKA — TÕE KRITEERIUM

Küsimus tõe kriteeriumist, s. o. sellest, kuidas kontrollida, kas inimlikud kujutlused on õiged või valed, kas nad peegeldavad õigesti tegelikkust, on lahutamatu küsimusest, mida tähendab tõde.

V. I. Lenin lahutab tõe küsimuse kaheks küsimuseks:

«1. Kas objektiivne tõde on olemas, s. o. kas inimese kujutlustes võib olla sellist sisu, mis ei sõltu subjektist, ei sõltu ei inimesest ega inimkonnast?

2. Kui on, siis kas võivad inimese kujutlused, mis väljendavad objektiivset tõde, väljendada seda korraga, tervikuna, tingimatult, absoluutselt või siis ainult ligikaudselt, suhteliselt? See teine küsimus on absoluutse ja suhtelise tõe vastastikuse vahekorra küsimus»[1].

Vastavalt sellele, kuidas asetas tõe küsimuse Lenin, tuleb ka küsimus praktikast kui tõe kriteeriumist lahutada kaheks: küsimuseks praktikast kui tõe objektiivsest kriteeriumist ja küsimuseks praktika kriteeriumi dialektilisest iseloomust, absoluutse ja suhtelise vastastikusest vahekorrast selles kriteeriumis.

1. Praktika — tõe objektiivne kriteerium

Pseudoteaduslik, idealistlik filosoofia eitab teadvusest sõltumatu objektiivse maailma olemasolu. Sellega eitab idealism algusest peale objektiivset sisu inimese teadvuses, «ei usu meie teadmiste usaldusväärsust, ei tunnusta objektiivset tõde»[2].

[1] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 106.
[2] J. Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn 1952, lk. 510.

Aga kuna idealism ei tunnusta objektiivset tõde, siis juba sellega on ette määratud asjaolu, et ta on võimetu mitte ainult lahendama, vaid isegi õigesti seadma küsimust sellest, kuidas inimlikes kujutlustes objektiivselt tõene eraldada väärast, s. o. tõe objektiivse kriteeriumi küsimust.

Igasuguse — nii subjektiivse kui ka objektiivse — idealismi järgi asub tõe kriteerium psüühilise sfääri s i s e piirkonnas: aistingutes, tajumustes, ideedes, ja kannab oma olemuselt subjektiivset iseloomu. Nii pidas Berkeley tõe kriteeriumiks aistingute sidusust, Hume — mõtete seesmist kooskõlastatust, Kant — teadvusvormide aprioorset (eelkogemuslikku) tähendust, Hegel — teadmuse vastavust objektile, käsitades seda vastavust kui absoluutse idee kehastust. Kõik need idealismi ja agnostitsismi peaesindajate poolt püstitatud «tõe kriteeriumid» on olemuselt s u b j e k t i i v s e d, sest nad ei ületa inimliku mõtlemise sfääri. Kui subjektiivne idealism rõhutab seejuures tõe kriteeriumina inimlikku mõtlemist vahetult (aistingute sidusust, kujutluste, mõtete jms. selgust ja kooskõlastatust), siis objektiivne idealism toetub inimlikule mõtlemisele «vahendatult» — «absoluutse idee» kaudu, teadmuse kaudu, mis olevat «jumala ilmutus» (aga jumal, olles fantaasia, väljamõeldise produkt, «teab», «mõtleb» igal antud ajastul seda, mida talle ette kirjutavad papid ja filosoofid-idealistid).

Nüüdisaegne idealistlik filosoofia ajab läbi vana idealismi ideedega, viies äärmuseni kõik tema reaktsioonilised tendentsid. Uus on tal ainult pseudoteaduslik, karjuv terminoloogia, mille abil ta püüab varjata lattu seisma jäänud idealistliku kauba mädasust. Kõik nüüdisaegse idealismi koolkonnad ühendavad eklektiliselt Berkeley, Hume'i, Kanti ja Hegeli ideesid, segades neid nii-öelda mitmesugustes proportsioonides.

M a h h i s m näiteks kuulutab tõe kriteeriumiks «mõtlemise ökonoomia printsiibi» või «vähima jõukulutuse printsiibi»: mida «mugavam» on mõtete süsteem aistingute kirjeldamiseks, mida vähem jõudu on vaja kulutada tema loomiseks, seda «tõesem» ta on. Selle «printsiibi» subjektiividealistliku, baakliaanliku iseloomu paljastas lõpuni Lenin, kes kirjutas:

«Mõtlemise ökonoomia printsiip, kui teda tõesti võtta «tunnetusteooria a l u s e k s», ei või välja viia m i l l e l e g i muule kui ainult subjektiivsele idealismile. Kõige

«ökonoomsem» on «mõtelda», et olemas olen ainult mina ja minu aistingud . . .»[1] Lenin ütles, et selle, tõepoolest taibutu filosoofia rakendamine loodusteadustes viib vältimatult loodusele kõige absurdsemate ideede külgemäärimisele: «Kas on «ökonoomsem» «mõtelda» aatomit jagamatuna või koosnevana positiivsetest ja negatiivsetest elektronidest?» küsib Lenin ning vastab: «Piisab küsimuse esitamisest, et näha «mõtlemise ökonoomia» kategooria s i i n k o h a l rakendamise absurdsust, subjektivismi»[2].

Kuhu viib «mõtlemise ökonoomia» printsiip mahhismi uskuvaid kodanlikke füüsikuid, seda võib näha järgmisest näitest. A. Einstein ja mõned tema järelkäijad esitavad muuhulgas järgmise «argumendi», et kaitsta maailma lõplikkuse antiteaduslikku ideed: «Hüpotees, et maailm on lõpmatu . . . osutub relatiivsusteooria seisukohalt küllalt keerukaks»[3]. Universumi selle lõpliku ala suhtes, mis praegusel ajal on meie uurimisele kättesaadav, on teatava lähedusega õige relatiivsusteooria, mis nagu igasugune nüüdisaegne füüsikaline teooria, kasutab teatavat matemaatilist aparaati. Selle valmi, kujunenud matemaatilise aparaadi seisukohalt selgub, et kõige «lihtsam» on need osalised seaduspärasused üle kanda k o g u l õ p m a t u l e universumile — säärane on Einsteini mõttekäik. Paljastades papimeelsuse õpetatud kannupoiste sääraseid «argumente», ütles A. A. Ždanov 1947. aastal oma kõnes filosoofilisel diskussioonil, esitades Baconi sõnu, et kodanlikud õpetlased «muudavad oma teaduse jõuetuse laimuks looduse vastu»[4].

Samuti paljastas Lenin tõe mahhistliku kriteeriumi («mõtlemise ökonoomia») suliiseloomu selle rakendamisel ühiskondlikus elus. «Kas on «ökonoomsem» mõtelda vene kodanlikku revolutsiooni teostatavana liberaalide poolt või teostatavana liberaalide vastu?»[5] küsib Lenin nendeltsamadelt vene mahhistidelt, kes, pettudes 1905. aasta revolutsiooni lüüasaamise ajajärgul revolutsioonilises liikumises, siirdusid liberaalide teenistusse ning püüdsid oma renegaatlust varjata «mõtlemise ökonoomia» printsiibiga.

---

[1] V. I. L e n i n, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 152.
[2] Sealsamas.
[3] A. E i n s t e i n, Relatiivsusteooria alused, 1935, lk. 85 (v. k.).
[4] A. A. Ž d a n o v, Diskussioonil peetud kõne G. F. Aleksandrovi raamatu «Lääne-Euroopa filosoofia ajalugu» puhul, Tallinn 1952, lk. 29.
[5] V. I. L e n i n, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 152.

Võttes arvesse tõe mahhistliku kriteeriumi avalikult subjektiivset iseloomu, püüdis revisjonist Bogdanov leida pääsu kollektiivse, «sotsiaalselt organiseeritud» kogemuse katte all. Võrdle oma mõtteid teiste inimeste mõtetega, soovitab Bogdanov, ja see, mis ühtib üldtunnustatud vaadetega, mis omab «üldtähenduslikkust», on tõene. «Objektiivsuse alus,» kirjutab Bogdanov, «peab asuma k o l l e k t i i v s e kogemuse sfääris»[1].

Aga kuidas suhtuda niisugusel juhul religioossetesse uskumustesse, mis kapitalimaades mürgitavad tänapäevani rahvahulkade teadvust ekspluataatorlike klasside pingutuste tagajärjel? Kapitalistlike maade harimata ja rõhutud töörahvahulkade keskel on religioossed uskumused enam levinud kui teaduslikud teadmised. Paljastades mahhisti Bogdanovit, kes esitas end marksistina, ütles Lenin, et mahhistide poolt «objektiivsust defineeritakse nii, et selle definitsiooni alla mahub ka religiooni õpetus, mis kahtlemata omab «üldtähenduslikkust» jne.»[2]. Religiooni, eriti katolitsismi õpetus, on «üldtähenduslik» ses mõttes, et teda tunnustavad miljonid inimesed, kuid see ei tähenda, et ta oleks tõene. Lenin ütles, et teaduse ja religiooni vahel on «põhimõtteline, põhjalik erinevus, mille Bogdanov kustutas, kui ta hülgas objektiivse tõe»[3].

Oma raamatukeses, mis pidi olema vastuseks Lenini raamatule «Materialism ja empiriokritiitsism», püüdis Bogdanov esitada Leninile vastuväiteid. Katolitsism, väitis Bogdanov, oli tõde (!) tol ajastul, mil ta ühendas seoslikult ja harmooniliselt inimlike elamuste suurimat summat — feodaalajastul, ja oleks olnud tõde käesoleval ajal, kui ta oleks «olnud võimeline ilma vasturääkivusteta organiseerima inimkonna nüüdisaegset kogemust». Nii veeres Bogdanov religioosse vaimupimeduse õigustamisse.

Seega «üldtähenduslikkuse» või «mõtlemise kollektiivne ökonoomia» («sotsiaalselt organiseeritud kogemus») ei erine ilma bogdaanovliku lisanduseta mitte millegagi «mõtlemise ökonoomia» mahhistlikust printsiibist: nii üks kui teine «tõe kriteerium» on ühevõrra meelevaldne, subjektiivne ja ei saa olla tõe objektiivseks mõõdupuuks.

Tegelikult aga ei seisa asi mõtlemise «ökonoomias», vaid

[1] V. I. L e n i n, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 108. Sõrendus minult — M. R.

[2] Sealsamas.

[3] Sealsamas, lk. 109.

mõtlemise vastavuses reaalsusele. Lenin ütleb: «Inimese mõtlemine on siis «ökonoomne», kui ta peegeldab õigesti objektiivset tõde ja selle õigsuse kriteeriumiks on praktika, eksperiment, tööstus»[1].

Imperialismi ajastu idealistliku kodanliku filosoofia teine suund, pragmatism, kuulutab Jamesi, Dewey ja nende pooldajate näol tõe kriteeriumiks tulu, kasu, «edu». See «kriteerium» on samuti subjektiivne. Ta loob pinna iga vale, iga väljamõeldise meelevaldsele tõe pähe tõlgendamisele, kui mõni inimeste grupp võib sellest valest, väljamõeldisest saada endale kasu, võib temast teha tulusa bisnissi allika.

Tõe pragmatistliku kriteeriumi antiteaduslikkust on kerge paljastada, kui pöörduda pragmatistide «uurimuste» poole konkreetseis teadustes ja kui rakendada pragmatistide teooriatele tõe objektiivset kriteeriumi, s. o. kui võrrelda nende järeldusi eluga.

Üks nüüdisaegse ameerika kodanliku poliitilise ökonoomia põhisuundi, niinimetatud «institutsionalism», lähtub teadlikult pragmatistide Jamesi ja Dewey subjektiiv-idealistlikust metodoloogiast. Institutsionalism peab majanduse aluseks «majandava subjekti psühholoogiat» ja asendab majandusliku arenemise seaduste uurimise ekskurssidega «bisnissi psühholoogia» valda. On loomulik, et sellel teel avaneb meelevaldsusele avar tegevusväli teaduses. Näiteks väidab keegi Huntington, et rahvastiku tervis määrab «bisnissi psühholoogia», aga tervise määravat omakorda ilmastik. Kuid see viib juba otseteed «seletusele», et kapitalismi majanduskriisid, tööpuudus jms. on tingitud päikese laikude liikumisest ja teistest astronoomilistest nähtustest, viib seletusele, et teise maailmasõja tekkimine oli tingitud «psühholoogilisest infektsioonist» saksa elanikkonna hulgas, ja igasugusele selletaolisele soolapuhumisele.

Taolised reaktsioonilised keskaegsed sonimised, millised elu lükkab ümber, enne kui nad on leiutatud, tulenevad otseselt pragmatistlikust filosoofiast, sest nad toovad kahtlemata tulu ... kuid kellele? James kirjutab, et tõde on «see, millesse meil võiks olla parem uskuda». Ei tarvitse kahelda, et «meie» all on mõeldud tänapäeva Ameerika peremehi, imperialiste, kes taotlevad jultunult maailma valitsemist, aga samuti pragmatistlikke ning muid ideolooge, kes põhjendavad oma peremeeste anastamisihasid.

[1] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 152.

Ameerika imperialistid pidasid tõeks oma usku sellesse, et Tšiang Kai-ši klikk saab Hiina revolutsioonist jagu ning asetab Hiina nende jalge ette. Tuleb märkida, et seda Wall Streeti isandate kindlat usku kinnitati soliidse summaga — kuue miljardi dollariga, mis kulutati Kuomintangi režiimi toetamiseks, sõja õhutamiseks hiina rahva vastu. Tegelikkus tegi need härrased tolaks ja nüüd neil tuleb uskuda, s. o. «pidada tõeks» pragmatismi kaanonite järgi, et kuomintanglased jäävad ameerika okupantide toetusel püsima Taivani saarele. Pole kahtlust selles, et tegelikkus lükkab ümber ka selle «tõe» — suur hiina rahvas puhastab talle kuuluva Taivani saare ameerika interventidest ja nende kuomintangi kannupoistest.

Imperialistlik kodanlus — ja selles avaldub tema klassipimedus — on sunnitud pidama ihatavat tõeks.

«Asi seisab selles, et klassid, mis peavad lahkuma ajaloo näitelavalt,» ütles J. V. Stalin, «veenduvad viimsetena selles, et nende osa on lõppenud. Neid selles veenda on võimatu. Neile näib, et pragusid võib vana korra pehkinud hoones kinni müürida, et vana korra varisevat hoonet võib remontida ja päästa»[1].

Pragmatistlik «tõe» kriteerium — tõene on see, mis on «kasulik», mis tagab «edu», millesse näib olevat parem «uskuda» — on otseselt välja kasvanud hukkumisele määratud ekspluataatorliku klassi nõuetest, kelle subjektiivsed huvid on otse vastandlikud objektiivsele ajalookäigule. Ajaloo iga samm edasi, rahu-, demokraatia- ja sotsialismileeri iga uus võit demonstreerib kujukalt pragmatismi ja kogu idealismi, kogu kodanluse ideoloogia karjuvat valet ja valskust.

Materialismi vastandlikkus idealismile avaldub ka selle mõistmises, mis on tõde, milles seisab tõde. «Esimese seisukoha jaoks — agnostitsismi või pisut edasi: subjektiivse idealismi jaoks — ei saa olla objektiivset tõde,» kirjutas Lenin. «Teise seisukoha, s. o. materialismi jaoks on oluline objektiivse tõe tunnustamine»[2]. Teises kohas kirjutab Lenin: «Olla materialist tähendab tunnustada objektiivset tõde . . .»[3]

Tõepoolest, olla materialist — see tähendab tunnustada teadvusest sõltumatu ja inimese teadvuses peegelduva väli-

[1] J. Stalin, Leninismi küsimusi, 10. väljaanne, lk. 609 (v. k.).
[2] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 110.
[3] Sealsamas, lk. 116.

maailma olemasolu, järelikult, tunnustada, et nendes materiaalse maailma esemete kujundites, koopiates, mida annab teadvus, on objektiivsest maailmast võetud sisu, mis vastab originaalidele, asjadele enestele, on sisu, milledelt need kujundid, koopiad on võetud. Objektidele, esemetele vastav mõte ongi objektiivselt tõene mõte.

Lenin defineerib objektiivset tõde kui mõtte vastavust objektile. Arvustades Bogdanovit, kirjutab ta näiteks, et tõe küsimuses ei ole juttu loodusest ja teadvusest kui omaette nähtustest, vaid «*vastavusest* loodust peegeldava teadvuse ja teadvuse poolt peegeldatava looduse vahel»[1]. Kasutades *vastama* mõiste kõrval ka samas tähenduses *kokku langema* mõistet, paljastab Lenin mahhist Bazarovi pettuse, kes, tõlgitsedes «kokku langema» terminit Engelsi juures kui «olla just seesama», püüdis omistada Engelsile idealistliku seisukoha teadvuse ja olemise samasusest.[2]

Mõtte vastavus objektile tähendab seda, et tema sisu ei sõltu ei ühe inimese, ei paljude inimeste ega kogu inimkonna teadvusest. Sellepärast annab Lenin objektiivse tõe ülalesitatud definitsiooni kõrval samaväärse definitsiooni, kui ta kirjutab, et tõde on niisugune mõtlemise sisu, mis ei sõltu subjektist, ei sõltu inimesest ega inimkonnast.[3] Ühendades need mõlemad Lenini definitsioonid, võiks *objektiivseks tõeks* nimetada *praktikaga kontrollitud inimliku mõtlemise sisu, mis vastab objektidele ega sõltu seepärast subjektist, inimesest ega inimkonnast.*

Meie mõtlemise sisus ei ole kaugeltki mitte kõik objektiivselt tõene. Teadvus võib anda tegelikkusest ebaõigeid, moonutatud kujutusi, inimlikud teadmused võivad sisaldada ühtesid või teisi ekslikke külgi.

Marxi-eelse materialismi küllaltki suur teene seisab selles, et ta *seadis* küsimuse, kuidas eraldada tunnetuses subjektiivne moment objektiivsest momendist, mil viisil lahutada inimlike kujutluste üldsummast objektiivne tõde, s. o. milline peab olema *objektiivne* tõe kriteerium. Nagu me nägime, ei saa idealism isegi seada seda küsimust. Kuid üks asi on seada küsimus, teine asi — teda

---

[1] V. I. *Lenin*, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 121.
[2] Vt. sealsamas, lk. 98.
[3] Vt. sealsamas, lk. 106.

lahendada. Marxi-eelne materialism, seadnud küsimuse tõe objektiivsest kriteeriumist, ei suutnud teda õigesti lahendada.

Marxi-eelsete materialistide vaated olid tõe kriteeriumi küsimuses lahkuminevad. Ei saa olla materialist, tunnustamata objektiivset tõde, ütleb Lenin, «aga võib olla materialist, kui omatakse erinevaid vaateid küsimuse kohta nende kujutuste õigsuse kriteeriumist, mida annavad meie meeled»[1].

Ratsionalistliku suuna Marxi-eelsed materialistid, näiteks Spinoza, nägid tõe kriteeriumi mõtlemises endas. «Ning milline tõe mõõdupuu võiks olla selgem ja õigem kui mitte tõene idee ise?» kirjutas Spinoza. «Nagu valgus teeb ilmsiks nii iseenda kui ümbritseva pimeduse, nõnda ka tõde on nii iseenese kui ka vale mõõdupuu»[2].

Tõe kriteeriumi küsimuses on materialist Spinoza vaated lähedased dualist Descartes'i vaadetele, kes nägi tõesuse kriteeriumi mõtlemise selguses, tõe evidentsuses. Tõe säärase kriteeriumi subjektivism on kaheldamatu: see, mis ühele näib selgena ja evidentsena, võib teisele inimesele mitte olla ei selge ega evidentne, ja, peaasi, võib üldse mitte vastata asjade loogikale, asjaoludele objektiivses maailmas. Kuulutades tõe kriteeriumiks mõistuse, läks Spinoza nagu teisedki ratsionalistliku suuna materialistid antud küsimuses üle idealismi positsioonidele.

Erinevalt ratsionalistidest Descartes'ist ja Spinozast otsis sensualistliku suuna materialism tõe kriteeriumi meelelises kogemuses, «praktikas», käsitades «praktika» all lihtsalt meelte andmeid. Selle tõe «kriteeriumi» nõrkust ja alusetust võib näidata Feuerbachi vaadete najal. «Need kahtlused, mida ei lahenda teooria, lahendab sulle praktika,»[3] kirjutab Feuerbach. Kuid «praktika» ei tähenda Feuerbachi juures, nagu sellest juba ülal oli juttu, isegi mitte teaduslikku eksperimenti (ja võrreldes Baconi või Diderot'ga, astus selles Feuerbach sammu tagasi) ja veelgi vähem ühiskondlikku tootmispraktikat. Feuerbachi «praktika» ei ole midagi muud kui meeleline kaemus. Ta kirjutas: «V a h e t u teadmuse saladus seisab m e e l e l i s u s e s.»[4] — «Kas meil on olemas-

[1] V. I. L e n i n, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 97.
[2] S p i n o z a, Eetika, 1932, lk. 69 (v. k.).
[3] L. F e u e r b a c h, Tuleviku filosoofia alused, 1937, lk. 135 (v. k.).
[4] L. F e u e r b a c h, Teosed, I kd., 1923, lk. 124 (v. k.).

olust väljaspool meid, mõtlemisest sõltumatust olemasolust teist tunnust, teist kriteeriumi peale meelelisuse?»[1]

Kuid inimeste meeled võivad anda erinevaid andmeid: niihästi õigeid kui tegelikkust moonutavaid andmeid. Sellepärast otsis Feuerbach tõe kriteeriumi mitte üksiku indiviidi meeltes, vaid *soo*, inimkonna kui terviku meeltes. «*Tõene on see, mis on kooskõlas soo olemusega*,»[2] kirjutas ta. Kuid inimeste meeleliste andmete tõesuse kontrollimine on teostatav ainult mõistuse tegevuse kaudu, mõttevahetuse teel, ja Feuerbach peab teooria tõesuse kriteeriumiks inimeste enamuse mõtete kooskõla. Nii viis kaemuslik-materialistlik tunnetusteooria Feuerbachi selles küsimuses idealismile.

Seega ei saa mõistus ega meeled, võetuna väljaspool maailma ümberkujundamise praktilist tegevust, olla objektiivseks tõe kriteeriumiks. Kodanlik materialism ei suutnud oma klassipiiratuse tõttu mõista praktika osa tunnetuses ja sellepärast ei suutnud ta leida objektiivset, inimeste meelevallast sõltumatut tõe kriteeriumi.

Tõe kriteeriumi küsimuse lahendasid esmakordselt Marx ja Engels. See lahendus anti proletaarse maailmavaate klassipositsioonidelt.

*

Nähes ühiskonna vaimse elu alust ühiskonna materiaalses tootmistegevuses, praktikas, lahendasid Marx ja Engels sellesamaga tõe objektiivse kriteeriumi küsimuse. Praktika kriteerium tuleb lülitada tunnetusteooria alusesse enesesse — selle mõtte väljendas Marx kohe esimestes teostes, milledes ta asub tööliskassi positsioonidele.

«Me näeme, et teoreetiliste vastandite lahendamine on võimalik *ainult praktilisel* teel, ainult inimese praktilise energia tõttu, ja et sellepärast nende lahendamine ei ole hoopiski mitte üksnes tunnetuse ülesanne, vaid *tõeliselt* eluline ülesanne...»[3], kirjutas Marx, valmistades materjali raamatu jaoks «Püha perekond».

Geniaalse selgusega oli väljendatud sama mõte teesides Feuerbachi kohta:

---

[1] Venekeelne tõlge V. I. Leninilt. Vt. V. I. *Lenin*, Filosoofilised vihikud, lk. 47 (v. k.).

[2] L. *Feuerbach*, Teosed, II kd., 1926, lk. 171 (v. k.).

[3] K. *Marx* ja F. *Engels*, Teosed, III kd., lk. 628 (v. k.).

«Küsimus, kas inimlik mõtlemine omab esemelist tõesust, pole teooria küsimus, vaid praktiline küsimus. Praktikas peab inimene tõestama oma mõtlemise tõesuse, s. o. reaalsuse, jõu ja siinpoolsuse. Vaidlus praktikast isoleeruva mõtlemise reaalsusest või irreaalsusest on puht skolastiline küsimus»[1]. Esemeline tõesus — see ongi mõtte vastavus esemele, s. o. objektiivne tõesus.

Et meie esemekujutlustes eraldada väära tõesest, selleks on tarvis kooskõlas nende kujutlustega mõjutada eset praktiliselt, ja kui praktilise toimingu objektiivne tulemus ühtib ennustatud tulemusega, siis meie kujutlused on eseme liselt, objektiivselt tõesed, — ja just neis piirides, milledes praktika on kinnitanud kujutluste tõesust. «Subjektiivselt ideelt jõuab inimene objektiivsele tõele «praktika» (ja tehnika) kaudu»[2], «praktikaga tõestab inimene oma ideede, mõistete, teadmuste, teaduse objektiivse õigsuse»[3], ütleb korduvalt Lenin.

Kui, lähtudes teatud teooriast, inimesed ei saavuta seatud eesmärki, siis tähendab see, et kas teooria on vale, või tuleb otsida viga nendes teooriast kõrvalekaldumistes, mida võidi teha vastava eesmärgi taotlemisel, praktilise tegevuse käigus. Sageli juhtub ka, et, lähtudes teaduslikust teooriast, me saavutame seatud eesmärgi osaliselt ja veendume praktika käigus teooria teatud osa õigsuses, tõesuses ning tema teiste osade parandamise ja paremaks muutmise vajaduses.

Praktika on tõe ainuke objektiivne kriteerium. Praktika kui tõe kriteeriumi objektiivsus avaldub inimliku tegevuse ja selle tulemuste, s. o. asjades praktikaga saavutatavate muutuste materiaalsuses, objektiivsuses. See kriteerium on kõikehõlmav: ta on kasutatav asjade olemasolu kujutluste kontrollimiseks, nendes asjades teatud omaduste esinevuse kontrollimiseks, aga samuti selleks, et kontrollida kujutlusi nähtuste põhjuslikest seostest ja teaduse poolt formuleeritud materiaalse maailma seaduspärasustest. Praktika kriteerium on rakendatav võrdsel määral nii loodusteaduslikes, ühiskondlikes kui ka filosoofilistes õpetustes.

Kuidas tõestati orgaanilise keemia seisukohtade õigsus,

---

[1] F. Engels, Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp, Tallinn 1946, lk. 55—56.

[2] V. I. Lenin, Filosoofilised vihikud, lk. 174 (v. k.).

[3] Sealsamas, lk. 164.

et elusates organismides valmistatavad ained koosnevad nendestsamadest keemilistest elementidest, millest elutu looduse kehadki?

Kui keemikud õppisid laboratooriumides ja hiljem ka tööstuses üksteise järel sünteesima orgaanilisi aineid anorgaanilistest ainetest, siis nad tõestasid aine ühtsuse orgaanilistes ning anorgaanilistes kehades ja ühtlasi — nende orgaaniliste ainete ehituse valemite õigsuse, milledest nad lähtusid.

Valguse korpuskulaarteooriat peeti mitme sajandi kestel hüpoteesiks, mille tõenäosust hinnati eri aegadel erinevalt. Aga kui selgus, et valguse mõjul elektronide metallist eraldumise efekt, niinimetatud fotoefekt, on seletatav ainult eeldusel, et valgus omab kvantilist iseloomu (kvant — osake), ja kui fotoefekti teooria leidis laialt rakendamist tehnikas (fotoelemendid jm.), siis oli seega tõestatud samuti kujutluste õigsus, et valgus koosneb kvantidest, omab (lainelise struktuuri kõrval) korpuskulaarset struktuuri. Ja siin oli tõestuseks praktika.

Hüpotees aatomituuma ehitusest, et aatom koosneb prootoneist ja neutroneist, esitati nõukogude füüsikute poolt 1932. aastal ja omas algusest peale tunduvat tõenäosust, sest ta seletas rea selleks ajaks aatomituuma füüsika poolt kogutud eksperimentaalseid fakte. Aga kui sellest hüpoteesist lähtudes, mida täiendati tuumas toimivate jõudude iseloomu teooriatega, füüsika õppis laboratooriumides ühtede elementide aatomituuma muundama teiste elementide tuumadeks (ütleme, liitiumi ja heeliumi tuumade saamine boori tuuma pommitamisel neutronitega) ja hiljem hakati saama aatomituuma sisemusest energiat tööstuslikus ulatuses, siis antud hüpotees oli sellega kontrollitud, oli leidnud kinnitust praktika poolt, ning sai tõeks, olgugi et me veel ei suuda oma silmaga näha aatomituuma neutroneid ja prootoneid.

Praktikaga tõestatakse samuti ühtede või teiste tegelikkusele mittevastavate teooriate v ä ä r u s. Morganistide väide, et pärilikkus on keskendatud ainult organismi sugurakkudesse, ja nimelt — rakutuuma kromosoomidesse, purustati lõplikult mitšuurinlaste katsetega taimede vegetatiivsel hübridiseerimisel. Need katsed näitasid, et kahe taime, pookealuse ja pookoksa kokkukasvatamisel, milledel ei ole omavahel mingit võimalust sugurakkude kromosoomide vahetamiseks, saadakse hübriid, mis omab mõlema

vanema tunnuseid, ja et need tunnused antakse vegetatiivse hübriidi järeltulijatele edasi täiesti samasugusel viisil nagu sugulisel teel saadud hübriidide järeltulijatelegi. Nii tõestas laboratoorne, aga siis ka tootmise praktika sotsialistlikus aianduses ning teistes põllumajanduse harudes, kus vegetatiivne hübridiseerimine leiab kõige laiaidasemat rakendamist, et pärilikkus peitub mitte ainult sugurakkudes, vaid et ta on elusa organismi kõigile osadele ühine omadus. «Vegetatiivsed hübriidid,» ütleb akadeemik T. D. Lõssenko, «on veenvaks tõendiks pärilikkuse mitšuurinliku käsituse õigsusele. Ühtlasi aga kujutavad nad endast ületamatut takistust mendelistide-morganistide teooriale»[1].

Spetsiaalselt teooria kontrollimiseks korraldatud eksperiment etendab loodusteaduses väga suurt osa. Säärased, oma kavatsuse teravmeelsuselt ja teostamistehnikalt hämmastavad eksperimendid, nagu näiteks Michelsoni katse, mis tõestas, et ei ole «eetrituult» ja õõnestas sellega kõik eetri mehhanistlikud teooriad, või ülalmainitud Mitšurini ja Lõssenko taimede vegetatiivse hübridiseerimise katsed, mis purustasid morganistliku kromosoomilise pärilikkuse teooria, etendasid erakordselt suurt osa teaduse arengus, olles sellisteks lähtepunktideks, mis viisid näiteks niisugustele pööretele nagu spetsiaalse relatiivsusteooria loomine või mitšuurinliku bioloogia õpetuse põhjendamine pärilikkuse kui kõige elusa üldise omaduse kohta.

Kuid teaduslik eksperiment kui tõe kriteerium omab ikkagi alluvat tähtsust tootmise suhtes. Esiteks pole kaugeltki mitte iga teaduslikku teooriat võimalik kontrollida vastava eksperimendi korraldamisega. Teiseks annab tootmine teadusele eksperimendi riistad, teaduslikud aparaadid. Lõpuks, ühe või teise katse korraldamine, selle kavatsus on alati tingitud teaduse üldisest arenemiskäigust ja lõppkokkuvõttes kogu ühiskondliku tootmise praktika nõudmistest.

Ühiskondlike teooriate tõesuse tõestamisel omab ühiskonna majanduslikku arengut edasiviiva ühiskondliku tootmistegevuse kõrval suurimat tähtsust rahvamasside praktiline poliitiline tegevus, ühiskonnaklasside võitlus ja tänapäeva tingimustes — ennekõike rahu-, demokraatia- ja sotsialismileeri jõudude võitlus imperialismileeri vastu.

---

[1] T. D. Lõssenko, Olukorrast bioloogiateaduses, Tallinn, 1948, lk. 34.

Proletariaadi iga võit kodanluse üle, Nõukogude Liidu ja kogu rahu-, demokraatia- ja sotsialismileeri iga majanduslik ja poliitiline võit tõestab marksistlik-leninliku ühiskonnateaduse tõesust ja kodanluse ning tema parempoolsete sotsialistide ridadesse kuuluvate käsilaste poolt esitatavate teooriate väärust.

1917. aasta Oktoobripööre Venemaal, olles «Lenini proletaarse revolutsiooni teooria praktilise rakendamise eeskujuks»[1], tõestas Lenini sotsialistliku revolutsiooni teooria ja Stalini geniaalse ettenägemise tõesust, et «Venemaa osutub selleks maaks, kes rajab tee sotsialismile»[2].

Ühtlasi andis sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon hävitava hoobi valelikele kodanlikele teooriatele, mis väitsid, et kapitalistlik kord on igavene, et ekspluateeritavad ei võivat läbi saada ilma ekspluateerijateta, nagu pea ja teised kehaosad ei või läbi saada ilma maota[3]; ta kummutas kodanlik-natsionalistliku teooria, mis väitis, et rõhutud rahvaste vabanemine olevat võimalik rahvuste üksteisest lahkulöömise ja rahvusliku vaenu tugevnemise teel; Oktoobrirevolutsioon ja sotsialismi võit NSV Liidus lükkasid ümber tohutu hulga teisi «teooriaid» ja legende, mida levitab imperialistlik propaganda.

Võimu kätte võitnud ja sotsialismi üles ehitanud Venemaa tööliskiassi suur revolutsiooniline praktika purustas menševismi ja kogu II Internatsionaali dogma, mille on pärinud tänapäeva parempoolsed sotsialistid, sellest, et proletariaat ei pidavat võimu haarama, kui ta ei moodusta enamust kogu maal, et ta ei suutvat võimu enda käes hoida, kui tal pole olemas küllaldast hulka valmis kultuuri- ja administratiivkaadrit[4].

Võttes kokku esimese viisaastaku plaani praktilise teostamise tulemusi NSV Liidus, ütles J. V. Stalin: «Viisaastaku tulemused näitasid, et on täiesti võimalik üles ehitada sotsialistlik ühiskond ühel maal . . .»[5] Nii kinnitas NSV Liidu töötajate praktika leninlik-stalinliku teooria, et sotsialismi on võimalik üles ehitada ühel maal, ja lükkas ümber menševike, trotskistide ja Lääne-Euroopa sotsiaaldemokraatide teesi sellest, et on võimatu sotsialismi üles ehitada ühel maal eraldi.

---

[1] J. V. Stalin, Teosed, 6. kd., Tallinn 1948, lk. 365.
[2] J. V. Stalin, Teosed, 3. kd., Tallinn 1948, lk. 185.
[3] J. V. Stalin, Teosed, 10. kd., Tallinn 1950, lk. 234.
[4] J. V. Stalin, Teosed, 6. kd., Tallinn 1948, lk. 82—83.
[5] J. V. Stalin, Teosed, 13. kd., Tallinn 1952, lk. 209.

Ühtlasi lükkasid viisaastaku tulemused lõplikult ümber «kodanlike majandusteadlaste väite sellest, et kapitalistlik majandussüsteem on kõige parem süsteem»; «purustasid tuntud kodanliku «usutunnistuse», et töölisklass pole võimeline üles ehitama uut, et ta on võimeline ainult lammutama vana»[1].

Nõukogude rahva Suur Isamaasõda, ütleb J. V. Stalin, «korraldas meie nõukogude korrale, meie riigile, meie valitsusele, meie kommunistlikule parteile midagi eksamitaolist...»[2]. Nõukogude ühiskondliku ja riikliku korra, nõukogude relvastatud jõudude võit tähendab seda, et praktika ja elu on andnud veel ühe hiilgava kinnituse selle tõesuse ja jõu kohta, mida omab marksistlik-leninlik teooria ning sellele rajatud kommunistliku partei poliitika ja stalinlik sõjastrateegia ning -taktika.

Sõja käigus purustati fašism, tema inimvihkajalik ideoloogia ja avantüristlik sõjastrateegia. Hitlerliku imperialistliku ideoloogia orgaaniliseks koostusosaks oli maailmavalitsemise ja saksa sõjastrateegia teooria, mis ei arvestanud vastase jõudusid ning võimalusi ja püstitas sõjavägedele teostamatud eesmärgid. Saksamaa lüüasaamine kahes maailmasõjas tähendab saksa sõjaideoloogia läbikukkumist praktikas. J. V. Stalin tegi nõukogude sõjaajaloolastele ülesandeks lõpuni teravalt läbi arvustada selle pankroteerunud strateegia, millel tänapäeval on pooldajaid sääraste ameerika kindralite-hädavareste näol nagu Eisenhower, MacArthur, Bradley ja Ko.

Inimkonna ühiskondlik-ajalooline praktika on samuti ka filosoofiliste õpetuste tõekriteeriumiks. Juba XVIII sajandil arvas Diderot, et «ainuüksi argumentidest ja süllogismidest on vähe idealismi ümberlükkamiseks, et siin ei seisa asi teoreetilistes argumentides»[3]. Kuid Diderot, nagu teisedki Marxi-eelse ajajärgu materialistid, ei suutnud seda arvamust välja arendada järjekindlaks materialistlikuks tunnetusteooriaks.

Teesides Feuerbachi kohta ütles Marx, et küsimus inimliku mõtlemise tõesusest (s. o. igasuguse teooria, selle hulgas ka filosoofilise teooria tõesusest), käsitatuna väljaspool praktikat, on skolastiline küsimus. Lenin ütleb, et ühes mark-

[1] J. V. Stalin, Teosed, 13. kd., Tallinn 1952, lk. 208—209.
[2] J. Stalin, Moskva linna Stalini valimisringkonna valijate valimiseelsetel koosolekutel peetud kõned, Tallinn 1950, lk. 11.
[3] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 23.

sismiga «murrab kogu elav inimlik praktika sisse otse tunnetusteooriasse ja annab objektiivse tõekriteeriumi»[1].

Sellega ühenduses peatume küsimusel, kuidas marksismi-leninismi klassikud kritiseerisid sääraseid kodanliku idealistliku filosoofia teisendeid, nagu Hume'i, Kanti ja nende mahhistlike, uuskantlike ning teiste pooldajate agnostitsismi. See kriitika omab määratu suurt tähtsust võitluses praegusel ajal levinud kodanliku idealistliku filosoofia erikujude vastu.

XVIII sajandi inglise filosoof Hume oli mitte ainult agnostik, vaid ka skeptik, sest ta kahtles objektiivse maailma olemasolus. Hume arvas, et inimene saab kogu teadmuse «kogemusest», mida käsitati meeleliste tajumuste kompleksina. Aga kust tulevad need tajumused, milline on nende allikas? Võideldes materialismi ja maailma objektiivse olemasolu tunnustamise vastu, väidab Hume, et objektide olemasolu on võimatu tõestada. «Mõistusel,» kirjutab ta, «ei ole kunagi enda ees mingeid asju peale tajumuste ja ta ei ole mingil viisil võimeline teostama ükskõik missugust katset tajumuste ja objektide vahekorra kohta»[2]. Teiste sõnadega, Hume'i järgi piirdub inimeste tunnetus oma tajumustega, ja millist katset me ka ei korraldaks asjade olemasolu tõestamise eesmärgil, me ei suuda tõestada nende olemasolu, sest et meie ei leia midagi peale meeleliste tajumuste.

«Pole midagi öelda,» vastab Engels agnostikutele, «see on säärane seisukoht, mida on nähtavasti raske ümber lükata üksnes argumentatsiooniga. Aga enne kui inimesed hakkasid argumenteerima, nad tegutsesid. «Alguses oli tegu.» Ja inimtegevus oli selle raskuse ammu enne seda lahendanud, kui inimlik targutamine ta välja mõtles. The proof of the pudding is in the eating (pudingi tõestus või pudingi järelekatsumine, kontrollimine seisab selles, et see süüakse). Sel hetkel, kui me kooskõlas mõne asja meie poolt tajutavate omadustega seda asja enda jaoks kasutame, — selsamal hetkel paneme me eksimatule proovile oma meeleliste tajumuste õigsuse või vääruse. Kui need tajumused olid väärad, siis on ka meie otsustus antud asja kasutamisvõimalikkusest paratamatult väär, ja iga selline kasutamisproov nurjub vältimatult. Kui me aga

[1] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 171.

[2] Venekeelne tõlge Leninilt. Vt. V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 22.

saavutame oma eesmärgi, kui me leiame, et asi vastab meie kujutlusele temast, et ta annab selle tulemuse, mida me ootasime tema kasutamisest, — siis on meil positiivne tõestus, et neis piirides meie tajumused asjast ja tema omadustest ühtivad väljaspool meid olemasoleva tegelikkusega»[1].

Sama teed käis ka V. I. Lenin, lükates ümber mahhistliku subjektiiv-idealistliku gnoseoloogia tema põhipunktis — väljaspool ja sõltumatult meie teadvusest asjade olemasolu eitamises. Lenin näitab, et mahhism muutub lõppkokkuvõttes solipsismiks. Kuid järjekindlat solipsisti või agnostikut on võimatu ümber lükata üksnes teoreetiliste argumentidega, kuna ta toetub suletud loogilisele ringile, väites, et aistingute piire ei saavat ületada: «mitte mingisuguste tõestuste, süllogismide, definitsioonide abil ei saa ümber lükata solipsisti, kui ta peab järjekindlalt kinni oma seisukohast»[2]. Ja Lenin pöördub otsustava argumendi — praktika poole, mis tunnistab kujukalt, et teised inimesed eksisteerivad, sõltumatult sellest, kas me neid aistime või mitte.

Samasugune on ka tee, mida käib J. V. Stalin subjektiivse idealismi ümberlükkamisel oma töös «Anarhism või sotsialism?»: «See, kes mõtlematult ütleb, et ei ole olemas midagi peale meie kujutelmade,» kirjutab J. V. Stalin, «on sunnitud eitama igasuguseid välistingimusi ja järelikult eitama teiste inimeste olemasolu, mööndes ainult oma «mina» olemasolu, mis on absurdne ja põhjalikult vastuolus teaduse alustega»[3].

Et teha idealismi looduseuurijatele vastuvõetavamaks, tunnustab teine Kantist tulenev agnostitsismi teisend erinevalt hjumismist välisesemete olemasolu formaalselt, kuid ütleb samas, et ei ole mingit sarnasust asja, nagu ta eksisteerib ise omaette, ja nende muljete vahel, mis me temalt saame meeleorganite kaudu. Selles punktis ei erine Kanti argumentatsioon oma olemuselt mitte milleski Hume'i argumentatsioonist: kuidas me ka ei kogeks «asja iseeneses», ütleb Kant, meie ei või temalt saada midagi peale selle, kuidas ta meile n ä h t u b meeltes. Engels käsitleb Kanti agnostitsismi olemust järgmiselt: «on võimalik, et me oleme suutelised õigesti tajuma asjade omadusi, kuid asja ennast me

---

[1] K. M a r x ja F. E n g e l s, Valitud teosed kahes köites, II kd., lk. 90—91 (v. k.). Tsitaadi eestikeelne tõlge on võetud: V. I. L e n i n, Teosed, 14. kd., lk. 94.

[2] V. I. L e n i n, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 246.

[3] J. V. S t a l i n, Teosed, 1. kd., Tallinn 1952, lk. 306.

ei saa tabada mitte mingisuguse, ei meelelise ega mõtlemisprotsessi kaudu»[1].

Oma töös «Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp» lükkab F. Engels ümber Kanti argumendid tunnetamatu «asja iseeneses» kohta, lülitades tunnetusteooriasse praktika kriteeriumi:

«Nii nende kui ka kõigi muude filosoofiliste veidruste kõige otsustavama ümberlükkamise annab praktika, nimelt eksperiment ja tööstus. Kui me suudame oma õiget arusaamist teatavast loodusnähtusest tõestada sel teel, et me seda loodusnähtust ise esile kutsume, et me tekitame ta tema tingimustest ja sunnime teda pealegi teenima meie eesmärke, siis on lõpp Kanti tabamatul «asjal iseeneses»»[2]. Ja edasi esitab Engels üldtuntuks saanud näite alisariini muutumisest asjast iseeneses asjaks meile, kui orgaaniline keemia õppis seda värvainet tootma mistahes hulgal kivisõetõrvast.

Kas alisariin oli olemas kivisõetõrvas enne seda, kui ta selles avastati? «Muidugi oli. Igasugune kahtlemine selles oleks irvitamine tänapäeva loodusteaduse üle»[3], kirjutab Lenin. Kuid hoolimata sellest, et alisariin oli olemas kivisõetõrvas ammu enne inimese tekkimist ja kogu inimkonna olemasolu vältel, ei võinud hüpotees ise selle esinemisest kivisõetõrvas ning tema saamise võimalusest laboratooriumis kaua aega isegi tekkida. Praktilised vajadused seadsid teadusele selle küsimuse alles tööstuse teataval arenemisastmel ning kutsusid ellu selle hüpoteesi. Ja kui inimesed hakkasid sellest hüpoteesist lähtudes alisariini saama laboratooriumis ja pärast ka tööstuses, siis hüpotees tegi läbi praktika kontrolli ning muutus tõestatud teaduslikuks tõeks. Nii muutus alisariin tunnetamatust tunnetatuks, muutus asjast iseeneses asjaks meile.

Lenin analüüsib oma raamatus «Materialism ja empiriokritiitsism» kõige üksikasjalisemalt Engelsi argumente maailma tunnetatavuse kohta ja paljastab mõnede mahhistide katseid võltsida Engelsit Kanti vaimus, segi ajada Marxi ja Engelsi seisukohti tunnetatavatest asjadest iseeneses Kanti õpetusega tunnetamatutest «asjadest iseeneses». Lenin arendab Engelsi mõtteid edasi, suunates praktika kri-

---

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed kahes köites, II kd., lk. 91 (v. k.).

[2] F. Engels, Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp, Tallinn 1946, lk. 18.

[3] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 87.

teeriumi uuskantlaste rafineeritud skolastika vastu, eriti niinimetatud Helmholtzi «sümbolite» (hieroglüüfide) «teooria» vastu.

Teatavasti tunnustas Helmholtz asjade objektiivset olemasolu, kuid, olles ebajärjekindel filosoofias, lisandas ta loodusteadlasele omasele stiihilisele materialismile tubli portsjoni kantlust: «aistingut,» kirjutas Helmholtz, «võib pidada tema (eseme — *M. R.*) m ä r g i k s, mitte aga k u j u t u s e k s. Tuleb ju kujutuselt nõuda teatavat sarnasust kujutatava esemega ... Märgilt aga ei nõuta mingit sarnasust sellega, mille märgiks ta on»[1]. Seega eitab «märkide» (sümbolite, hieroglüüfide) teooria meie kujutluste sarnasust reaalsusega ja eitab sellepärast asjade tunnetuse võimalikkust niisugustena, nagu nad on tegelikult.

G. V. Plehhanov tegi jämeda vea, asetades «hieroglüüfide teooria» ja peegeldusteooria vahele võrdsusmärgi. Sellesamaga taganes ta materialismist, ja seejuures mitte ainult «terminoloogiliselt», nagu ta püüdis tõendada hiljem, vaid otse sisuliselt. Arvustades Plehhanovi viga, näitas Lenin, et «hieroglüüfide teooria» on kantlik agnostitsism, mis on ühendamatu peegeldusteooriaga. Sümbolil ja hieroglüüfil võib puududa esemega vähimgi sarnasus, kuna aga aistingud, kujutlused, mõisted on esemete koopiad, jäljendid, peegeldused. Tõestades teadmuste objektiivset tõesust, tõestab praktika sellesamaga, et aistingud ja ideed on objektide koopiad, tõestab marksistlik-leninliku peegeldusteooria õigsust ja igasuguse teooria väärust, selle hulgas ka Helmholtzi ja tema pooldajate «hieroglüüfide teooria» väärust, mis püstitab eseme ja kujundi vahele seina.

Objektiivselt, teadvusest sõltumatult eksisteerivad mitte ainult asjad, vaid ka p õ h j u s l i k u d s e o s e d, asjade vahelised s u h t e d, materiaalse maailma a r e n e m i s e s e a d u s p ä r a s u s e d. Materiaalsed on mitte üksnes asjad, nähtused, vaid ka nende nähtuste vahelised seosed, seaduspärasused, mille järgi nad arenevad.

Küsimus objektiivse põhjusliku seose tunnustamisest või mittetunnustamisest looduses, nagu ütles Lenin rohkem kui nelikümmend aastat tagasi, omandas «eriti suure tähtsuse ühe või teise uusima «ismi» filosoofilise joone kindlaksmääramisel ...»[2]. Ei ole liialdus, kui ütelda, et käesoleval ajal

[1] Vt. V. I. L e n i n, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 214.
[2] Sealsamas, lk. 136.

on võitlus põhjuslikkuse küsimuse ümber omandanud veelgi suurema tähtsuse. Indeterminismi sogane laine ujutab sõna tõsises mõttes üle nüüdisaegse kodanliku teaduse. Eriti parasiteerib idealism nendel raskustel, mis on tekkinud ühenduses füüsika uue haruga — kvantide-mehaanikaga, väites põhjendamatult, et väikeste osakeste maailmas «ei ole ruumi põhjuslikkusele», et elektron omab «tahtevabadust», et inimese mõistus «sunnib» füüsikaliste aparaatide abil loodusele «peale» põhjuslikkuse ja paratamatuse, «kannab» need mõisted loodusesse. Antiteaduslik mahhistlik tees, et «looduses ei ole ei põhjust ega tagajärge», on saanud terve suuna lipukirjaks nüüdisaegses kodanlikus füüsikas, mida esindavad Bohr, Heisenberg, Jordan, Jeans, Eddington ja teised. Jordan ütleb näiteks, et «aatomiprotsessides ei ole mingit põhjuslikkust». Talle aitas kaasa Jeans: «Sündmustes, millest võtavad osa aatomid ja elektronid, ei ole determinismi». Eddington arendab nende üldise mõtte lõpuni, väites, et 1927. aastast (kvantide-mehaanika loomise aastast) peale võis jumal vahetult juurde pääseda loodusteadusele.

Objektiivse seaduspärasuse otsese eitamise, maailma tunnetatavuse eitamise positsioonidel asub niisugune antiteaduslik suund bioloogias nagu veismanism-morganism. Kuulutades organismi pärilikkuse muutumise niinimetatud «pärilikkusaine» «mutatsioonide» tulemuseks, väidavad morganistid, et mutatsioonid ei sõltu organismi elutingimustest, ei allu mitte mingisugusele objektiivsele seaduspärasusele ja tekivad juhuslikult, olles sellepärast tunnetamatud. «Mendelism-morganism,» ütleb akadeemik Lõssenko, «on rajatud ainult juhuslikkusele ning sellega eitab see «teadus» paratamatuid seoseid elavas looduses . . .»[1]

Juhuslikkuste ülistamine looduses avab uksed agnostitsismile ja idealismile. XX sajandi 20-ndail ja 30-ndail aastail Läänes nii populaarne Jeans'i kosmogooniline hüpotees reserveeris juhuslikkusele otsustava osa päikesesüsteemi arengus. Tähe lähedane möödumine meie päikesest, milline asjaolu kutsus Jeans'i järgi esile päikesemateeria väljapaiskumise ja planeetide tekkimise, on äärmiselt vähe tõenäone. Planeetide tekkimine osutub sellelt seisukohalt juhuslikuks seigaks ja Maa — erandlikuks nähtuseks universumis. Pole

[1] T. D. Lõssenko, Olukorrast bioloogiateaduses, Tallinn 1948, lk. 56.

siis midagi imestada, et religioon õnnistas vaikselt Jeans'i hüpoteesi. Kuid see hüpotees ei talunud teaduslikku kriitikat ja nõukogude õpetlaste tööd on ta nüüd juba täiesti maha matnud.

Tänapäeva ameerika ja teised kodanlikud sotsioloogid püüavad kodanluselt saadavaid dollareid tasa teenides igasugusel viisil tõestada, et ühiskondlikes nähtustes ei ole mingit seaduspärasust, et ühiskonnas valitseb kaos. Nad püüavad töötajaisse sisendada mõtet, et ei ole olemas seaduspärasust kapitalistliku ühiskonna revolutsioonilisest muutmisest sotsialistlikuks ühiskonnaks, et imperialistlikud sõjad ja kriisid ei ole tingitud kapitalistlikust korrast, vaid hukatuslikest «juhuslikkustest». Need «juhuslikkused» on maskeeritud nimetused ja tähendavad seda, mida religioonis nimetatakse jumalikuks jõuks, imeks. Nii liituvad tänapäeva kodanlik filosoofia ja sotsioloogia papimeelsusega. Et anda oma reaktsioonilistele vaadetele teaduslikkuse näivust, tirivad kodanluse ja papimeelsuse tänapäeva õpetatud kannupoisid arhiividest välja hallitanud ja ammust ajast teaduse poolt ümber lükatud antimarksistlikke teooriaid, mis on kodanlike professorite poolt välja mõeldud juba möödunud sajandil. Nii näiteks kohendab keegi Fight oma raamatus, mis on pärast sõda Frankfurdis Maini ääres ameerika litsentsiga välja antud, uuskantluse hilpusid, kui ta ütleb, et «tunnetuslik materjal, mida annab ajalugu, ei oma seaduspärast korda», et «ajaloo uurija leiab ajaloos alati ainult üksikut, individuaalset, lakkamatut muutuvust, korratust, kaost». Irratsionalism, obskurantism ja mõistuse suhtes tema maailma tunnetamise võime eitamine — säärane on tänapäeva kodanliku sotsioloogia «viimane sõna».

Marksismi-leninismi klassikute teosed, kinnitades looduse ning ühiskonna arengu seaduspärasust ja maailma kõigi seaduspärasuste tunnetatavust, relvastavad meid võitluseks kodanliku filosoofia ja sotsioloogia vastu, kõigi idealismi ja agnostitsismi avalduste vastu teaduses ja filosoofias. Marx, Engels, Lenin ja Stalin, paljastades Hume'i, Kanti ning nende pooldajate agnostitsismi, rõhutavad seaduspärasuse, eriti nähtuste põhjusliku seose objektiivset, materiaalset iseloomu.

Seejuures tuleb märkida, et agnostitsismi Hume'i ja Kanti harude erinevus, mis on märgatav, kui on juttu asjade olemasolust väljaspool meie teadvust, muutub täiesti tühiseks põhjuslikkuse küsimuses. Hume'i järgi on põhjuslikkus meie

mõistuse harjumus vaadelda nähtusi üksteise järel, kusjuures «nähtused» ei ole Hume'ile midagi muud kui meelelised tajumused. Kanti järgi on põhjuslikkus meie mõistuse sünnipärane omadus «kanda» «nähtuste kaosesse» üldsus ja seaduspärasus. Lenin ütleb, et Hume'i ja Kanti erinevus põhjuslikkuse küsimuses on «teisejärguline erinevus agnostikute vahel, kes ühtivad peaasjas: looduse objektiivse seaduspärasuse eitamises»[1].

Agnostitsismi väidet selle kohta, et ei ole objektiivset põhjuslikkust ja seaduspärasust, on võimatu ümber lükata, kui ei tooda praktikat tunnetusteooria alusesse. «Empiiriline vaatlus üksi,» kirjutab Engels «Looduse dialektikas», «ei või kunagi küllaldaselt tõestada paratamatust»[2]. Senikaua kui me vaatleme nähtusi ilma end nende loomulikku käiku vahele segamata, me võime põhjusliku seose erinevust looduses ainult aimata. «Tõsi küll,» märgib Engels, «teatavate loodusnähtuste korrapärane üksteisele järgnevus üksi ei või tekitada põhjuslikkuse kujutlust, näiteks soojus ja valgus, mis ilmuvad koos päikesega, — kuid siin pole veel mingit tõestust, ja seepärast Hume'i skeptitsismil oleks olnud õigus, kui ta väidab, et korrapäraselt korduv *post hoc* (pärast midagi) ei või iial põhjendada *propter hoc'i* (millegi põhjusel)»[3].

Senikaua kui me ainult vaatleme päikese ilmumist ja kadumist taevas, me võime üksnes aimata, et soojus ja valgus käivad päikesega kaasas mitte ainult niisama, vaid et nende põhjuseks on päikesekiired. Paratamatuse esinevust looduses võib tõestada ainult praktika abil, kui inimese tegevus osutub üheks lüliks põhjuslikkuse ahelikus, seejuures niisuguseks lüliks, mida me teadlikult valitseme. «Paratamatuse tõestus peitub inimlikus tegevuses, eksperimendis, töös: kui ma võin teha teatava *post hoc*, siis muutub ta samaseks *propter hoc*'iga»[4]. Ning Engels esitab näited: «Kui me õõnespeegli abil koondame päikesekiired fookusse ja kutsume nendega esile samasuguse efekti, mille annab hariliku tule kiirte analoogiline koondamine, siis me tõestame sellega, et soojus saadakse päikeselt. Kui me paneme püssi sisse kapsli, lõhkelaengu ja kuuli ning pärast seda tulistame, siis ootame kogemuslikult juba vare-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 146.
[2] F. Engels, Looduse dialektika, lk. 182 (v. k.).
[3] Sealsamas.
[4] Sealsamas.

malt tuntud efekti, sest võime kõigis üksikasjus jälgida kogu süttimise, põlemise ja äkilisest gaasiks muutumisest tekitatud plahvatuse protsessi, gaasi rõhumist kuulile»[1]. Engels näeb ette skeptiku vastuväited: püss ei lähe lahti, püssiraud lõhkeb jne. jms., ja vastab ettenägelikult, et niisugune reeglist kõrvalekaldumine mitte ainult ei lükka ümber põhjuslikku seost, vaid, vastupidi, tõestab teda täiendavalt, sest «korraldades vastava uurimuse me võime leida tema (kõrvalekaldumise — *M. R.*) põhjuse: kapsli süütesisu keemiline lagunemine, püssirohu niiskus jne., püssiraua vigasus jne., nii et siin toimub nõnda-ütelda põhjuslikkuse k a h e k o r d n e kontroll»[2].

Kvantide-mehaanika tegeleb niinimetatud mikro-maailmaga, mateeria üliväikeste osakeste maailmaga, kus valitsevad omad, spetsiifilised liikumise seaduspärasused. Uuskantlikud sonimised sellest, et mikro-maailmas ei esine põhjuslikkust, lükatakse kõige paremini ümber nende edusammudega, mida on teinud eksperimentaalne füüsika ja nood nüüdisaegsed tööstusharud (elektroonika, automaatika, aatomienergia tootmine jne.), kus kasutatakse laialdaselt elektronide ja teiste mikroosakeste kimpe. Lähtudes nende osakeste liikumisseaduste kvantide-mehaanika valemitest ja saavutades kõigil nendel aladel juba enne ette nähtud tulemusi, rakendades oma teenistusse need loodusjõud, tõestavad füüsika ja tehnika täie kindlusega, et mikro-maailmas pole «tahtevabadust» ega muid taolisi tondilugusid, vaid on objektiivsed seaduspärasused, mis on teataval määral juba tunnetatud ning rakendatud inimese teenistusse.

Seega on ühiskondlik praktika tõe kriteeriumiks kõigile teadmusealadele, selle hulgas ka filosoofiale, kus ta tõestab marksistliku materialismi tõesust ja idealismi ning agnostitsismi ebaõigsust.

*

Millises seoses on teooria tõesus tema tähtsusega praktika suhtes?

Materialist F. Engels ütleb: «Meie toimingute edukus on tõestuseks, et meie tajumused vastavad tajutavate asjade esemelisele loomusele»[3]. Idealist Mach väidab midagi, mis

[1] F. E n g e l s, Looduse dialektika, lk. 182—183 (v. k.).
[2] Sealsamas, lk. 183.
[3] K. M a r x ja F. E n g e l s, Valitud teosed kahes köites, II kd., lk. 91 (v. k.).

on esimesel pilgul sellele väga sarnane: «Ainult edukus võib eraldada tunnetust eksimusest»[1].

«Meie vene mahhistid, kes tahavad olla marksistid,» kirjutas Lenin selle «sarnasuse» kohta, «peavad imestusväärse naiivsusega Machi sääraseid fraase selle tõenduseks, et ta *läheneb* marksismile. Kuid Mach läheneb siin marksismile niisama, nagu Bismarck lähenes töölisliikumisele või piiskop Jevlogi lähenes demokratismile»[2].

Ehitades oma gnoseoloogia lahus praktikast, käsitavad Mach ja tema poolehoidjad «kogemust», «praktikat» *aistingute summana*. Korrates igaviisi sõnu «kogemus», «praktika», «praktiline edukus», mahutavad mahhistid ja pragmatistid nendesse terminitesse subjektiivse sisu, käsitavad «edukust» kui isiklikku kasu, tulu. Lülitades tunnetusteooria alusesse praktikas saavutatud «edukuse», mõistab Mach selle «edukuse» all bioloogiliselt kasulikke *aistinguid* ja muud ei midagi.

«Tunnetus», ütleb Lenin, «võib olla bioloogiliselt kasulik, kasulik inimese praktikas, elu säilitamisel, liigi säilitamisel, ainult siis, kui ta peegeldab inimesest sõltumatut objektiivset tõde. Materialistile tõestab inimliku praktika «edukus» meie kujutluste kooskõla nende asjade objektiivse loomusega, mida meie tajume. Solipsistile on «edukus» kõik see, mis *mulle* on vajalik *praktikas*, mida võib käsitleda lahus tunnetusteooriast. Kui praktika kriteerium lülitada tunnetusteooria alusesse, siis saame vältimatult materialismi, — ütleb marksist. Las praktika olla materialistlik, teooria aga on hoopis iseasi, — ütleb Mach»[3].

Selle illustratsiooniks, kuidas subjektiivsed idealistid eraldavad teooria praktikast, esitab Lenin väljavõtteid Machi eelkäijate — agnostiku Schulze ja subjektiivse idealisti Fichte kirjutistest, kes püüdsid asjade olemasolu idealistliku eitamise kõrval, kuivõrd on juttu elupraktikast, leida mingit kohta reaalsete asjade vältimatule tunnustamisele inimese poolt. Idealistid minevikust olid hoopis avameelsemad kui nende järglased XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul. «Kuna skeptik,» esitab Lenin skeptik Schulze vastu sihitud ja viimase poolt käsitletud materialistide vastuväiteid, «kui ta võtab osa elutoimingutest, tunnistab objektiiv-

---

[1] V. I. *Lenin*, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 123.
[2] Sealsamas.
[3] Sealsamas.

sete esemete tegelikkuse kaheldamatuks, käitub sellele vastavalt ja eeldab tõe kriteeriumi, — siis on skeptiku enda käitumine tema skeptitsismi parimaks ja ilmseimaks ümberlükkamiseks.» «Säärased argumendid,» vastab Schulze põlgusega, «kõlbavad ainult pööblile, sest minu skeptitsism, jäädes filosoofia raamidesse, ei puuduta elupraktikat»[1].

See «praktika», mille subjektivistid lasevad tagaukse kaudu sisse, on, nagu märgib Lenin, ainult seda, mida m i n a, s. o. subjekt, vajan praktikas. Mahhistid, pragmatistid ja selletaolised subjektiivsed idealistid moonutavad vahekorra k a s u l i k u ja t õ e s e vahel selleks, et kapitalistliku ärimehe või kodanluse kui klassi subjektiivset kasu oleks võimalik esitada tõe kriteeriumina.

Kõik, mis on kasulik ja tulus ameerika imperialistidele, on tõene, — selles seisab pragmatismi filosoofia olemus. Religioon seisab Wall Streeti teenistuses, järelikult, ta on tõene. Üks pragmatismi rajajatest, James, kirjutas: «Kui ilmneb, et religioossed ideed on tegelikule elule väärtuslikud, siis pragmatistlikult seisukohalt on nad tõesed sel määral, kuivõrd nad on tegelikuks eluks kõlblikud»[2].

Pragmatismi müstiline, mõistusevaenulik iseloom avaldub eriti selgesti ameerika kodanliku «kultuuri» täieliku laostumise nüüdisaegsetes tingimustes. Keegi Morris, püüdes ühendada pragmatismi niisama reaktsioonilise subjektiivse idealismi teisendiga — semantikaga, leiutas «uue» filosoofia — «semiootika». Morris väidab, et mõtlemine on manipuleerimine aistinguid kujutavate «märkidega», et religioon ja teadus olevat «märkide» erinevad tarvitusviisid ja et nad omavad ühesuguse õiguse olemasoluks, sest religioon pole vähem kasulik kui teadus[3]. Selle obskurantismi varjamatu jutlustamise gnoseoloogiliseks aluseks on objektiivse reaalsuse eitamine ja tõe subjektiivne käsitus.

Marksism-leninism õpetab, et teooria tähtsuse määrab see, kuivõrd ta on objektiivselt tõene, kuivõrd ühiskondliku praktika objektiivsed tulemused — muutused looduses ja ühiskondlikus elus — vastavad antud teooria järeldustele.

Lugedes Abel Rey raamatut «Kaasaegne filosoofia», rõhutab Lenin järgmist kohta, kus Rey, arvustades pragmatismi niinimetatud «kaine aru» seisukohalt, kirjutab: «Tõe-

---

[1] V. I. L e n i n, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 124.
[2] J a m e s, Pragmatism, 1910, lk. 50 (v. k.).
[3] Vt. «Bolševik» nr. 9, 1951, lk. 77 (v. k.).

sed on ainult need kontseptsioonid, mis on edukad. Kuid on tarvis veel kindlaks teha, kas nad on tõesed sellepärast, et nad on edukad, või on nad edukad sellepärast, et nad on tõesed. Pragmatism kaldub alati selle poole, et lahendada alternatiivi esimeses mõttes. Kaine aru võib selle nähtavasti lahendada ainult teises mõttes...»[1] Rey «kaine aru» — see on stiihiline materialism, mis lipsab selle autori juures läbi, hoolimata tema üldiselt positivistlikust, s. o. idealistlikust, kontseptsioonist.

Marksistlik-leninlik tunnetusteooria näitas, et ideede osa, tähtsuse, «kasu» määrab see, kuivõrd nad on objektiivselt tõesed. Marksismi-leninismi ideede võrratu tähtsuse töölisklassile ja kogu töötavale inimkonnale määrab see, et ta on ainus tõeliselt teaduslik, objektiivselt tõene teooria. «Marxi õpetus on kõikvõimas sellepärast, et ta on õige,» kirjutas Lenin.

*

Triviaalne, kulunud vastuväide, mida kodanlikud filosoofid-idealistid on esitanud ja esitavad praktika kui tõe kriteeriumi marksistliku teesi vastu, põhineb sellel arvamisel, et marksism käsitab praktikat teooria kontrollimiseks ainult spetsiaalselt teostatava eksperimendi mõttes. Üks säärastest idealistidest, P. Barth, mõistmata midagi marksismist, kirjutas, et marksistide järgi me võivat katse «ise välja mõelda ning saada alati soovitavad tagajärjed».

Revisjonistid, nagu Bogdanov, püüdsid teiste idealistide eeskujul tõlgitseda Engelsi praktika marksistlikku käsitust ainult eksperimendina ja keeldusid tunnustamast nende meie teadmuste tõesust, mis käisid mineviku kohta, sel põhjusel, et ei saavat «pidada tõeks ideed, mis ei ole praktikas rakendatav ja praktiliselt kontrollitav».

Kuid marksism ei ole praktikat kunagi redutseerinud eksperimendile.

Tõepoolest, juhindudes teooriast, ei või kaugeltki mitte kõigil juhtudel «asjade sisemusest» esile kutsuda soovitavat nähtust ning kontrollida teooriat täpselt samasugusel viisil, nagu on näiteks kontrollitud orgaanilise keemia väidet alisariini esinemise kohta kivisöetõrvas. Kunstlikult ei saa

[1] V. I. Lenin, Filosoofilised vihikud, lk. 385 (v. k.). Sõrendus V. I. Leninilt.

esile kutsuda maavärisemist ega astronoomilisi nähtusi. Senini ei ole inimesed veel suutnud sünteetilisel teel luua elusat valku, aga mis puutub looduse ja ühiskonna kohta käivatesse ajaloolistesse teadmustesse, siis tegelikult ei suuda inimkond kunstlikult oma soovi kohaselt minevikku esile kutsuda. Kuid kas sellest järeldub, et praktika kriteerium ei ole kõigil loetletud aladel rakendatav? Käsitledes praktika kriteeriumi toimet, osutab Engels alati eksperimendile ja tööstusele, kuid mitte kuskil ega kunagi ei ütle ta, et praktika kriteeriumi võib redutseerida antud teooria kontrollimiseks spetsiaalselt korraldatud eksperimendile. Lenin oma raamatus «Materialism ja empiriokrititsism» selgitab spetsiaalselt, et tõe kriteeriumiks on inimkonna kogu maailma-ajalooline praktika, mis hõlmab mitte ainult teadusliku eksperimendi, vaid samuti tootmise ning muu ühiskondliku tegevuse, aga «ka astronoomiliste vaatluste, avastuste jne. praktika»[1].

Teadmuses, mis käsitleb looduse ja ühiskonna möödunud arenemisastmeid, on teooriate loomise lähtepunktiks teadusliku vaatluse poolt kontrollitud faktid. Näiteks toetudes fossiilinimese skeleti, tema tööriistade, «köögijäätmete» jms. jäänuste uurimisele maakoore mitmesugustes kihtides ja erinevates geograafilistes punktides, on ajaloolane õigustatud looma teooria ürginimese asundumise kohta maa peal, tema füüsilise tüübi, eluviisi, keele ja mõtlemise jne. kohta. Ühiskondlik-ajalooliste teooriate kontrollimine praktikaga seisab nähtavasti selles, et selgitatakse, kuivõrd täielikult ja ammendavalt nad seletavad ajaloolise arenemise vaatlusega kindlaks tehtud faktide lakkamatult kasvavat summat ja kuivõrd täielikult ja ammendavalt neid kinnitavad faktid ning vaatlused.

Täpselt samasugune on lugu looduse ajaloo alal — astronoomias, geoloogias, bioloogias jne. Nõukogude õpetlane, akadeemik O. J. Šmidt, kes esitas viimaseil aastail Maa ja teiste päikesesüsteemi planeetide tekkimise kohta uue, niinimetatud meteoriidilise hüpoteesi, ütleb õigusega, et praktika kriteerium «ei ole antud juhul rakendatav tema kõige lihtsamal kujul — meie ei suuda luua planeeti, olgu meie teooria milline tahes. Kuid sellest hoolimata kehtib see kriteerium teisel kujul — nimelt, et teooria järeldused langevad ühte astronoomilise praktika, s. o. vaatluse faktiliste

[1] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 123.

andmetega»[1]. Olles täielikus kooskõlas selle printsipiaalse seisukohaga, ei piirdu akadeemik Šmidt sellega, et ta võrdleb oma ja teiste kosmogoonilisi hüpoteese astronoomiliste vaatluste andmetega, vaid nõuab täie õigusega, et need hüpoteesid vastaksid geoloogia ning teiste Maad käsitlevate teaduste rangelt kindlaks määratud järeldustele, aga samuti füüsika ja keemia eksperimentaalselt kontrollitud seadustele aine ehituse kohta.

O. J. Šmidti ja tema kaastööliste poolt esitatud hüpotees, mille järgi planeedid on tekkinud meteoriittolmupilvede kinnihaaramise tulemusel Päikese poolt tema liikumisel läbi Galaktika teatavate osade ja niisuguste meteoriittolmu kuhjumuste järgneva tihenemise tulemusel planeetideks, seletab rahuldavalt impulssmomendi jaotuse päikesesüsteemis (milline asjaolu on üheks kõige tõsisemaks komistuskiviks muudele päikesesüsteemi tekkimise hüpoteesidele), planeetide peaaegu ringikujulised liikumised, planeetide ja nende satelliitide pöörlemise ja rea teisi päikesesüsteemi ehituse tähtsamaid iseärasusi. Kuid tuleb arvestada, et on fakte (näiteks, Päikese vanus), mis on hoopis edukamalt seletatavad, kui oletada, et Päike ja planeedid on tekkinud ühest kosmilise mateeria kuhjumusest. Akadeemik O. J. Šmidti hüpotees areneb ja rikastub viimaste aastate jooksul pidevalt, seletades üha suurema hulga taevamehaanika, astrofüüsika, geoloogia ja teiste teaduste fakte, kusjuures ta areneb nii, et teadusliku kriitika survel tuli loobuda mõnedest teooria eri seisukohtadest.

Nõukogude õpetlaste viimased uurimused ja avastused, eriti 1949. aastal Stalini preemia saanud V. A. Ambartsumjani uurimused vanuselt noorte täherühmade kohta, mis moodustavad niinimetatud «täheassotsiatsioone», loovad eeltingimusi niihästi O. J. Šmidti hüpoteesi kui ka teiste nõukogude õpetlaste poolt päikesesüsteemi tekkimise kohta esitatud hüpoteeside edasiseks täiustamiseks. Kui astronoomiast, geoloogiast, keemiast ja füüsikast saadud faktide kogusumma osutub küllaldaseks, et tõestada vähemalt mingisuguse kosmogoonilise hüpoteesi põhisisu, siis see hüpotees muutub objektiivseks tõeks. Olgu tähendatud, et päikesesüsteemi tekkimise probleem on erakordselt keerukas, et Kopernikuse päikesesüsteemi e h i t u s e teooria, mis

[1] O. J. Š m i d t, Neli loengut maakera tekkimise teooriast, 1950, lk. 17 (v. k.).

seletab rahuldavalt mitte tema minevikku, vaid ainult tema olevikku, mis on igapäevasele vaatlusele kättesaadav, et see teooria on muutunud väga tõenäosest hüpoteesist teaduslikult tõestatud teooriaks alles pisut rohkem kui saja aasta eest. Sellest hoolimata lubavad nõukogude kosmogoonia edusammud täie õigusega arvata, et see loodusteaduse tähtsaim probleem, mis omab võrratut filosoofilist tähtsust, lahendatakse, ja mitte sajandite uduses kauguses, vaid meie päevil ning meie maal.

Praktika kriteeriumi ei tohi kitsendada ka selles mõttes, et teooria kontrollimise ülesannet redutseerida kindlaksmääramisele, kas ta vastab üksikutele faktidele. On reegliks, et objektiivne seaduspärasus on peidetud juhuslikkuste katte alla, ja alati võib välja valida sobivad faktid igasuguse, selle hulgas ka kõige väärama teooria tõestamiseks. Lenin nõuab iga nähtuse käsitlemisel o b j e k t i i v s u s t, mis tähendab seda, et ei tule piirduda näidete või kõrvalekaldumistega, vaid tuleb silmas pidada asja, nähtuste, protsessi külgede kogu kompleksi.[1]

See Lenini näpunäide omab erilist tähtsust ekspluataatorliku ühiskonna ühiskondliku elu uurimisel, kus kokkupõrkuvate klasside praktika on antagonistlik ja uuel ei ole tee võidule alati lakkamatute võitude teeks. Noppides välja üksikuid fakte, esitavad kodanluse ideoloogid kõige reaktsioonilisemaid ja absurdsemaid ideid ning teooriaid tõena.

Arendades edasi Lenini teesi selle kohta, et teooria tõesust tõestatakse maailma arengu k o g u käiguga[2], astub J. V. Stalin otsustavalt välja nende vastu, kes püüavad teooria tõesuse määramise kriteeriumi taandada ühiskondliku elu üksikutele sündmustele ja faktidele, mis on võetud lahus ajaloolise arengu üldisest käigust. Rahvavaenlased, näiteks trotskistid, väitsid omal ajal, et Hiina revolutsiooni lüüasaamine 1927. aastal «tõestab» Lenini idee ekslikkust proletariaadi hegemooniast rahvarevolutsioonis. Paljastades trotskiste ütles J. V. Stalin, et suured rahvarevolutsioonid arenevad alati tõusude ja mõõnade näol. Revolutsiooni ajutine mõõn, isegi tema lüüasaamine esimesel etapil klassijõudude ebasoodsa vahekorra tõttu, ei tähenda sugugi, et

---

[1] Vt. V. I. L e n i n, Teosed, 32. kd., 4. väljaanne, lk. 72—73 (v. k.).

[2] Vt. V. I. L e n i n, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 126.

revolutsioonilise klassi ning tema partei poliitika oleks olnud ekslik. Sest kui sotsiaalsed vastuolud on lahendamata, viivad nad tulevikus vältimatult veel suuremale klassivõitluse teravnemisele, revolutsioonilaine uuele tõusule, revolutsiooni võidule.

Võitluses iganenud ühiskonnakorra vastu ei saa revolutsioonilise klassi ajutise lüüasaamise alusel teha järeldust, et selle klassi ideed ja teooriad oleksid ümber lükatud. J. V. Stalin viitab 1905. aasta Vene revolutsioonile, mis ei saanud vähem tõsiselt lüüa kui Hiina revolutsioon 1927. aastal. Kuid kas esimese Vene revolutsiooni lüüasaamine tähendas, et bolševike poliitika ja Lenini idee seda poliitikat innustavast proletariaadi hegemooniast olid ekslikud? Muidugi mitte!

J. V. Stalin ütles 1927. aastal sügava veendumusega, et Hiina revolutsiooni võit ei ole mägede taga: «Ainult pimedad ja arad inimesed võivad kahelda selles, et hiina töölised ja talupojad lähevad vastu uuele revolutsioonilisele tõusule.»[1] Hiina rahvarevolutsiooni võit kinnitas veel kord marksistlik-leninliku teooria suurt tõesust. Kogu Hiina revolutsiooni käik andis veel kord absoluutse tõestuse selle kohta, et leninlik-stalinlik idee proletariaadi hegemooniast rahvarevolutsioonis on tõene.

Lõpuks ei tohi praktika kriteeriumi kitsendada veel selles mõttes, et teooria iga lauset ei tule pidada tõeseks enne, kui ta on vahetult kehastunud elus. Kui teooria põhilaused on osutunud praktilisel kontrollimisel õigeks, siis järeldusi, mis on tehtud nendest põhilausetest vastavalt dialektilistele mõtlemisseadustele (mis omakorda on kontrollitud inimkonna kogu ühiskondlik-ajaloolise praktikaga), tuleb pidada tõeseteks ka enne seda, kui nad on vahetult kehastunud elus, sest nad olid praktika poolt juba enne kontrollitud vahendatud viisil.

«Kui me eeldused on õiged,» ütleb Engels, «ja kui me mõtlemisseadusi nende suhtes õigesti rakendame, siis peab tulemus vastama tegelikkusele.»[2]

Ei ole vajadust iga kord kontrollida Maa külgetõmbeseadust uue hoone ehitamisel. Kui hoone projekt ei sisalda eksimusi mehaanika seaduste vastu, siis arhitekti ettehaarav järeldus, et antud konstruktsiooniga hoone tuleb

---

[1] J. V. Stalin, Teosed, 10. kd., Tallinn 1950, lk. 275.
[2] F. Engels, Anti-Dühring, lk. 297.

püsiv ja kannatab välja teatava koormuse, on täiesti tõene ka juba enne seda, kui projekt kehastub rauas ja kivis.

Teooria sotsialistliku revolutsiooni võidust ja sotsialismi ülesehitamise võimalikkusest ühel maal, milline teooria oli Lenini poolt rajatud marksismi graniitalusele, õpetuse alusele, mille tõesus on tõestatud maailma kogu arengu käiguga, oli tõene teooria ka enne seda, kui Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon ja sotsialistlik ülesehitus NSV Liidus oli teostanud selle teooria elus. Sotsialismi teostamine Nõukogude Liidu rahvaste poolt andis sellele teooriale lõpliku kinnituse ja ühtlasi võimaldas teda täpsustada, konkretiseerida ning edasi arendada J. V. Stalini poolt, formuleerida käesoleval ajal juba praktiliselt kontrollitud ja tõene järeldus kommunismi ülesehitamise võimalikkusest NSV Liidus tingimustes, kus kapitalism eksisteerib reas teistes maades ja maailm on lõhenenud kaheks süsteemiks.

Nii on lugu teadusliku ettenägemisega kõigis tema vormides: praktika, tõestades lõplikult teadusliku ettenägemise tõesust, täpsustab sellega ühtlasi teooriat, teeb temas parandusi ja täiendusi, annab tõuke teooria edasiarenemiseks.

Teooria tõesuse kontrollimise ainukeseks objektiivseks kriteeriumiks peab marksistlik-leninlik filosoofia *inimeste kogu areneva ühiskondlik-ajaloolise praktilise tegevuse kogusummat*. Praktika hõlmab nii eksperimenti kui vaatlust, kusjuures otsustav osa kuulub temas rahvamasside töö- ja poliitilisele tegevusele — tootmisele ja klassivõitlusele.

2. Suhtelise ja absoluutse tõe vahekord. Praktika kui tõe kriteeriumi dialektiline iseloom

Marksism-leninism käsitab tunnetust ja tema objektiivselt tõest sisu kui *protsessi*, mis on tingitud ühiskondliku praktika ajaloolisest arenemisest, sellest, et kasvab inimeste võim pimedate loodus- ja ühiskonnajõudude üle.

Tunnustamine, et ühiskondlik-ajaloolise praktika arenemine etendab otsustavat osa tunnetuse arenemises, on see alus, mille abil marksistlik-leninlik filosoofia on suutnud lõpuni paljastada dogmatismi ning relativismi puudulikkuse ja lahendada tunnetusteooria ühe keerukaima küsimuse — absoluutse tõe ja suhtelise tõe vahekorra küsimuse.

Marxi-eelne materialism tunnustas objektiivset tõde, kuid arvas seejuures, et iga juba ükskord tõestatud tõde on tõde

kõigiks aegadeks ja igasugustes tingimustes, on tulevikus ümberlükkamatu, s. o. igavene, absoluutne. Niisuguste teadmust dogmaks muutvate ja sellepärast dogmaatilisteks nimetatavate vaadete lätted peituvad Marxieelse materialismi kaemuslikus ja metafüüsilises iseloomus. Metafüüsilised kujutlused selle kohta, et loodus ja ühiskond olevat oma olemuselt muutumatud, laiendati ka inimese tunnetusvõimele, mõtlemisele. Selle tõttu peeti ükskord tõeseks tunnistatud teadmust absoluutseks ja igaveseks tõeks. Metafüüsikud-materialistid, käsitledes oma ajastu teadmusi ühe või teise «loodusesüsteemi» kujul, esitasid selle süsteemi igaveste tõdede koodeksina, absoluutselt tõese maailmapildina. Eeldades tunnetuse rikastumist ja tunnustades tema piiritust[1], pidasid XVIII sajandi prantsuse materialistid ja Feuerbach olemasolevat teadmust absoluutseks ja igaveseks tõeks.

Tõe dogmaatiline käsitus oli omane samuti looduseuurijate rõhuvale enamusele, kes seisid stiihiliselt materialismi positsioonidel, kuid see materialism ise oli metafüüsiline ja mehhanistlik.

Kui Engelsi juures «Anti-Dühringis», aga samuti ka Marxi ja Engelsi teistes teostes, esineb iroonilisi märkusi absoluutse, igavese tõe suhtes, siis ei ole hoopiski mitte juttu absoluutse tõe eitamisest. Küsimusele, kas on olemas absoluutseid tõdesid, vastab Engels: «Igatahes.»[2] Engels irvitab täie õigusega Dühringi ja teiste dogmaatikute «absoluutse tõe» üle jutumärkides, «niinimetatud absoluutse tõe» üle[3], nende üle, kes iga oma väljamõeldist esitasid «viimse-instantsilise lõpliku tõena», aga «süsteemi» — maailma ammendava tunnetusena, absoluutse tõena. Engels naeris halastamatult välja metafüüsikute kummitused, kes esitasid iga suhtelist tõde absoluutse tõena ja arvasid, et tõde «on ajast, ruumist ja inimsoo ajaloolisest arenemisest sõltumatu»[4].

---

[1] XVIII sajandi prantsuse materialistid, olles metafüüsikud, väljendasid siiski kindlat veendumust tunnetuse piirituse suhtes sel lihtsal põhjusel, et nad pidasid looduse mitmekesisust lõpmatuks. Feuerbach kuulutas nende järel korduvalt: «... seda, mida me ei ole veel tunnetanud, tunnetavad meie järeltulijad» (L. Feuerbach, Teosed, III kd., lk. 146, (v. k.)).

[2] Vt. F. Engels, Anti-Dühring, Tallinn 1954, lk. 77.

[3] Vt. F. Engels, Anti-Dühring, lk. 18; Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp, Tallinn 1946, lk. 11.

[4] F. Engels, Anti-Dühring, lk. 18.

Dogmatism on omane mitte ainult Marxi-eelse ajajärgu filosoofidele-materialistidele. Veelgi suuremal määral on dogmaatikud nii filosoofid-idealistid kui ka igat masti teoloogid, kes väidavad, et maailma on loonud jumal, et tõde on lõpuni avastatud «pühakirjas» või ühe või teise mõtleja filosoofilises süsteemis.

Arendades dialektilis-materialistlikku tunnetusteooriat, käsitledes eriti tõeprobleemi, lähtuvad Marx ja Engels, Lenin ja Stalin eelkõige nendest praktilistest, poliitilistest ülesannetest, mis seisavad töölisliikumise ees antud ajajärgul, aga samuti nendest teoreetilistest ülesannetest, mis on vaja lahendada võitluses materialismi ja dialektika eest ühiskonna- ja loodusteaduses, et relvastada töölisklassi teadusliku maailmavaatega.

Tõe küsimuses tuli Marxil ja Engelsil pearõhk asetada võitlusele dogmatismi vastu. Dogmaatiline tõe käsitus valitses tol ajal nii filosoofide kui loodusteadlaste hulgas; dogmaatilises vaimus käsitlesid oma vaateid ka eelteadusliku sotsialismi esindajad. Sotsialistid-utopistid olid veendunud selles, et nende igaühe poolt esitatav süsteem on tõelise ühiskonnakorra kehastus, mis vastab õigesti käsitatud «inimese loomusele». Marxil ja Engelsil tuli töölisliikumises pidada ägedat võitlust niisuguste tegelaste vastu nagu Proudhon, Dühring jt., kes esitasid antiteaduslikke kodanlikke ideesid «igaveste tõdedena». «Et kaks korda kaks on neli, et lindudel on nokk või muud selletaolist, kuulutab igaveseks tõeks ainult see, kes liigub ringi kavatsusega järeldada igaveste tõdede olemasolust üldse, et ka inimkonna ajaloo alal esineb igavesi tõdesid, igavene moraal, igavene õiglus jne.»[1] kirjutas Engels, näidates, et nii Dühringi kui ka Proudhoni, Feuerbachi jt. «igavene õiglus» eeldab vaikivalt kodanlike ühiskondlike suhete säilitamist.

Uuel ajaloolisel ajastul, mis saabus pärast Engelsi surma, omandas võitlus dogmatismi vastu uue poliitilise tähenduse. Asi seisab selles, et II Internatsionaali juhid püüdsid oma oportunistlikku poliitikat, oma loobumist võitlusest sotsialistliku revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri eest, oma marksismi reetmist varjata sellega, et klammerdusid üksikute tähtede külge Marxi ja Engelsi töödes. Töölisklassi reetjad Kautsky ja Ko, Trotski, Zinovjev jt. püüdsid muuta marksismi dogmaks, aga oma marksistliku teooria revisjoni

[1] F. Engels, Anti-Dühring, Tallinn 1954, lk. 79.

püüdsid nad maskeerida sellega, et pugesid mõnede Marxi ja Engelsi vormelite varju, mis, olles õiged eelmonopolistliku kapitalismi ajastu suhtes, nõudsid asendamist uutes ajaloolistes tingimustes.

Marxi ja Engelsi töö suured jätkajad Lenin ja Stalin purustasid II Internatsionaali oportunistlikud dogmad, aga marksismi vananenud vormelid ja järeldused asendasid uute vormelite ja järeldustega, mis vastasid tööliskassi võitluse uutele tingimustele imperialismi ja proletaarsete revolutsioonide ajastul.

Näiteks, esimese maailmasõja aastail näitas Lenin, et Marxi ja Engelsi vormel sotsialistliku revolutsiooni võidu võimatusest ühel eraldi võetud maal, milline vormel väljendas õieti proletaarse revolutsiooni arenemise võimalusi eelmonopolistliku kapitalismi ajastul, ei vasta imperialismi ajastu tingimustele ja tuleb sellepärast asendada vormeliga sotsialistliku revolutsiooni võidu võimatusest üheaegselt kõigis maades või kapitalistlike maade enamuses ja revolutsiooni võidu võimalikkusest algul ühel eraldi võetud maal.

Arendades edasi marksistlikku riigiteooriat sotsialismi ülesehituse aastail NSV Liidus, jõudis J. V. Stalin järeldusele, et Engelsi üldine vormel riigi väljasuremisest pärast sotsialismi võitu tuleb asendada uue vormeliga, mis ütleb, et võitnud sotsialismi maa peab igati tugevdama oma riiki, kui sotsialismi ehitatakse üles kapitalistliku ümbruse tingimustes. Seejuures märgib J. V. Stalin, et «need vormelid on mõlemad õiged, kuid mitte absoluutselt, vaid k u m b k i o m a a j a k o h t a: nõukogude marksistide vormel — ühel või mõnel maal võitnud sotsialismi perioodi kohta, Engelsi vormel aga selle perioodi kohta, kui sotsialismi järjestikune võit üksikutes maades viib sotsialismi võidule enamikus maades ja kui seega tekivad vajalikud tingimused Engelsi vormeli rakendamiseks»[1].

Võitlus dogmatismi vastu on praeguselgi ajal marksistlik-leninliku teooria kõige tähtsamaks ülesandeks. Ei ole veel lõplikult kadunud tähenärijad ja talmudistid, kes kalduvad marksismi teooriat käsitama valmis vormelite koguna, mis tuleb alatiseks ja jäädavalt pähe õppida, et neid vormeleid siis rakendada igasugustes tingimustes, kõigi aegade ja rahvaste suhtes. On veel inimesi, kes ei võta vaevaks süga-

[1] J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1951, lk. 46. Sõrendus minult. — *M. R.*

vamalt tundma õppida nüüdisaegset olukorda ühel või teisel maal ja kes arvavad, et kõik ülesanded, mis ajalugu seab meie ajastul rahu, demokraatia ja sotsialismi eest toimuva rahvaliikumise ette mitmesugustes maades, võib lahendada marksismi valmis vormelite rakendamisega, millised on muudetud dogmadeks ning eraldatud nendest tingimustest, miilede jaoks need vormelid välja töötati.

Geniaalses teoses «Marksism ja keeleteaduse küsimused» andis J. V. Stalin kõige tugevama hoobi kõigile katsetele, mis püüdsid marksismi vormeleid ja järeldusi dogmadeks muuta, ja paljastas dogmatismi metafüüsilise olemuse selle igasugusel kujul.

J. V. Stalin ütles, et dogmatismi aluseks on tõe metafüüsiline, abstraktne käsitus, mille järgi tõde ei sõltuvat tingimustest, kohast ega ajast. Teatavates tingimustes õiget teoreetilist seisukohta kalduvad dogmaatikud pidama tõeseks igasugustes tingimustes, kalduvad pidama absoluutseks tõeks. Vastupidiselt dogmatismi metafüüsikale tõstab marksistlik dialektika esile t õ e k o n k r e e t s u s e idee.

Marksistlik dialektika lähtub sellest, et tegelikkuses eneses, looduses ja ühiskonnas, kulgevad sarnased protsessid erinevates tingimustes, — s. o. ümbritsevate nähtuste teistsuguses kompleksis, — erineval viisil. Näiteks elektrilahendus gaasides elektroodide teatava pinge juures ei tekita gaasi helendumist torus, kuna välja teistsuguse pinge juures toimub gaasi aatomites elektronide üleminek pöörlemisel aatomituuma ümber ühelt orbiidilt teisele, millega kaasneb valguskvantide emissioon, gaasi helendumine.

Arendades edasi baasi ja pealisehituse marksistlikku õpetust, märkis J. V. Stalin oma töödes keeleteaduse küsimustest, et vanalt kvaliteedilt uuele kvaliteedile ülemineku seaduse mõju avaldub baasilist ja pealisehituslikku laadi nähtustes erinevalt. Vaenulikeks klassideks jagunenud ühiskonnas toimub üleminek vanalt baasilt ja pealisehituselt uuele plahvatuse teel, vana ühekordse hävitamise ja uue ühekordse tekkimise teel. Nõukogude ühiskonnas toimub üleminek vanalt baasilt ja pealisehituselt uuele baasile ja pealisehitusele ilma plahvatuseta. Kollektiviseerimine kestis NSV Liidus 8 kuni 10 aastat ja toimus järk-järgult. «See oli revolutsioon,» ütleb J. V. Stalin, «mis likvideeris külas vana kodanliku majandusliku korra ja lõi uue, sotsialistliku korra. Kuid see pööre ei toimunud plahvatuse teel, s. o. kehtiva võimu kukutamise ja uue võimu loomise teel, vaid

külas vanalt kodanlikult korralt järk-järgult uuele ülemineku teel. Ja seda läks korda teha sellepärast, et see oli revolutsioon ülaltpoolt, et pööre teostati kehtiva võimu algatusel talurahva põhihulkade toetusel.»[1]

J. V. Stalin ütleb, et keelte ristumine on seniajani viinud ühtede keelte võidule ja teiste lüüasaamisele, nii et ristumise tulemusena tavaliselt ei tekkinud u u t keelt. Kuid ajaloolistes tingimustes, mis kujunevad pärast sotsialismi võitu ülemaailmses mastaabis, viib rahvus- ja tsonaalsete keelte ühtesulamine aja jooksul niikaugele, et tekib üks ühine maailmakeel, «mis muidugi ei ole saksa, vene ega inglise keel, vaid uus keel, mis on võtnud endasse rahvus- ja tsonaalsete keelte parimad elemendid»[2].

Ühed ja samad mitmesugustes erinevates tingimustes toimuvad protsessid kulgevad erinevalt ja viivad mõnikord otse vastupidistele tulemustele. Teaduse ülesanne seisab selles, et anda nende protsesside tõene peegeldus erinevates tingimustes.

Loonud teatava vormeli ja kontrollinud selle tõesust antud tingimustes, ei ole teadusel õigust seda vormelit mehaaniliselt, «analoogia alusel» üle kanda teistsugustele tingimustele, — olgu see elektrilahendus gaasides, keelte ristumine või mingisugune muu protsess looduses ja ühiskonnas. Küsimus teaduse ühtedes tingimustes tõeste vormelite ja järelduste rakendatavusest teistes tingimustes nõuab alati nende uute tingimuste hoolikat analüüsi ja teaduse järelduste nendega kooskõlla viimist. Tõde on konkreetne, s. o. sõltub koha ja aja tingimustest. Marksism, vastupidiselt dogmatismile, ei tunnusta kõigile ajastutele ja ajajärkudele, kõigile ajaloolistele tingimustele kohuslikke muutmatuid järeldusi ja vormeleid.

Tõe konkreetsuse teesi, seda teesi, et teaduse kõik järeldused ja vormelid on õiged mitte absoluutselt kõigis tingimusis, vaid teatavates tingimustes, teatavas kohas ja ajas, ei tule mõista muidugi nii, nagu eitaks marksism absoluutse tõe olemasolu. Absoluutne tõde, nagu teda mõistab marksism, ei ole sugugi see, mis on dogmaatikute «absoluutne tõde», kes peavad teaduse seisukohti tõesteks kõigis tingimustes ja kõigil aegadel. Absoluutne tõde — see on samuti

---

[1] J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1951, lk. 24.

[2] Sealsamas, lk. 49.

konkreetne tõde: ta on teatavate nähtuste, nende arenemisseaduste või nähtuste üksikute külgede absoluutselt õige peegeldus antud, konkreetsetes ajaloolistes tingimustes.

Marksistlik dialektika erineb põhiliselt mitte ainult dogmatismist, vaid ka relativismist. Olles reaktsiooniks dogmatismile, satub relativism metafüüsiliselt teise äärmusse ning eitab täielikult absoluutset tõde, rõhutades kõigi teadmuste absoluutset relatiivsust. Relativism on oma tõe õpetuses marksismile niisama vaenulik suund nagu dogmatismgi.

Arvamuste võitlust teaduses ja poliitikas tõstis skeptiline filosoofia juba antiikajal esile kui argumenti, mis oli sihitud meie teadmuste tõdedeks tunnustamise vastu. Ühed kõnelevad üht, teised — teist, osalt on õigus esimestel, osalt — teistel; lähtudes sellest, järeldasid skeptikud: kas ei ole seisukorrast väljapääsemiseks targal kõige väärikam «hoiduda otsustustest» ja pidada asjade olemust tunnetamatuks?

Loodusteaduse arenemine on alati toimunud (ja toimub tänapäeval) üsna vasturääkivate, aga vahel koguni üksteist välistavate hüpoteeside püstitamise teel. Kas Maa seisab liikumatult või tiirleb ümber Päikese? Kas valgus koosneb osakestest või lainetest? Kas on olemas või mitte niisugune elementaarne osake nagu neutrino? Laskumata siinkohal arutlusse, kuidas on antud küsimuste alal lahenenud vaidlus mitmesuguste hüpoteeside vahel, tuleb märkida, et igasugune teaduslik hüpotees lähtub teatavast faktilisest materjalist ja, kuivõrd ta seda nii või teisiti seletab, pretendeerib sellele, et teda nimetataks tõeks. Iseasi on, kuivõrd need pretensioonid tõele on rajatud, — hüpoteesid osutuvad teatavasti sageli vääradeks. «Loogilise ja dialektilise ettevalmistuse puudumise tõttu looduseuurijatel,» ütleb Engels, «tekitab üksteist väljatõrjuvate hüpoteeside hulk ja vaheldus nendes kergesti kujutluse, et me ei suuda tunnetada asjade olemust.»[1]

On otsekui reegliks, et skeptitsism on nii antiikajal kui ka filosoofia järgneval arenemisel saanud alguse relativismist, s. o. meie teadmuste absoluutse iseloomu eitamisest, tunnustusest, et tõed on ainult suhtelised (relatiivsed), ja on jõudnud sel teel seisukohale, et ta ei taha inimese meeltes ja mõtetes näha asjade koopiaid, s. t. on jõudnud objektiivse maailma tunnetatavuse eitamisele, ja siis, kui ta on

[1] F. Engels, Looduse dialektika, lk. 191 (v. k.).

omal viisil järjekindel, ka maailma olemasolu eitamiseni, kõige olemasoleva redutseerimiseni subjekti psüühilistele elamustele. Lühidalt, relativism oli ja on alati sillakeseks, mis viib subjektiivsele idealismile.

Eriti suure tähtsuse omandas võitlus relativismi vastu imperialismi ajastul, mil tugevnes reaktsiooniliste filosoofiliste voolude levik ja mil «kodanlik filosoofia eriti spetsialiseerus gnoseoloogiale ning, omandades ühekülgsel ja moonutatud kujul mõningaid dialektika koostusosi (näiteks relativismi), pööras peamist tähelepanu idealismi kaitsmisele või taastamisele allpool . . .»[1], s. o. tunnetusteoorias. Toetudes asjaolule, et tunnetus annab objektiivsest maailmast peegelduse suhteliste tõdede kujul, jõudsid mahhistid ühekülgsele ja antiteaduslikule järeldusele, et pole olemas absoluutset tõde, jõudsid tunnetuse absoluutse suhtelisuse jaatamiseni, absoluutse relativismini, s. o. objektiivse tõe eitamiseni.

Revisjonistid, kodanliku mõju teostajad töölisklassis, astuvad marksismi teoreetilise aluse — dialektilise materialismi — vastu välja mahhismi, uuskantluse ja kodanliku filosoofia teiste moodsate koolkonnakeste lipu all. Relativism oli Bogdanovile, Bernsteinile ja teistele revisjonistidele võitlusrelvaks materialismi vastu, sobivaks vahendiks, et kuulutada Marxi ja Engelsit «vananenud» mõtlejaiks. Nüüdisaegsed parempoolsed sotsialistid, olles II Internatsionaali ajastu revisjonistide otsesteks järglasteks, on omandanud oma «isadelt» ka ülalesitatud antiteadusliku relativistliku «teesi». Parempoolsed sotsialistid, need töölisklassi ürituse reetjad, kes on muutunud ameerika-inglise imperialistide maksulisteks agentideks, kuulutavad häbenematult, et marksism «on vananenud». Marksismi ideede suurima triumfi ajastul püüavad nad Lääne töölistes sisendada mõtet, nagu seda teeb näiteks blumlane Weyl-Reynal, et «marksistlik doktriin ei ole kehtiv tänapäeva ühiskonnas».

Kaotanud lootuse, et nad võiksid varjata oma reetmist marksismi tunnustamisega sõnades, mängivad paljud parempoolsete sotsialistide liidrid sellele, et ära kasutada idealismi, elustada usulisi eelarvamusi kapitalistlike maade töölisklassi mahajäänud osas. Kanada sotsialistliku partei liider Caldwell ütles hiljuti, et «Kanada sotsialism» ei

[1] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 306.

võlgne Karl Marxi õpetusele midagi ja põhineb religiooni-õpetusele.[1]

Relativismioht ja tema vastu võitluse paratamatus imperialismi ajastul kasvasid ka teisel põhjusel — seoses tolle teaduslike vaadete purustamisega, mis algas füüsikas XIX sajandi lõpul.

Klassikalise füüsika vankumatutena näivate põhiprintsiipide purustamine XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul näitas füüsikutele kujukalt meie teadmuste relatiivsust, vanade teooriate muutmise vältimatust uute eksperimentaalsete andmete alusel. Dialektika mittetundmise tõttu tekitas teaduslike teadmuste relatiivsuse tunnustamine mõnede kodanlike füüsikute juures idealistlikke vaateid, mille järgi teadus ei olevat meist sõltumatult eksisteerivate loodusseaduste peegeldus, vaid a i n u l t inimese mõistuse sünnitis.

Seega on relativism üks neist teedest, mis kodanlikke füüsikuid stiihiliselt viivad materialismilt idealismile. Näitena võib esitada XX sajandi üht kõige väljapaistvamat füüsikut Albert Einsteini. L. Infeldiga ühiselt kirjutatud raamatus, mis on pühendatud füüsikaliste põhiideede arengule Galileist kuni meie päevini, räägib Einstein palju ja tihti «vanade ja uute vaadete dramaatilisest võitlusest»[2]. Aga kuidas lahendavad raamatu «Füüsika evolutsioon» autorid küsimuse uute ja vanade teadmuste võitlusest, tõe ajaloolisest arenemisest, mille käigus mõned vanad tõed kuulutatakse eksimusteks? Kuidas seletavad nad meie teadmuste r e l a t i i v s u s t?

Esitame siin selle kohta Einsteini ja Infeldi tüüpilise arutluse. «Füüsikalised mõisted,» väidavad nad, «on inimese mõistuse vaba looming ja välismaailma poolt e i o l e nad määratud ü h e s e l t, nagu see mõnikord võib näida.»[3] Siinkohal eeldavad autorid esialgu veel välismaailma olemasolu, kuid ühtlasi väidavad, et teaduslikud mõisted võivad olla välismaailma poolt m i t t e ü h e s e l t määratud, s. o. võivad üksteisele vastu rääkides pretendeerida samuti reaalsuse tõesele peegeldusele. «Oma püüdluses mõista reaalsust,» jätkavad Einstein ja Infeld, «me sarnaneme inimesele, kes tahab mõista suletud kella mehhanismi. Ta näeb kella numbrilauda ja liikuvaid osuteid, kuuleb isegi tiksu-

[1] Vt. V. Grigorjani artiklit «Imperialismi relvakandjad», «Pravda» 23. maist 1951, lk. 3.

[2] A. E i n s t e i n ja L. I n f e l d, Füüsika evolutsioon, lk. 263 (v. k.).

[3] Sealsamas, lk. 50. Sõrendus minult. — *M. R.*

mist, kuid tal ei ole vahendeid kella avamiseks. Kui ta on teravmeelne, võib ta joonistada mehhanismist pildi, mis vastaks kõigele, mida ta vaatleb, kuid ta ei või kunagi olla täiesti kindel selles, et tema pilt on a i n u k e, mis võiks seletada tema vaatlusi. Ta ei ole kunagi võimeline võrdlema oma pilti reaalse mehhanismiga ja ta ei suuda isegi kujutleda niisuguse võrdluse võimalust või mõtet.»[1]

Alustanud oma arutlust relativismist, jõudsid Einstein ja Infeld seega otseteed agnostitsismile, mis esialgu on alles Kanti kallakuga: asjade (kella mehhanism) olemasolu küll eeldatakse, kuid ühtlasi kuulutatakse, et asjade olemust me ei suuda tunnetada. Autorite edasistes arutlustes kaob seegi nende stiihilise materialismi vilets jäänus, nad redutseerivad füüsilise reaalsuse tajumustele, aga teadust peavad tajumuste «ökonoomselt organiseerimise» vahendiks, mis on juba kõige puhtam mahhism, subjektiivne idealism.

Võitlus revisjonismi vastu ja idealismi sissetungimise vastu loodusteadusse — niisugused on nood peapõhjused, mis tingisid relativismivastase võitluse tugevdamise vajaduse. Relativismi paljastamise ja purustamise ülesande teostasid Lenin ja Stalin.

Oma geniaalses filosoofilises teoses «Materialism ja empiriokritiitsism» suunab Lenin tõeküsimuses pealöögi relativismi vastu. Lenin purustab järjekindlalt, samm-sammult Bogdanovi ja teiste mahhistide «dialektilise» ja «marksistliku» fraseoloogiaga varjatud relativistlikud arutlused.

Loodus areneb, areneb inimese tunnetus, ühtki looduse ja tunnetuse olekut ei saa pidada igaveseks, muutumatuks, absoluutseks, — nõustub relativist Bogdanov meelsasti Engelsi argumentidega dogmatismi vastu ning küsib nõutult: millised võivad siis olla pärast seda absoluutsed, igavesed tõed? Kuid Engels ütleb ikkagi kõige kindlamal viisil, et ta tunnustab igavesi tõdesid. Ja Bogdanov teatab, et igaveste tõdede tunnustamine on Engelsi «juhuslik ebajärjekindlus», mis tuleb «parandada», sest temale, Bogdanovile, «sisaldab marksism ükskõik millise tõe tingimatu objektiivsuse eitamist, igasuguste igaveste tõdede eitamist»[2].

Paljastades Bogdanovi relativismi sofistikat, arendab Lenin oluliselt edasi marksistlikku tõeõpetust üldse ja absoluutse ning relatiivse tõe vahekorra marksistlikku õpetust

[1] A. E i n s t e i n ja L. I n f e l d, Füüsika evolutsioon, lk. 50—51. Sõrendus minult. — *M. R.*

[2] V. I. L e n i n, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 106.

eriti. Tõe käsituses on materialistlik dialektika vastandlik dogmatismile ning relativismile ja selle vastandlikkuse tuuma enese väljendas Lenin järgmistes sõnades, mis annavad vastuse Bogdanovi ülalesitatud arutlustele: «Jutt ei ole sugugi mitte asjade muutumatust olemusest ega muutumatust teadvusest, vaid *vastavusest* loodust peegeldava teadvuse ja teadvuse poolt peegeldatava looduse vahel.»[1]

Dialektiline materialism lähtub sellest, et loodus ja ühiskond, eksisteerides sõltumatult teadvusest, on lakkamatu muutumise, arenemise olekus. Nii asjad ise kui ka nende peegeldused meie mõistuses on suhtelised ses mõttes, et nad aja jooksul vältimatult muutuvad. Kuid tõe suhtelisus, kui tõde tähendab vastavust eseme ja teadvuses selle eseme peegelduse vahel, ei seisa mitte sugugi selles, milles arvab teda olevat Bogdanov, kes ära segab tõe suhtelisuse esemete eneste ja meie mõistuse mõistete suhtelise kauakestvusega. Teadvus võib ligikaudselt õigesti peegeldada välismaailma iga nähtust, mis on võetud teatavates konkreetsetes ajaloolistes tingimustes, teatud ajavahemikul. Ja neid «*inimkonnast sõltumatu objekti suhteliselt õigeid peegeldusi*»[2] nimetabki Lenin *suhtelisteks tõdedeks*. Seega ei seisa tõe suhtelisus selles, et nähtus homme või saja aasta pärast muutub teiseks ning vastavalt peab muutuma meie kujutlus temast, vaid selles, et nähtuse antud, konkreetne ajalooline olek on inimese teadvuse poolt peegeldatud ligikaudselt õieti, suhteliselt õieti, teatava sügavusega.

Meie teadmus on tema igal arenemisastmel suhteline tõde, kuid selles suhtelises tões sisaldub tingimata tema koostusosana absoluutne tõde. Lenin ütleb, et «tunnustada objektiivset, s. o. inimesest ja inimsoost sõltumatut tõde, tähendab nii või teisiti tunnustada absoluutset tõde»[3]. Tõepoolest, olgu eseme suhteliselt õige koopia kuitahes jäme ja ebatäiuslik, sisaldab ta paratamatult sääraseid elemente, külgi ja momente, mis on peegeldanud eseme antud olekut absoluutselt õieti, ja milliseid seepärast ei saa tulevikus kunagi ümber lükata. Need on *absoluutse* tõe elemendid, mis alati sisalduvad suhtelises tões.

Absoluutseks, *igaveseks tõeks* nimetatakse mõtte absoluutselt täpset vastavust objektile, s. o. niisugust

[1] V. I. *Lenin*, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 121.
[2] Sealsamas, lk. 286. Sõrendus minult. — *M. R.*
[3] Sealsamas, lk. 116.

meie teadmuste sisu, mida ei saa ümber lükata tunnetuse edasiarenemise protsessis ei käesoleval ajal ega tulevikus.

Ka siinkohal tuleb rõhutada, et tõe absoluutsus ei ole mitte sugugi see, mis on esemete eneste ja meie mõistuse mõistete absoluutsus, igavesus. Aja jooksul muutub tingimata teiseks iga nähtus maailmas, ja sellepärast muutub ka meie kujutlus temast, kuid eseme täiesti kindla oleku peegeldus teadvuses võib teatud tingimustes olla absoluutselt õige, ja seda k o n k r e e t s e t a j a l o o l i s t absoluutset tõde ei saa ümber lükata.

Seega ei tähenda absoluutsete tõdede tunnustamine mitte sugugi maailma ja inimeste teadvuse metafüüsilist käsitust, mis peab neid mõlemaid oma olemuselt muutumatuteks, nagu seda katsus väita Bogdanov, kui ta dogmatismi vastase võitluse lipu all püüdis asendada Marxi materialistlikku, objektiivset d i a l e k t i k a t Machi subjektiiv-idealistliku r e l a t i v i s m i g a.

Lenin näitas, et taoline absoluutne relativism nagu Bogdanovil, see «pahupidi dogmatism», on oma olemuselt dialektikale niisama vasturääkiv, niisama metafüüsiline nagu dogmatismgi. «Subjektivismi (skeptitsismi ja sofistika etc.) erinevus dialektikast,» ütles Lenin, «seisab muuseas selles, et (objektiivses) dialektikas on suhteline (relatiivne) ka relatiivse ja absoluutse erinevus. Objektiivsele dialektikale s i s a l d a b relatiivne absoluutset. Subjektivismile ja sofistikale on relatiivne ainult relatiivne ning kõrvaldab absoluutse.»[1]

See tähendab, et samal ajal kui relativismile (subjektivismile), mis «k õ r v a l d a b absoluutse tõe vähimagi lubatavuse»[2], tõde on a i n ú l t suhteline, ei sisalda eneses absoluutset tõde, aga sellepärast ka objektiivset tõde — samal ajal dialektilisele materialismile, objektiivsele dialektikale «igas teaduslikus tões, hoolimata tema suhtelisusest, esineb absoluutse tõe element»[3].

Absoluutse tõe elemente on kõige kergem eraldada relatiivsest tõest neil kõige lihtsamail juhtudel, kus meie teadvus peegeldab mingisugust fakti, sündmust. Meenutades Engelsi poolt esitatavat absoluutset tõde, mis kinnitas Napoleoni surma fakti, kirjutas Lenin: «Kui sa ei saa väita,

---

[1] V. I. L e n i n, Filosoofilised vihikud, lk. 328 (v. k.).
[2] V. I. L e n i n, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 118.
[3] Sealsamas, lk. 286.

et lause «Napoleon suri 5. mail 1821. a.» on ekslik või ebatäpne, siis sa tunnistad selle lause tõeseks. Kui sa ei väida, et seda lauset võidaks tulevikus ümber lükata, siis sa tunnistad selle tõe igaveseks.»[1]

Kas see tähendab, et me teame Napoleoni surmast, selle põhjustest ja selle tagajärgedest absoluutselt kõik? Sugugi mitte. Nagu iga sündmus, nii omab ka selle poliitikategelase surm teiste nähtustega arvutult palju seoseid. See tähendab, et sündmus «Napoleoni surm», niihästi tema füsioloogilisest kui ka ühiskondlik-ajaloolisest küljest, nii tema põhjuste kui tagajärgede küljest on ainult ligikaudselt peegeldatud nendes dokumentides ja ajaloolistes uurimustes, mis on teaduse käsutuses.

Kuid Engelsi ja Lenini poolt esitatav otsustus ei pretendeeri sugugi sellele, et öelda Napoleoni surma kohta absoluutselt kõik; ta piirdub ainult sellega, et tõendab tema surma fakti ennast teataval ajalõigul, nimelt 5. mail 1821. aastal, ja just seda asja külge fikseerib see otsustus absoluutselt täpselt ja sellepärast ei saa teda tulevikus ei ümber lükata ega muuta. Sama sündmuse kohta võib avaldada terve rea teisi otsustusi, millede absoluutne tõesus on niisama vaieldamatu, nagu see, et «Napoleon suri Helena saarel» jne. jms.

Hoolimata sääraste absoluutsete tõdede evidentsusest, mille tõttu Engels neid täie õigusega nimetas banaalsusteks ja üldisteks kohtadeks, tahtis Bogdanov absoluutsete tõdede tunnustamises näha Engelsi «ebajärjekindlust». Moonutades täielikult asja tuuma, kõneleb Bogdanov pikalt-laialt selle üle, et iga tõde koosneb mõistetest, et mõisted «Napoleon», «surm», «daatum» (kuupäev, aasta) omandavad ajaloolises arenemiskäigus üha uue sisu; et Napoleoni «mina» muutus tema elu jooksul nii füsioloogiliselt kui psühholoogiliselt; et arstiteadus jätkab «surma» mõiste täpsustamist; et ajaloolise daatumi mõiste on suhteline, sest «siin on juba kõik tingimuslik — nii aegkond ise kui ka ajaarvutuse viis».

Ja mida on Bogdanov tõestanud? Seda, et meie mõistuse mõisted ei ole muutumatud. Kuid tõe küsimuses kõneleb marksist mitte teadvusest, mis on eraldatud materiaalsest tegelikkusest, ja mitte materiaalse maailma omaette võetud esemete suhtelisusest, muutuvusest, vaid sellest, kas teadvus

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 115—116.

peegeldab maailma õigesti või ebaõigesti, täpselt või ebatäpselt.

Juba sellest kõige lihtsamast näitest (Napoleoni surm), milles on juttu nähtuste väliskülje peegeldamisest teadvuse poolt, on näha, et absoluutse ja suhtelise tõe vahekorra küsimuse lahenduse paratamatuks eelduseks on tõe materialistlik käsitus, mille järgi see on mõtte vastavus objektile. Edasi tuleb objektiivset tõde käsitada dialektiliselt, kui konkreetset ajaloolist tõde, mis kuulub teatavatesse tingimustesse, aega ja kohta. Absoluutse ja suhtelise momendi vahekorra selgitamine objektiivses tões on saanud võimalikuks ainult dialektilis-materialistliku tunnetusteooria positsioonidelt.

Ükskõik millise teaduse poolt uuritavate loodus- või ühiskonnas e a d u s t e suhtes jääb põhiliselt püsima absoluutse ja suhtelise tõe üks ning sama vahekord.

«Seadus,» ütleb Lenin, «on olulise peegeldus universumi liikumises.»[1] Seadus «võtab» nähtustest «rahuliku», leiab nähtuste kireva vaheldumise taga midagi püsivat, muutumatut. Kuid ka muutuva looduse liikumisseadused ei ole absoluutselt muutumatud, nad sõltuvad samuti tingimustest, kohast ja ajast. «I g a v e s e d l o o d u s s e a d u s e d,» kirjutab Engels, «muutuvad samuti üha enam ajaloolisteks seadusteks. Et vesi temperatuuril 0—100° C on vedel — see on igavene loodusseadus, kuid et ta oleks kehtiv, selleks peavad olema antud: 1) vesi, 2) antud temperatuur ja 3) normaalrõhk. Kuu peal pole üldse vett, päikese peal on ainult tema elemendid ja nendele taevakehadele pole tähendatud seadust olemas.»[2] Ja tuues loodusteadusest terve rea teisi näiteid, mis tõestavad meie füüsika, keemia ja bioloogia «maiset» iseloomu, järeldab Engels, et «absoluutset üldkehtivust omab ainult l i i k u m i n e»[3].

Järelikult on teaduse poolt formuleeritud ja praktikaga kontrollitud seadused kehtivad teatavates tingimustes; küsimus nende seaduste ülekandmise võimalusest teistele tingimustele nõuab nende teiste tingimuste kõige hoolikamat analüüsi. Näiteks relatiivsusteooria järeldusi, mis on saadud meie poolt enam või vähem läbi uuritud universumi sektori kohta, ei saa tingimusteta üle kanda kogu lõpmatule

---

[1] V. I. L e n i n, Filosoofilised vihikud, lk. 127 (v. k.).
[2] F. E n g e l s, Looduse dialektika, lk. 189 (v. k.).
[3] Sealsamas, lk. 190.

universumile. Lühidalt, teaduse poolt antud seadused on konkreetsed ajaloolised seadused, ehkki nad hõlmavad võrratult avarama ala kui üksikuid fakte konstateerivad otsustused. Kuid ka siin ei tohi mingil juhul objektiivsete loodusseaduste absoluutsust ja suhtelisust ära segada tegelikkuse peegelduse absoluutse ja suhtelise tõesusega seadustes, missugused on formuleerinud teadus. Kui objektiivne loodus- või ühiskonnaseadus ise võib olla ükskõik kui suhteline, s. o. kehtida ainult ajaloolise arengu teatavates tingimustes ja teataval ajastul, siis selle seaduse peegeldus teaduses, arvatuna nende tingimuste hulka, võib antud tingimustes peegeldada seadust või selle üksikuid külgi absoluutse täpsusega.

Marksismi-leninismi kui ühiskondliku arenemise ainutõese filosoofia ja teooria õigsus on tõestatud kogu inimkonna praktikaga. Marksismi-leninismi teooria peegeldab objektiivselt õigesti kogu inimühiskonna arenemiskäiku; ühtlasi täieneb ja areneb see teooria edasi, üldistades järgnevat ühiskondliku arenemise käiku. Marksistlik-leninliku filosoofia, majandusteaduse, sotsialismi ja klassivõitluse teooria kõik põhiseisukohad ja suur hulk eriseisukohti on absoluutselt tõesed. See, et mateeria on primaarne ja teadvus sekundaarne, et kapitalismi hukkumine on vältimatu, et «sotsialistlik kord järgneb samasuguse paratamatusega kapitalismile, nagu öö järel tuleb päev»[1], et sotsialistlik majandussüsteem annab tootlikele jõududele piiramatult avarad võimalused jms. — need on absoluutsed tõed, mis on praktika poolt seevõrd tõestatud, et neid tulevikus miski ümber ei lükka. On täiesti selge, et tõde: «kapitalismi hukkumine on vältimatu», on absoluutseks tõeks ka neil aegadel, mil kapitalism kogu maa peal vajub ajalukku, sest see tõde kehtib ainult selle ajastu kohta, mille kohta ta on väljendatud, kapitalistliku korra olemasolu ja languse ajastu kohta. Lükates ümber Bogdanovi väite, et Marxi raharingluse teooria on tõde ainult «meie aja suhtes», kirjutab Lenin: «Selle teooria kooskõla praktikaga ei või muuta mingid tulevased asjaolud selsamal lihtsal põhjusel, mille järgi tõde, et Napoleon suri 5. mail 1821. aastal, on igavene.»[2]

Praktika poolt tõestatud loodus- või ühiskonnaseaduse iga

[1] J. V. Stalin, Teosed, 1. kd., Tallinn 1952, lk. 326.
[2] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 126.

teaduslik formuleering sisaldab absoluutse tõe momente. Newtoni mehaanika seadused tervikuna on suhteline tõde, mis on õige meie universumi osa teatavates tingimustes, ja seejuures nendeski tingimustes ainult ligikaudselt. Kuid nende kitsenduste raames omavad Newtoni mehaanika seadused absoluutse tõe ivakesi ja nende seaduste vastavust mehaanilisele liikumisele meie praegustes looduslikes tingimustes ei suuda tulevik mingil määral kõigutada. Järelikult, teaduse poolt esitatud iga loodus- ja ühiskonnaseadus, mis tervikuna on suhteline tõde, sisaldab absoluutselt tõeseid momente.

Teaduslikud teadmused kujutavad endast igal inimkonna ajaloolise arenemise astmel absoluutse tõe ja suhtelise tõe ühtsust. See ühtsus avaldub mitte ainult selles, et absoluutne tõde sisaldub alati suhtelises tões, vaid ka selles, et tunnetuse ajaloolises arengus *suhtelistest tõdedest moodustub absoluutne tõde*.

Absoluutsest tõest selles mõttes kirjutab Lenin, et ta «moodustub suhteliste tõdede summast,» nii et «iga aste teaduse arenemises lisab uusi ivakesi sellesse absoluutse tõe summasse...»[1]

Tõepoolest, tunnetuse arenemine on ülemineku protsess mitteteadmiselt teadmusele, osaliselt teadmuselt üha täielikumale teadmusele. Kui me käsitame oma teadmust mitte üksiku nähtuse või seaduse suhtes, vaid kogu maailma suhtes, siis igal antud ajastul see teadmus on *suhteline* tõde, mis aga siiski areneb *absoluutse* tõe suunas, sest üha kasvav absoluutselt tõeste momentide hulk, mis sisalduvad suhtelistes tõdedes, lähendab meid kõikehõlmavale absoluutsele tõele. See lähenemisprotsess *absoluutsele tõele kui ammendavale maailma teadmusele* on lõpmatu protsess, mis kunagi ei saavuta oma täielikku lõppteostumist.

Selle põhjuseks on asjaolu, et, esiteks, loodus ise on lõpmatu ruumis ja ajas, seejuures mitte ainult minevikus, vaid ka tulevikus, ning on ammendamatu oma avalduste mitmekesisuses, ja, teiseks, et ühiskonna arenemine on piiritu nagu on seda tunnetuse aluseks olev inimeste praktiline tegevus, mis taotleb maailma ümberkujundamist, maailmas seniolematu loomist. Loodus omaette, ilma inimeseta, ei tunne ei aurumasinat ega kangastelgi, kõnelemata juba lennukist ja

[1] *V. I. Lenin*, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 118.

kujutuste ülekandmisest sadade kilomeetrite kaugusele, kuigi see kõik pole rohkem kui esimesed sammud looduse ümberkujundamises inimese poolt, sest inimühiskonna tõeline ajalugu algab alles sotsialismi ajastuga.

Engels oma raamatus «Anti-Dühring» ütleb, et inimlik mõtlemine on suveräänne ses mõttes, et ta on suuteline tunnetama maailma, sest et ei asjus ega teadvuses ei ole tunnetusele mingeid printsipiaalseid piire; ühtlasi aga on mõtlemine ka mittesuveräänne, sest ta on igal antud ajaloolisel momendil piiratud ühiskondliku praktika arenguga ega ole tunnetanud maailma lõpuni. See vastuolu «inimliku mõtlemise iseloomu ... ja tema teostumise vahel üksikuis inimestes, kes mõtlevad ainult piiratult ... on lahendatav ainult lõpmatus progressis, sellises inimsugupõlvede järgnevuses, mis meile on vähemalt praktiliselt lõpmatu»[1], järeldab Engels. «Looduse dialektikas» nimetab ta seda tunnetuse lähenemise protsessi ammendavale absoluutsele tõele asümptootiliseks, s. o. lõpmatuses ühtivaks.[2]

V. I. Lenin iseloomustab «Filosoofilistes vihikutes» tunnetusprotsessi järgmiselt:

«Inimene ei suuda haarata = kajastada = peegeldada kogu loodust täielikult tema «vahetus terviklikkuses», ta võib ainult igavesti sellele läheneda, luues abstraktsioone, mõisteid, seadusi, teaduslikku maailmapilti jne., jms.»[3]

Üldistades tunnetuse kogu ajaloolist arenemist praktika alusel, kirjutab J. V. Stalin: «Maailmas ei ole tunnetamatuid asju, vaid on ainult veel tunnetamata asjad, mis avastatakse ja tunnetatakse teaduse ja praktika jõududega.»[4]

Seega, tänu ühiskondliku praktika võtmisele tunnetusteooria aluseks, suutsid marksismi-leninismi klassikud esmakordselt anda ainuteadusliku käsituse absoluutse tõe ja suhtelise tõe ning nende vahekorra kohta, põhjendada teaduslikult materialismi kõige tähtsamat teesi maailma ning tema seaduspärasuste tunnetatavusest ja tõestada, et tunnetuse arenemine liigub suhteliselt tõelt absoluutsele tõele.

*

[1] F. Engels, Anti-Dühring, Tallinn 1954, lk. 77.

[2] F. Engels, Looduse dialektika, lk. 186 (v. k.); vt. samuti K. Marx ja F. Engels, Valitud kirjad, lk. 482 (v. k.).

[3] V. I. Lenin, Filosoofilised vihikud, lk. 157 (v. k.).

[4] J. Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn 1952, lk. 510.

Ühiskondliku praktika võtmine tunnetusteooria aluseks võimaldas samuti lahendada tunnetuse ajaloolise arenemise küsimuse kõige raskema külje ja nimelt tõe ning eksimuse vahekorrast teaduse ajaloolise arenemise käigus.

V. I. Lenin ütles korduvalt, et tunnetuse arenemine, mis tervikuna käib ajaloolise progressi teed, ei ole sile ega ühtlane protsess. «Looduse p e e g e l d u s t inimese mõttes ei tule käsitada «surnult», mitte «abstraktselt», m i t t e i l m a l i i k u m i s e t a, mitte ILMA VASTUOLUDETA, vaid VASTUOLUDE LIIKUMISE, TEKKIMISE ja nende lahendamise IGAVESES PROTSESSIS.»[1] Tunnetuse vastuoluline iseloom tähendab, et see teaduse poolt antava tõdede summa suurenemine ei ole evolutsioonilise kasvu sirgjooneline ja kerge protsess, et suhtelise tõe «ümbervalamine» absoluutseks tõeks toimub suhtelises tões sisalduva tõe ja eksimuse vastuolu esiletoomise ületamise kaudu.

Asjaolu, et suhteline tõde ei ole tervenisti absoluutne tõde, vaid võib sisaldada oma ebatäpsuse tõttu absoluutse tõe elementide kõrval eksimuse elemente, tuleneb praktika kriteeriumi dialektilisest iseloomust, milline kriteerium on ühel ning samal ajal nii a b s o l u u t n e kui ka s u h t e l i n e.

V. I. Lenin kirjutas:

«Elu, praktika seisukoht peab olema tunnetusteooria esimeseks ja põhiliseks seisukohaks. Ning see seisukoht viib vältimatult materialismile, heidab künniselt kõrvale professorliku skolastika lõpmatud väljamõeldised. Muidugi, seejuures ei tohi unustada, et praktika kriteerium ei saa iialgi ükskõik millist inimlikku kujutlust sisuliselt t ä i e l m ä ä r a l kinnitada või ümber lükata. See kriteerium on ka niivõrd «ebamääranе», et mitte lasta inimese teadmustel muutuda «absoluudiks», ja samal ajal niivõrd kindlapiiriline, et pidada halastamatut võitlust idealismi ja agnostitsismi kõigi teisendite vastu.»[2]

Praktika kui tõe kriteeriumi a b s o l u u t s u s seisab selles, et praktika on teooria tõesuse viimne, lõplik kontroll, et pärast seda kontrolli ei ole ega ole tarvis mingit muud kontrolli, nii et tõe objektiivsust (aga sellega ühtlasi tema absoluutsust) tõestab praktika tingimatu tõsikindlusega. Näiteks tõestab praktika kriteerium absoluutselt materialismi õigsust ja idealismi väärust; ta on, nagu ütleb

[1] V. I. L e n i n, Filosoofilised vihikud, lk. 168 (v. k.).
[2] V. I. L e n i n, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 126.

Lenin, niivõrd kindlapiiriline, et võib pidada halastamatut võitlust idealismi ja agnostitsismi kõigi teisendite vastu. Samas raamatus «Materialism ja empiriokrititsism» kirjutab Lenin:

«Looduse üle valitsemine, mis väljendub inimkonna praktikas, on selle tulemus, et looduse nähtused ja protsessid peegelduvad objektiivselt õigesti inimese peas, on selle tõenduseks, et see peegeldus (*selle piirides, mida praktika meile näitab*) on objektiivne, absoluutne, igavene tõde.»[1]

Ühtlasi on praktika kui tõe kriteerium *suhteline*, sest ta tõestab teooria õigsust teatavates tingimustes ja teatava täpsusastmega, s. o. teooria kui *suhtelise* tõe õigsust; see kriteerium on niivõrd «ebamäärane», et ei luba teoorial muutuda dogmaks, ei lase inimese teadmustel muutuda «absoluudiks». Praktika kriteerium kinnitab teooria tõesust piirides, mis olenevad praktika enese ajaloolise arenemise astmest.

Praktika kriteeriumi suhteline iseloom on tingitud sellest, et inimkonna praktika areneb ajalooliselt ja on igal antud momendil *piiratud*, ei saa haarata absoluutselt kõiki uuritava nähtuse külgi ja seoseid, sest neid külgi ja seoseid on lõpmatu palju ja nad muutuvad lakkamatult. Selle tõttu ei saa olla kunagi absoluutne see kontroll, mille annab praktika mingisuguse eseme *igakülgsest* teaduslikust kujutlusest (kujutlusest, mis hõlmab eseme kõigis tema seostes ja vahendatustes) ja seda enam — maailmast tervikuna, kuigi võib absoluutselt kinnitada nende kujutluste olemust ja üksikuid külgi.

Avastades uuritavas nähtuses üha uusi seoseid ja seaduspärasusi, teostab arenev praktika ühtlasi pidevalt selle nähtuse varemloodud teoreetiliste kujutluste ümberhindamist. Selle ümberhindamise käigus selgub igal sammul, et teaduse poolt varem ümber lükatud ja omal ajal praktikas kinnitust leidnud teooriate mõned küljed leiavad nüüd säärase kinnituse, s. o. et vääras teoorias ilmnevad tõeivad, ja, teiselt poolt, teooriates, millede tõesus oli varem praktika poolt põhiliselt tõestatud, ilmnevad niisugused küljed, mis ei vasta uutele andmetele, kuna praktika on tunginud sügavamalt nähtuste olemusse ja avastanud nendes uued seosed ja suhted.

[1] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 171. Sõrendus minult. — *M. R.*

Naeruvääristades Dühringi «viimseinstantsilisi igavesi tõdesid», ütleb F. Engels: «Tõde ja eksimus, nagu kõik polaarseis vastandlikkustes liikuvad loogilised kategooriad, omavad absoluutset kehtivust ainult äärmiselt piiratud alal... Niipea kui hakkame rakendama tõe ja eksimuse vastandlikkust väljaspool seda ülaltähendatud kitsast ala, muutub see vastandlikkus relatiivseks ja seega täpsele teaduslikule väljendusviisile kõlbmatuks.»[1]

Üldistades Engelsi mõtet, ütles Lenin, et «iga teadusliku põhilause tõe piirid on suhtelised, mida teadmuste edasine kasv kord laiendab, kord kitsendab»[2]. Seda marksismi tunnetusteooria põhilauset, mis tuleneb otseselt praktika kriteeriumi suhtelise iseloomu tunnustamisest, tõestab kõigi teaduste, nii loodus- kui ka ühiskonnateaduste arenemine.

Kahe sajandi kestel võistlesid teineteisega valguse korpuskulaar- ja laineteooria. Näis, et XIX sajandil lahendati vaidlus laineteooria kasuks. Kuid XX sajandil selgus, et teaduse poolt hukka mõistetud eksimuses — Newtoni korpuskulaarseis kujutlusis, mis hoolimata sellest, et nad on oma iseloomult jämedalt mehhanistlikud, on tõetera: praktikale toetuv kvantide-mehaanika tõestab, et valgus (nagu ainegi) omab nii lainelisi kui ka korpuskulaarseid (kvandilisi) omadusi, s. o. et ta on ühtaegu pidev ja katkev. Sellega ühtlasi selgus, et üksteisele järgnenud Huygensi, Fresneli ja Maxwelli teooriad valgusnähtuste rangelt lainelisest iseloomust olid tublisti ekslikud.

Boyle'i seaduse esialgne formuleering gaaside kohta, olles põhiliselt tõene, sisaldas eneses rohkesti eksimusi, mis avastati füüsika ja keemia edasiarenemise käigus. Suur vene keemik Mendelejev avastas, et Boyle'i seadus ei ole teatavatel juhtudel — kriitilisele punktile lähedaste gaaside olekuis — üldse rakendatav; järelikult, tema tõesuse piire tuli kitsendada. Kuid isegi nendes, kitsamates piirides selgus, et Boyle'i seadus on küllaltki ebatäpne, mille tõttu ta asendati hiljem täpsemate seadustega. Samuti aga laiendati ühenduses uute gaaside avastamisega seda seadust ka nendele gaasidele, s. o. selle seaduse rakendamissfäär laienes. Seega praktika arenemine niihästi kitsendas Boyle'i seaduse rakendamise piire kui ka laiendas

[1] F. Engels, Anti-Dühring, Tallinn 1954, lk. 80—81.

[2] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 118. Sõrendus minult. — *M. R.*

neid, suutes sellega esile tuua osa neid eksimuseelemente, mis sisaldusid selle seaduse esialgses formuleeringus.

Praktika arenemine kinnitas Newtoni mehaanikat paljudel aladel, mis Newtonile ning tema ajale olid ligipääsematud, näiteks tähtede liikumise kohta Galaktikas või lennukite konstrueerimise alal, ja laiendas sellega nende seaduste rakendatavuse sfääri. Samal ajal kitsendas praktika arenemine klassikalise mehaanika seaduste rakendamise piire, näidates, et need seadused on kõlblikud ainult väikestele kiirustele ja makrokehadele, olles ühelt poolt Einsteini mehaanika piirjuhuks, kuivõrd juttu on kiiretest liikumistest, ja teiselt poolt kvantide-mehaanika piirjuhuks, kuivõrd juttu on väga väikestest osakestest. Kuid ka nendes piirides osutuvad klassikalise mehaanika seadused ikkagi ebatäpseiks, nad vajavad parandusi, milliseid aga inseneripraktikas enamikul juhtudel ei võeta arvesse nende kvantitatiivse tähtsusetuse tõttu.

Ühiskondliku elu arenemine viimasel sajandil kogu maailmas tõestab marksismi tõesust. Marksismi põhiliste seisukohtade tõesuse piirid laienevad — nad laienevad uue ajastu ühiskondlikele nähtustele, mille seaduspärasusi Marx ja Engels võisid ennustada ainult kõige üldisemates joontes. Samal ajal marksismi üksikute seisukohtade tõesuse piirid kitsenevad; näiteks Marxi ja Engelsi seisukoht sotsialistliku revolutsiooni üheaegse võidu võimalusest kõigis kapitalistlikes maades osutus õigeks ainult kapitalismi arenemise eelmonopolistliku ajajärgu kohta.

Esitatud näidetest selgub, et praktika kriteeriumi suhtelise iseloomu mõistmine, s. o. selle mõistmine, et praktika ei tõesta absoluutselt täielikult teaduse üht või teist seisukohta, et ta niihästi laiendab kui ka kitsendab selle rakendamise piire, — selle mõistmine on võimalik ainult sel tingimusel, kui käsitada mitte ainult praktikat kogu tema tervikus ühiskondlik-ajaloolise protsessina, vaid käsitada ka teooriat, teadust samasugusel viisil — vastastikuses seoses teiste nähtustega ja tema arenemises. See tähendab, et igale teaduslikule seisukohale, mille tõesust on vaja kindlaks määrata praktikas, ei tule läheneda metafüüsiliselt, mitte kui iseküllalisele formuleeringule, vaid seda seisukohta tuleb võtta orgaanilises seoses kõigi antud teadmuseala teaduslike kujutlustega ja maailmast omatavate teadmuste kogu tervikuna, kusjuures teadust tuleb võtta tema ajaloolises arenemises. Lenin väljendas selle mõtte

inimkonna poolt loodud suurima teooria kohta järgmiselt: «... praktika kriteerium — s. o. kõigi kapitalistlike maade arenemiskäik viimaste aastakümnete vältel — tõestab ainult kogu Marxi ühiskondlik-majandusliku teooria objektiivset tõde tervikuna, mitte aga ühe või teise osa, formuleeringu jms. objektiivset tõde ...»[1] Muidugi, need Lenini sõnad ei tähenda mingil määral seda, nagu ei oleks marksistlik-leninliku teooria üksikud osad ja formuleeringud tõesed. Lenin juhib siin tähelepanu sellele, et iga teadusliku teooria, eriti aga marksismi tõesuse kontrollimisel on vaja teooriat käsitada tema tervikluses, tema seesmises loogilises seoses ja arenemises, mitte aga üksikute formuleeringute mehaanilise summana.

Paragrahv «Praktika kriteerium tunnetusteoorias» Lenini surematus raamatus «Materialism ja empiriokrititsism» lõpeb järgmiste sõnadega, milles avaneb marksismi loova iseloomu seos marksistliku filosoofia õpetusega tõest:

«Ainus järeldus sellest arvamusest, mida pooldavad marksistid, arvamusest, et Marxi teooria on objektiivne tõde, on järgmine: liikudes Marxi teooria teed mööda, me läheneme üha rohkem ja rohkem objektiivsele tõele (seda iialgi tühjaks ammutamata); minnes aga iga teist teed mööda, ei või me välja jõuda millelegi muule kui vassingule ja valele.»[2]

[1] V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., Tallinn 1952, lk. 126.
[2] Sealsamas.

IV PEATÜKK

TEOORIA JA PRAKTIKA ÜHTSUS — PROLETARIAADI PARTEI TEENÄITAJA

1. Marksismi-leninismi klassikud teooria ja praktika ühtsusest

Dialektilise materialismi tunnetusteooria rakendamine ühiskonna ajaloos ja proletariaadi partei praktilises tegevuses omab tõepoolest tohutult suurt tähtsust. Kui maailm ja tema seaduspärasused on tunnetatavad, siis see tähendab, et ühiskonna arenemise seaduspärasused on samuti tunnetatavad. Kui looduse praktiliseks alistamiseks on tarvis tunda tema seadusi, on tarvis lähtuda loodusteadustest, siis selle rakendamisel ühiskonna suhtes tähendab see, et ühiskonnateadus peab proletariaadile ja tema parteile olema kompassiks võitluses ühiskonna muutmise eest, ühiskondliku arenemise stiihiliste jõudude alistamise eest. See tähendab, et «proletariaadi parteid ei pea tema praktilises tegevuses juhtima mingid juhuslikud motiivid, vaid ühiskonna arenemise seadused, neist seadustest tehtud praktilised järeldused»[1].

Teooria ja praktika ühtsus, mida J. V. Stalin nimetas «proletariaadi partei teenäitajaks»[2], tuleneb otseselt ja vahetult marksismi tunnetusteooriast, tunnetuse ja praktilise tegevuse vahekorra küsimuse ainuteaduslikust lahendusest.

Seletades küsimust, miks marksism ühendab eneses teadusliku teooria ja revolutsioonilise praktika, ütles Lenin korduvalt, et teooria ja praktika ühtsuse põhjendamine on antud marksismi maailmavaates.

«Võitmatu külgetõmbejõud,» kirjutas V. I. Lenin, «mis tõmbab selle teooria poole kõigi maade sotsialiste, selles seisabki, et ta ühendab range ja kõrge teaduslikkuse (olles ühiskonnateaduse viimane sõna) revolutsioonilisusega, ja

[1] J. Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn 1952, lk. 511.
[2] Sealsamas, lk. 511. Sõrendus minult. — *M. R.*

ühendab mitte juhuslikult, mitte ainult sellepärast, et doktriini rajaja ühendas endas isiklikult õpetlase ja revolutsionääri omadused, vaid ühendab teoorias endas sisemiselt ja lahutamatult.»[1] Hulk aastaid hiljem kordab Lenin ühes teises teoses peaaegu sõna-sõnalt sama mõtet: «Marxi doktriin on sidunud klassivõitluse teooria ja praktika üheks lahutamatuks tervikuks.»[2]

Marxi ja Engelsi poolt esile tõstetud teooria ja praktika orgaanilise ja teadlikult omandatud ühtsuse nõudmine väljendas nende revolutsioonilise proletaarse maailmavaate kõige sügavamat olemust. «Nii nagu filosoofia,» kirjutas noor Marx, «leiab proletariaadis oma materiaalse relva, nii ka proletariaat leiab filosoofias oma vaimse relva . . .»[3]

Kuulutades teooria ja praktika ühtsuse printsiipi, avasid marksismi aluste rajajad selle ühtsuse dialektilise iseloomu, näitasid praktika ja teooria vastastikust mõju. Seejuures rõhutasid Marx ja Engels selles ühtsuses alati praktilise tegevuse otsustavat osa, praktika primaati, primaarsust teooria suhtes. Marksismi aluste rajajad tõestasid, et praktika on teooria arenemise aluseks ning tema tõesuse kriteeriumiks ja et teooria poolt seatud ülesanded võivad leida oma lahenduse ainult praktikas.

Marxi-eelne filosoofia, olles ühiskondliku elu käsituses idealistlik, ei suutnud mõista ei seda, et ideed on ühiskonna materiaalse elu olukorra ja vajaduste peegeldus, ega seda, et teadvuse muutmine, «ideaalse plaani» esitamine, inimeste mõistuse valgustamine ei või veel iseenesest muuta maailma.

«Teadvuse muutmise nõue,» ütlesid Marx ja Engels, «piirdub nõudmisega, et olemasolevat tuleb seletada teisiti, s. o. teda tuleb tunnustada teise seletuse abil.»[4] Teiste sõnadega, piirduda teadvuse muutmisega tähendab säilitada tegelikkus niisugusena nagu ta on.

Vastupidiselt kogu eelkäivale filosoofiale juhtisid Marx ja Engels tähelepanu inimeste praktilisele, materiaalsele tegevusele kui maailma tõelise muutmise ainsale vahendile. Kapitalistliku orjuse hävitamiseks on tarvis proletariaadi praktilist revolutsioonilist tegevust.

Rõhutades praktika otsustavat osa teooria arenemises,

[1] V. I. Lenin, Teosed, 1 kd., Tallinn 1948, lk. 295.
[2] V. I. Lenin, Teosed, 12. kd., Tallinn 1953, lk. 88.
[3] K. Marx ja F. Engels, Teosed, I kd., lk. 412 (v. k.).
[4] K. Marx ja F. Engels, Teosed, IV kd., lk. 10 (v. k.).

avastasid marksismi aluste rajajad ühtlasi, et revolutsiooniline teooria etendab kõige suuremat osa revolutsioonilises praktikas. Käsitades teadvust mitte kui olemise passiivset produkti, mis on võimetu olemist muutma, vaid kui olemise vastuolude peegeldust nende sügavuses, nende olemuses, avastasid Marx ja Engels esmakordselt selle tohutu osa, millist võib etendada eesrindlik, materialistlik teooria revolutsioonilise praktika juhisena.

Teesides Feuerbachi kohta, kus juhitakse tähelepanu Feuerbachi religiooni kriitika mitteküllaldasusele, kes piirdus religiooni tagasiviimisega tema maisele alusele, kirjutab Marx, et «pärast selle töö lõpuleviimist jääb peaasi veel tegemata. Et maine alus eraldab enese endast ja rajab endale pilvedesse iseseisva riigi, see fakt nimelt on seletatav ainult selle maise aluse lõhenemisega ja iseendaga vastuollu sattumisega. Maist alust ennast tuleb järelikult kõigepealt mõista tema vastuolus ja siis selle vastuolu kõrvaldamise kaudu praktiliselt revolutsioneerida. Niisiis, kui näiteks on avastatud maine perekond püha perekonna saladusena, tuleb esimest ennast teoreetiliselt arvustada ja praktiliselt revolutsioneerida»[1].

Maailma praktilise revolutsioonilise ümberkujundamise paratamatuks tingimuseks on objektiivselt tõese, materialistliku teooria väljatöötamine, mis avab ajaloolise arenemise seadused. Kui see teooria on loodud, peab ta vallutama massid ja kui ta muutub rahvamasside praktilise, materiaalse tegevuse juhendiks, muutub ta sellega ühtlasi maailma muutvaks materiaalseks jõuks. Seletades Marxi poolt Feuerbachi kohta antud üheteistkümnenda teesi olemust, rõhutab J. V. Stalin just asja seda külge: «Marx ütles, et materialistlik teooria ei või piirduda maailma seletamisega, vaid ta peab seda ka muutma.»[2]

Teooria ja praktika ühtsuse printsiip, väljendades marksistliku maailmavaate kõige olulisemat külge, tähendab, et teooria peab lähtuma praktikast, kontrollima praktikaga ning teenima praktikat ja et revolutsiooniline praktika peab juhinduma eesrindlikust, materialistlikust teooriast, mis peegeldab õigesti tegelikkust ja on sellepärast võimeline ette nägema tulevikku.

[1] F. Engels, Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp, Tallinn 1946, lk. 56.

[2] J. V. Stalin, Teosed, 6. kd., Tallinn 1948, lk. 91.

Teooria ja praktika ühtsuse küsimuses süvendasid ja arendasid marksismi edasi Lenin ja Stalin ajaloolise arenemise uuel etapil, imperialismi-, proletaarsete revolutsioonide, sotsialismi ja kommunismi ülesehitamise ajastu tingimustes NSV Liidus.

J. V. Stalini teostes, mis üldistavad kommunistliku partei kogu hiiglaslikku ajaloolist kogemust ja hõlmavad peaaegu kolme aastakümmet pärast Lenini surma, mil plaanipärane sotsialistlik areng haaras kõik Nõukogudemaa ühiskondliku elu küljed, seatakse ja lahendatakse teooria ja praktika ühtsuse küsimus erakordse selgusega ja sügavusega. Just J. V. Stalin on andnud ammendava seletuse teooria ja praktika dialektilise ühtsuse kohta, marksistliku teooria ja proletariaadi partei praktilise tegevuse orgaanilise seose kohta.

J. V. Stalin hoiatab otsustavalt, et ideede ja teooriate päritolu, tekkimise (vastavalt teooria suhtes praktika primaarsuse) küsimust ei tule ära segada küsimusega ühiskondlike ideede osast, tähtsusest ühiskonna elus (vastavalt teooria tähtsuse küsimusele praktikas).

Mõtte ühiskondliku olemise primaarsusest ühiskondliku teadvuse suhtes, inimeste praktilise tegevuse primaarsusest teooria suhtes on J. V. Stalin väljendanud äärmiselt lühidalt: «... milline on inimeste eluviis, selline on nende mõteviis.»[1] Iseloomustades töölisliikumise praktika otsustavat osa marksistliku teooria tekkimises ja arenemises, käsitleb ja üldistab J. V. Stalin Lenini mõtteid marksistliku teooria ja praktika seose teadlikult omandatud iseloomust: «Sellepärast ütleski Lenin, et «revolutsiooniline teooria pole dogma», et ta «kujuneb lõplikult välja alles tihedas seoses tõesti massilise ja tõesti revolutsioonilise liikumise praktikaga» («Lastehaigus»), sest teooria peab teenima praktikat, sest «teooria peab vastama küsimustele, mis esitab praktika» («Rahvasõbrad»), sest teda tuleb kontrollida praktika andmetega.»[2]

Arendades edasi Marxi, Engelsi ja Lenini ideesid sotsialismi ajastul, mil NSV Liidu töötajad, saanud oma elu tõelisteks peremeesteks, näitasid ajaloos ennenägematut loovat aktiivsust, ütles J. V. Stalin:

«Rahvaste ning riikide saatust ei otsusta praegu mitte ainult juhid, vaid eelkõige ja peamiselt töörahva miljonili-

---

[1] J. Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn 1952, lk. 517.
[2] J. V. Stalin, Teosed, 6. kd., Tallinn 1948, lk. 84—85.

sed hulgad. Töölised ja talupojad, kes ilma müra ja kärata ehitavad tehaseid ja vabrikuid, kaevandusi ja raudteid, kolhoose ja sovhoose, kes loovad kõik eluhüved, kes toidavad ja panevad riidesse kogu maailma, — need on tõelised kangelased ja uue elu loojad.»[1]

J. V. Stalin nõuab kõigilt partei ja nõukogude juhtivatelt töötajatelt toetumist mitte ainult oma kogemusele, vaid ka tööliste ja talupoegade kogemusele:

«Kes võib kahelda, et need inimesed ei ela asjatult, et need inimesed elades ja võideldes koguvad määratu suuri praktilisi kogemusi? ... Järelikult peame meie, partei ja valitsuse juhid, töölisi mitte ainult õpetama, vaid neilt ka õppima.»[2]

Kriitika ja enesekriitika suure tähtsuse nõukogude ühiskonna elus seob J. V. Stalin vajadusega toetuda rahva praktilisele kogemusele:

«Massiline kriitika altpoolt,» ütles J. V. Stalin, «kontroll altpoolt on meile muuseas vajalik selleks, et need miljoniliste hulkade kogemused ei läheks kaotsi, et need võetaks arvesse ja rakendataks ellu.»[3]

Katkematus seoses töötavate hulkadega, nende kogemusega, s. o. nende praktilise tegevusega, õpetab J. V. Stalin — seisab marksistlik-leninliku teooria jõu ja elulisuse pant, kommunistliku juhtimise võitmatuse pant.

Bolševike partei ja kõigi maailma kommunistlike parteide maailma-ajaloolise kogemuse üldistamise alusel on leidnud J. V. Stalini teostes edasiarendamist ka siinkohal käsitletava teooria ja praktika seose küsimuse teine külg — teooria tähtsus praktikale. J. V. Stalin ütleb, et marksism mitte ainult ei eita ühiskondlike ideede, teooriate, vaadete ning poliitiliste asutuste osa ja tähtsust, «vaid, vastupidi, rõhutab nende suurt osa ja tähtsust ühiskonna elus, ühiskonna ajaloos»[4].

J. V. Stalinile kuulub teene, et ta on igakülgselt käsitlenud küsimust sellest, missugust ülisuurt osa etendavad eesrindlikud poliitilised teooriad ja poliitilised asutused, ilma milledeta, nagu ta õpetab, on ühiskonna edasiarenemine võimatu. J. V. Stalin õpetab väsimatult kommunistlikku parteid käsitama marksismi-leninismi revolutsioonilist teoo-

[1] J. V. Stalin, Teosed, 13. kd., Tallinn 1952, lk. 248—249.
[2] J. Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn 1952, lk. 477.
[3] J. V. Stalin, Teosed, 11. kd., Tallinn 1951, lk. 72—73.
[4] J. Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn 1952, lk. 513.

riat kui tähtsaimat relva, kui juhendit praktika akuutsete ülesannete lahendamiseks. Marksistlik-leninlik teooria, ütleb J. V. Stalin, «annab praktikutele orienteerumisvõime, perspektiiviselguse, kindluse töös ja usu meie ürituse võidusse»[1]. «Ei tule unustada Lenini sõnu selle kohta,» ütleb J. V. Stalin, «et ilma selge ja õige teooriata ei saa olla õiget praktikat.»[2]

J. V. Stalini teostes on näidatud veenvalt, millisel viisil marksistlik-leninlik teooria omandab mobiliseeriva, organiseeriva ja ümberkujundava jõu.

Marksistlik-leninliku teooria jõud seisab selles, et tema, olles teadus ühiskonnast, oskab juhuslikkuste põimumiste tagant leida ühiskondliku arenemise objektiivselt tõeseid seadusi. Marksistlik-leninlik teooria «võimaldab parteil olukorras orienteeruda, mõista ümbritsevate sündmuste sisemist seost, ette näha sündmuste käiku ja tunnetada mitte ainult seda, kuidas ja kuhu arenevad sündmused olevikus, vaid ka seda, kuidas ja kuhu nad peavad arenema tulevikus»[3].

Kuid selleks, et saada «materiaalseks jõuks», peab teadusliku sotsialismi teooria kehastuma masside revolutsioonilises tegevuses, ühinema töölisliikumisega, proletariaadi praktilise tegevusega. Sotsialismi ideede ühendamise töölisliikumisega teostab proletariaadi revolutsiooniline partei, mis on koondatud marksismi-leninismi ideede lipu alla. Aga kuidas muudab partei marksismi-leninismi teooria masside praktiliseks tegevuseks?

Kommunistliku strateegia ja taktika kunst seisab eelkõige selles, et partei teooriast ja programmist lähtudes välja töötada tegevusplaan, õige poliitiline käitumisjoon igal strateegilisel etapil ja leida kõige otstarbekohasemad võitlusvormid iga taktikalise momendi jaoks, osata kehastada poliitilist joont selgeis ja rahvahulkadele arusaadavais loosungeis (hüüdlauseis) ja direktiivides (juhendeis, otsustes).

Suur energia tekib ainult suureks eesmärgiks, ütles J. V. Stalin juba oma revolutsioonilise tegevuse alguses. Et äratada massides suurt energiat, selleks on tarvis, et kommunismi saavutamise suur eesmärk kerkiks rahvahulkade

[1] J. V. Stalin, Teosed, 12. kd., Tallinn 1952, lk. 138.
[2] J. V. Stalin, Teosed, 6. kd., Tallinn 1948, lk. 255.
[3] ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus. Tallinn 1952, lk. 321.

ette kogu konkreetsuses kui üleskutse vähetuks tege-vuseks.

Just partei poolt formuleeritud võitlusüleskutsete näol omandavad marksismi-leninismi ideed oma hiiglasliku mobiliseeriva jõu. Niisugused bolševike partei loosungid, nagu «Kõik võim Nõukogudele!», «Kõik võitlusse Denikini vastu!», «Viisaastak nelja aastaga!», «Surm saksa okupantidele!», olid maa töötavate hulkade eluliste huvide kõrgeimaks avalduseks ja etendasid hindamatut mobiliseerivat osa sotsialistliku revolutsiooni võidus, välismaiste interventide ja valgekaartlike kindralite purustamises, sotsialismi ülesehitamises NSV Liidus, saksa fašistlike sõjavägede purustamises Suure Isamaasõja aastail.

Marksism-leninism õpetab, et üksnes ideelisest mõjust massidele ei piisa, et kommunistliku partei ideelist mõju tuleb kinnitada organisatsioonilise tööga, et eesrindlike ideede mobiliseerivat jõudu tuleb täiendada nende organiseeriva jõuga. J. V. Stalin õpetab, et kommunistlik partei ei või piirduda õige poliitilise joone väljatöötamisega, et õigetest loosungitest, otsustest ja direktiividest veel ei jätku kõigi vaenlaste võitmiseks praktikas ega kõigi raskuste ületamiseks, mis kerkivad üles teel kommunismile.

«Head resolutsioonid ja deklaratsioonid partei peajoone kohta,» ütles J. V. Stalin aruandes ÜK(b)P XVII kongressil, « — see on ainult asja algus, sest nad tähistavad ainult tahet võita, mitte aga võitu ennast... Pärast seda, kui on antud õige poliitiline joon, otsustab organisatsiooniline töö kõik, sealhulgas ka poliitilise joone enda saatuse — tema täideviimise või tema nurjumise.»[1]

Oma kõnes Moskva kubermangu XV parteikonverentsil 14. jaanuaril 1927 analüüsis J. V. Stalin üksikasjaliselt tingimusi, mis on vajalikud kommunistliku partei poolt välja töötatud õige poliitika teostamiseks. Ta juhtis tähelepanu inimeste valikule ja täitmise kontrollile kui esimesele tingimusele, mis on vajalik selleks, et partei poliitika leiaks tõepoolest elluviimist.

«Ülesehitustöö juhtimiseks,» ütles J. V. Stalin, «on vähe õigetest direktiividest — selleks on vaja veel panna meie nõukogude, majandusliku, ühistegeliku ja igasuguse muu ülesehitustöö juhtivaile kohtadele niisuguseid inimesi, kes mõistavad nende direktiivide mõtet ja tähtsust, kes on või-

[1] J. V. Stalin, Teosed, 13. kd., Tallinn 1952, lk. 353—354.

melised neid direktiive ausalt ja kohusetruult teostama, kes ei pea nende direktiivide teostamist tühjaks formaalsuseks, vaid auasjaks, oma ülimaks kohuseks partei ja proletariaadi vastu.

Nii tuleb aru saada Lenini loosungist: inimeste õige valik ja täitmise kontroll.»[1]

Teiseks partei õige poliitika praktilise teostamise vajalikuks tingimuseks peab J. V. Stalin seda, et valitseks «nõtkus hulkade juhtimisel ja maksimaalne tähelepanelikkus hulkade tarviduste suhtes, tähelepanelikkus ja veel kord tähelepanelikkus»[2].

Kommunistliku juhtimise nõtkus seisab selles, et loosungite, direktiivide ja näpunäidete andmisel, plaanide koostamisel tuleb arvestada ühiskonna arenemise objektiivseid tingimusi ja hulkade teadlikkuse taset. Tuleb alati silmas pidada, et partei loosungite ja direktiivide õigsust peab kinnitama tööliste ja talupoegade oma poliitiline kogemus, aga et niisugune kogemus välja kujuneks, selleks tuleb väsimatult töötada hulkade veenmiseks.

J. V. Stalin ütleb, et «partei juhtivate direktiivide ja nende elluviimise vahel on ... juhitavate tahe ja tegevus, klassi tahe ja tegevus ...»[3].

Nõukogude inimeste entusiasm, mis tekkis Nõukogude valitsuse ajalooliste määruste avaldamisel suurehituste kohta Volgal, Dnepril, Amu-Darjal ja Donil, leidis oma loova kehastuse suurepärastes töövõitudes tänu kolossaalsele organisaatorlikule tööle, mille sooritasid partei-, nõukogude, ametiühingu ja majanduslikud organid. Suurehituste tellimuste täitmine kutsub esile töövaimustuse laine töötajate hulgas meie ääretu Kodumaa kõigis paigus, nõukogude patriootide algatus avastab töötootlikkuse tõstmise uued reservid, soodustab kiirendatud tehnilist progressi. Suurehitused on kommunistliku töösse suhtumise kasvatamise suureks üldrahvalikuks kooliks.

Marksismi-leninismi ideed, kommunismi ülesehitamise ideed, vallutades hulkade teadvust, mobiliseerides ja organiseerides neid partei loosungite ja direktiivide teostamisele, muutuvad sel teel hulkade praktiliseks tegevuseks ning saavad hiiglaslikuks ümberkujundavaks jõuks.

Pärast ekspluataatorlike klasside likvideerimist NSV Lii-

[1] J. V. Stalin, Teosed, 9. kd., Tallinn 1949, lk. 154.
[2] Sealsamas, lk. 157.
[3] J. V. Stalin, Teosed, 8. kd., Tallinn 1949, lk. 38.

dus kujunes välja nõukogude rahva moraalne ja poliitiline ühtsus, saavutati tööliste, talupoegade ja intelligentsi täielik koondumine kommunistliku partei ja selle stalinliku juhtkonna ümber. Nendes uutes tingimustes kasvas veelgi rohkem subjektiivse faktori tähtsus kommunismi ülesehitustöös: marksistlik-leninliku teooria, partei poliitika, parteikaadrite ideelise relvastatuse ja hulkade kommunistliku teadlikkuse osa. ÜK(b)P XVII kongressil 1934. aastal ütles J. V. Stalin:

«Pärast seda, kui rea aastate kogemused on kinnitanud, et partei poliitiline joon on õige, ning tööliste ja talupoegade valmisolek seda joont toetada ei tekita enam kahtlusi, — on niinimetatud objektiivsete tingimuste osa kahanenud miinimumini, kuna meie organisatsioonide ning nende juhtijate osa on muutunud otsustavaks, erakordselt suureks.»[1]

Kõneldes parteitöö puudustest, mis ilmnesid trotskistlik-buhaarinlike reeturite ja kahekeelsete likvideerimise ajajärgul, nõudis J. V. Stalin partei-, nõukogude ja majanduslike kaadrite poliitilise hariduse ja bolševistliku karastuse ülesande seadmist kommunistliku partei tegevuse peaeesmärgiks.

«Ma arvan,» ütles J. V. Stalin, «et kui me suudaksime, kui me oskaksime oma parteikaadreid alt kuni üles ideoloogiliselt ette valmistada ja poliitiliselt karastada nii, et nad suudaksid sise- ja rahvusvahelises olukorras vabalt orienteeruda, kui me suudaksime teha neid täiesti küpseteks leninlasteks, marksistideks, kes oleksid võimelised ilma tõsiste vigadeta otsustama riigi juhtimise küsimusi, siis oleksime me sellega lahendanud üheksa kümnendikku kõigist oma ülesannetest.»[2]

Loonud põhiteadmiste entsüklopeedia marksismi-leninismi alal — «ÜK(b)P ajaloo lühikursuse», andis J. V. Stalin partei ja kogu nõukogude rahva kätte võimsa ideelise relva. Kümned miljonid inimesed NSV Liidus ning kogu maailmas õppisid ja jätkavad marksistlik-leninliku teooria õppimist selle surematu raamatu järgi.

Sõjajärgsel ajajärgul pühendab kommunistlik partei veelgi rohkem tähelepanu partei ja rahva ideelis-poliitilise kasvatuse küsimustele. V. I. Lenini Teoste neljanda välja-

[1] J. V. Stalin, Teosed, 13. kd., Tallinn 1952, lk. 354.

[2] J. Stalin, Parteitöö puudustest ning abinõudest trotskistide ja teiste kahekeelsete likvideerimiseks, Tallinn 1947, lk. 25.

ande ilmumine ja J. V. Stalini Teoste esimese kolmeteistkümne köite väljaandmine olid suurimaks sündmuseks nõukogude rahva ideelises elus ning võimaldasid veelgi laiemalt ja sügavamalt arendada marksistlik-leninlikku õppust. ÜK(b)P Keskkomitee otsused «Ajakirjadest «Zvezda» ja «Leningrad»», «Draamateatrite repertuaarist ja abinõudest selle parandamiseks», «Kinofilmist «Suur elu»», «V. Muradeli ooperist «Suur sõprus»» paljastasid üksikute kirjanduse- ja kunstitegelaste juures esinevat ideetust ja apoliitilisust, lõmitamist dekadentliku kodanliku kultuuri ees. Need ÜK(b)P Keskkomitee otsused suunasid nõukogude kirjanduse ja kunsti arenemise sotsialistliku realismi teele, seadsid ülesandeks peegeldada tõetruult nõukogude rahva võitlust kommunismi eest ja viisid uutele nõukogude kirjanduse ja kunsti edusammudele. ÜK(b)P Keskkomitee algatusel läbi viidud diskussioonid filosoofia, bioloogia, keeleteaduse, füsioloogia ja poliitilise ökonoomia alal paljastasid rea idealistlikke ning metafüüsilisi moonutusi teaduses, mobiliseerides kõigi teadusharude õpetlasi omandama marksistlik-leninlikku teooriat, loovalt edasi arendama nõukogude teadust.

Nõukogude rahva poolt sõjajärgseil aastail saavutatud kolossaalsed majanduslikud edusammud poleks olnud võimalikud ilma selle igapäevase tööta hulkade kommunistlikus kasvatuses, mida teostavad kommunistlik partei ja Nõukogude riik. Nõukogude rahva uus maailma-ajalooline võit — rahvamajanduse taastamise ja arendamise sõjajärgse viisaastaku plaani tunduv ületamine — on marksismi-leninismi ideede materiaalseks kehastuseks ja selle võimsa osa elavaks tunnistajaks, mida etendab revolutsiooniline teooria. Nõukogude ühiskonna liikudes kommunismi poole kasvab üha rohkem hulkade kommunistliku teadvuse osa, marksismi-leninismi ideede osa.

Niisiis, üldistades uue ajaloolise ajastu kogemusi, avasid Lenin ja Stalin igakülgselt teooria ja praktika ühtsuse kui kommunistliku maailmavaate tähtsaima printsiibi olemuse ja näitasid tema suurt tähtsust, millist ta omab proletariaadi partei tegevuses. Pidades lepitamatut võitlust leninismile vaenulike poliitiliste parteide, rühmade, voolude ning partei peajoonest kõrvalekaldumistega, paljastasid Lenin ja Stalin alati nende poliitilise ideoloogia filosoofilisi lätteid, demonstreerides kujukalt, et võitlus poliitikas on lahutamatu võitlusest filosoofias. Vähimgi taganemine dialektili-

sest materialismist idealismi või vulgaarse materialismi poole toob endaga vältimatult kaasa tõsiseid vigu poliitilises praktikas, ja, teiselt poolt, järjekindlast proletaarsest poliitikast taganemine tähendab alati marksismi filosoofia reetmist.

Mitmesuguste voolude i d e a l i s t i d tunnustavad sõnades ja isegi ülistavad teooria osatähtsust, kuid nad ei seo teooriat rahvahulkade praktilise tegevusega. Nende teooriad, mis on irdunud hulkade praktikast, on väärad ning jõuetud.

Utopistide poolt, selle hulgas ka narodnikute, esseeride ja anarhistide poolt välja mõeldud «ühiskonna korralduse ideaalsed plaanid» olid irdunud tegelikkusest, nad ei tuginenud ühiskonna arenemise seadustele ja niipea kui nad muutusid (kui nad üldse muutusid) tegevuse juhiseks, viisid nad oma loojad ja pooldajad vältimatule lüüasaamisele.

Vältimatu krahh tabas ka leninismi «ultrapahempoolseid» vaenlasi ÜK(b) Parteis ja teistes kommunistlikes parteides. «Pahempoolsete» avantüristliku poliitika teoreetiliseks aluseks on marksismi idealistlik revideerimine. J. V. Stalin iseloomustas «pahempoolitsevat» poliitikat kui «katseid esitada oma isiklik kärsitus tegelikkusena»[1], kui ««üliinimlike» hüpete ja sündmuste objektiivsesse käiku «kangelaslike» sissetungimiste teed»[2]. J. V. Stalin paljastas «üliindustrialiseerimise» ja kulakluse viivitamatu likvideerimise trotskistlik-zinovjevlikud «teostamatud projektid» 1925.—1927. aastail kui soovimatuse arvestada objektiivset tegelikkust, kui katset «üle hüpata» meie ülesehitustöö paratamatutest etappidest. Ta tõestas, et «pahempoolitsevate» plaanide vastuvõtmine oleks olnud avantürism ja oleks võinud ainult tugevdada linnakodanluse ning kulakluse positsioone ja kergendada kapitalismi restaureerimise räpast üritust NSV Liidus, — aga just sellele olidki suunatud kõik trotskistide ja zinovjevlaste teod.

Ei olnud juhuslik, et marksismile-leninismile vaenulik menševiseerivate idealistide rühm, mis teostas filosoofia eraldamist poliitikast, Marxi materialistliku dialektika asendamist Hegeli abstraktse idealistliku dialektikaga, et see rühm, olles purustatud 1930. aastal J. V. Stalini isiklikul osavõtul, koosnes peaaegu täielikult trotskistlikest jätistest.

Lenini ja Stalini juhendid selle kohta, et «pahempoolit-

---

[1] J. V. S t a l i n, Teosed, 8. kd., Tallinn 1949, lk. 272.
[2] Sealsamas.

seva» avantürismi teoreetiliseks tagapõhjaks on subjektiivne idealism, relvastavad kõigi maade kommunistlikke parteisid võitluseks sektantide ja avantüristide vastu, kes ei taha arvestada praktilisi võimalusi, asjade tõelist olukorda.

Teatavasti tekitasid «pahempoolitsevad» elemendid Hiina kommunistlikule parteile suurt kahju, astudes jaapani interventsiooni ajajärgul otseselt või maskeeritult välja ühtse jaapanivastase rinde loomise vastu. Varjates end marksistlike raamatute tekstist välja nopitud üksikute sõnade ja fraaside taha, võitlesid «pahempoolitsevad» elemendid otseste sotsialistlike reformide eest Hiinas. Seltsimees Mao Tse-dung kirjutas 1937. aastal: «Meie ... võitleme «pahempoolitseva» sõnakõlksutamise vastu. Selle esindajate ideed jõuavad ette objektiivse protsessi teatavast arenemisastmest: mõned sõnadetegijad peavad illusioone tõdedeks, aga mõned püüavad käesoleval ajal vägivaldselt teostada ideaale, mis on teostatavad ainult tulevikus; nende ideed, mis on eraldatud inimeste enamiku kaasaegsest praktikast, eraldatud kaasaegsest tegelikkusest, viivad nende rakendamisel avantürismile.»[1]

Revideerides dialektilist materialismi vulgaarse materialismi vaimus, eitasid «ökonomistid», menševikud ning teised oportunistid eesrindliku teooria osa, lõmitasid majandusliku arenemise stiihilise protsessi ees. Propageerides «praktilise töö» tähtsust, on reformistid kitsarinnalise praktitsismi poolehoidjad, kes redutseerivad praktika kitsale praktilisele tegelemisele, «väikestele üritustele», kaotavad vältimatult revolutsioonilise perspektiivi ja muutuvad kõige iganeva ning sureva apologeetideks. Bernsteini tees «liikumine on kõik, eesmärk — mitte midagi» — on selle poliitika üsna täpne filosoofiline avaldus.

J. V. Stalin ütleb: «Stiihilisuse teooria on liikumises teadliku elemendi osa alahindamise teooria, «sabassörkimise» ideoloogia, igasuguse oportunismi loogiline alus»[2].

Kaitsta vana, väljasurevat on lootusetu üritus. See tee viis «ökonomistid», menševikud ja II Internatsionaali oportunistid vältimatult hukkumisele. Samal teel murravad oma kaela kaasaegsed parempoolsed sotsialistid ning üldse kõik need, kes J. V. Stalini tabava ütluse järgi «ei taha lahkuda minevikust»[3].

[1] Mao Tse-dung, Praktikast, 1951, lk. 21 (v. k.).
[2] J. V. Stalin, Teosed, 6. kd., Tallinn 1948, lk. 90.
[3] J. V. Stalin, Teosed, 10. kd., Tallinn 1950, lk. 9.

Nõukogude tingimustes oli «stiihilisuse teooria» parempoolse oportunistliku poliitika teoreetiliseks aluseks. Kontrrevolutsiooniline buhaarinlik grupp, jutlustades isevoolu sotsialismi ülesehitamises, andis panuse kapitalistlike elementide säilitamisse ja tugevdamisse NSV Liidus. J. V. Stalin paljastas «stiihilisuse teooria» ja temaga seotud marksistliku filosoofia mehaanilise revideerimise sotsialismivaenuliku olemuse.

Sõjaeelseil aastail leidis «stiihilisuse teooria» teatavat levikut osa praktiliste parteitöötajate hulgas, milleks tunduval määral aitas kaasa nende töötajate puudulik teoreetiline ettevalmistus. Joovastunud sotsialismi ülesehituse grandioossetest edusammudest NSV Liidus, kaldusid need töötajad arvama, et nõukogude rahva liikumine sotsialismile toimub isevoolu teel, stiihilise protsessina. Kritiseerides sääraseid vaateid, ütles J. V. Stalin partei XVII kongressil: «Pole kahtlust, et see segadus peades ja need meeleolud sarnanevad nagu kaks tilka vett parempoolsete kallaklaste tuntud vaadetele, mille järgi vana peab iseendast uude sisse kasvama, ja ühel ilusal päeval peame me märkamatult leidma end sotsialistlikus ühiskonnas.»[1]

Lenini ja Stalini võitlus «stiihilisuse teooria» vastu relvastab kõigi maade kommunistlikke parteisid võitluseks oportunismi vastu. Hiina kommunistlikul parteil, eesotsas seltsimees Mao Tse-dungiga, tuli pidada tõsist võitlust parempoolsete oportunistide vastu, kes eitasid teooria tähtsust, jutlustasid empirismi ja alahindasid revolutsioonilise partei osa. Rakendades loovalt leninlik-stalinlikke ideid, ütleb Mao Tse-dung oma teoses «Praktikast»:

«Me võitleme konservaatorite vastu meie revolutsioonilistes ridades, sest et nende ideoloogia ei või areneda kooskõlas muutuva objektiivse olukorraga, ja see asjaolu avaldus ajalooliselt parempoolse oportunismi näol. Need inimesed ei näe seda, et vastuolude võitlus on viinud objektiivse protsessi arenemisele, aga nende tunnetus seisab endiselt vanal astmel. Need iseärasused on omased kõikide konservaatorite ideoloogiale. Nende ideoloogia on eraldatud ühiskondlikust praktikast, nad ei või sammuda ühiskonna liikumise ees ja täita teostaja osa, nad ainult sõrgivad sabas ning nurisevad, et ühiskond liigub liiga kiiresti edasi, ja püüavad teda kiskuda tagasi ning suunata tagurpidi.»[2]

[1] J. V. Stalin, Teosed, 13. kd., Tallinn 1952, lk. 339—340.
[2] Mao Tse-dung, Praktikast, lk. 21 (v. k.).

Võideldes kahel rindel: teooria eraldamise vastu praktikast ja praktika eraldamise vastu teooriast, esitab J. V. Stalin klassikalise formuleeringu teooria ja praktika lahutamatu ühtsuse paratamatuse kohta: «... teooria muutub abstraktseks, kui ta ei ole seotud revolutsioonilise praktikaga, täpselt samuti, nagu praktika jääb pimedaks, kui ta ei valgusta oma teed revolutsioonilise teooriaga»[1].

2. Marksistlik-leninliku teooria loov iseloom kui teooria ja praktika ühtsuse avaldus

Proletariaadi ja kogu töötava inimkonna vabastusvõitluse lahutamatu seos praktikaga määrab marksistlik-leninliku teooria loova iseloomu. Kogu oma elu vältel arendasid ja täiustasid Marx ja Engels, Lenin ja Stalin väsimatult marksismi revolutsioonilist teooriat, toetudes proletariaadi klassivõitluse praktikale ning inimkonna kogu ajaloolisele kogemusele.

Oma surematus teoses «Riik ja revolutsioon» näitab Lenin, kuidas orgaanilises, lahutamatus seoses proletariaadi klassivõitluse praktikaga kujunesid ja arenesid Marxi ja Engelsi vaated marksistliku teooria tähtsaima küsimuse — proletariaadi diktatuuri kohta.

Proletariaadi diktatuuri idee tekkis Marxil ja Engelsil 1848. aasta revolutsiooni eelõhtul ja leidis oma väljenduse «Kommunistliku partei manifesti» tuntud sõnades, et «esimeseks sammuks töölisrevolutsioonis on proletariaadi muutmine valitsevaks klassiks»[2]. 1848. aasta revolutsiooni kogemuse alusel võisid Marx ja Engels teha järgmise sammu ning jõudsid järeldusele, et proletariaadi diktatuur pole võimalik ilma kodanluse riigimasina *lammutamiseta*. Enne 1848. aasta revolutsiooni polnud ajaloolise kogemuse puudumise tõttu võimalik kodanliku riigimasina lammutamise küsimust ei üles seada ega lahendada.

«Marxi õpetus,» järeldab Lenin, «on siingi, nagu alati, sügavast filosoofilisest maailmavaatest ja rikkalikust ajalootundmisest valgustatud *kogemuste kokkuvõte*.»[3]

---

[1] J. V. *Stalin*, Teosed, 6. kd., Tallinn 1948, lk. 88.
[2] K. *Marx* ja F. *Engels*, Kommunistliku partei manifest, Tallinn 1951, lk. 50.
[3] V. I. *Lenin*, Teosed, 25. kd., Tallinn 1954, lk. 379.

Ja edasi:

«Kuivõrd rangelt püsib Marx ajalooliste kogemuste faktilisel alusel, nähtub sellest, et 1852. aastal ei aseta ta veel konkreetselt küsimust sellest, millega asendada see hävitamisele kuuluv riigimasin.»[1]

Proletariaadi revolutsioonilise võitluse praktika 1871. aasta Pariisi Kommuuni kahe ja poole kuulise olemasolu kestel andis teatavat materjali viimase küsimuse lahendamiseks. Üldistades Pariisi Kommuuni kogemust, visandasid Marx ja Engels reas töödes selle tulevase proletaarse riikluse jooned, mille eesmärgiks oli murda kukutatud kodanluse vastupanu ja ühiskond kommunismi alustel ümber kujundada.

Pärast Engelsi surma pääsesid rea ajalooliste tingimuste tõttu Lääne-Euroopa sotsiaaldemokraatias võimule avalikku ning varjatud tüüpi revisjonism ja oportunism. Bernsteinid ja kautskyd moonutasid ja labastasid marksismi ning eelkõige peamist marksismis — proletariaadi diktatuuri õpetust. Revolutsioonilise marksismi ja tema uue ajastu tingimustele vastava edasise arenemise taastamise au kuulub Marxi ja Engelsi ürituse geniaalseile jätkajaile — Leninile ja Stalinile.

Leninismi kui imperialismi ja proletaarsete revolutsioonide ajastu marksismi, kui maakera ühel kuuendikul osal võitnud sotsialismi ajastu marksismi definitsioonis eneses rõhutab J. V. Stalin, et marksismi arendamine Lenini ja tema õpilaste töödes oli tööliskassi kommunismi eest võitluse üldistus uutes ajaloolistes tingimustes. «Leninism kasvas ja kujunes välja,» ütleb J. V. Stalin, «imperialismi tingimustes, kui kapitalismi vastuolud olid jõudnud haripunkti, kui proletaarne revolutsioon oli saanud otsese praktika küsimuseks, kui tööliskassi revolutsioonile ettevalmistamise vana ajajärk jõudis välja ja kasvas üle kapitalismi otsese ründamise uueks ajajärguks.»[2]

See uus, mille Lenin ja Stalin tõid proletariaadi diktatuuri küsimuses marksismi teooriasse, on imperialismi ajastu klassivõitluse kogemuse ja eelkõige Venemaa tööliskassi revolutsioonilise võitluse kogemuse üldistus. Hulkade revolutsioonilise algatuse tagajärjel tekkisid esimese Vene revolutsiooni ajal tööliste saadikute nõukogud; nõu-

[1] V. I. Lenin, Teosed, 25. kd., Tallinn 1954, lk. 381.
[2] J. V. Stalin, Teosed, 6. kd., Tallinn 1948, lk. 72.

kogud esinesid juba siis revolutsioonilise võimu algeina. Esimese Vene revolutsiooni poliitiline kogemus ei möödunud jäljetult. 1917. aasta veebruaris-märtsis loodi nõukogud kogu maal ja nad etendasid otsustavat osa revolutsiooni käigus. Üldistades Venemaa tööliskiassi praktilist kogemust, nägi Lenin nõukogudes mitte ainult hulkade revolutsioonilise mobiliseerimise organeid, vaid ka kodanliku riigimasina lammutamise ja asendamise vahendit, uue proletaarse riigivõimu paremat vormi, mis võimaldas tööliskiassi eelväel — bolševike parteil — ühineda tööliste ning talupoegade hulkadega, et viia nad endaga koos sotsialismile.

Arendades edasi marksismi teooriat, avas Lenin «klambrid proletariaadi diktatuuri valemis proletariaadi liitlaste probleemi seisukohalt, defineerides proletariaadi diktatuuri proletariaadi kui juhtija ja mitteproletaarsete klasside ekspluateeritavate hulkade (talurahva jt.) kui juhitavate klassiliidu erilise vormina»[1]. Lõpuks, just Lenin näitas, et proletariaadi diktatuur on demokraatia kõrgem vorm, proletaarne demokraatia, on erinevalt kodanlikust demokraatiast, s. o. ekspluataatorite tühise käputäie demokraatiast, töötava enamuse demokraatia.

Üldistades Nõukogude sotsialistliku riigi ülesehituse edasist kogemust, iseloomustas J. V. Stalin kõige täielikumalt proletariaadi diktatuuri olemust kui tema kolme külje ühtsust,[2] avas proletariaadi diktatuuri mehhanismi, süsteemi ja kommunistliku partei otsustava osa selles süsteemis, näitas Nõukogude riigi funktsioone tema arenemise mitmesugustel faasidel ja lahendas ülitähtsa küsimuse — küsimuse sotsialistliku riigi saatusest kommunismi ajal kapitalistliku ümbruse tingimustes — tingimustes, mida Marx ja Engels ei võinud ette näha.

Lenin ja Stalin viisid edasi marksismi teooriat kõigis tema koostusosades — nii filosoofias, nii poliitilises ökonoomias kui ka sotsialismi teoorias. Marksismi loov edasiarendamine Lenini ja Stalini poolt tähendab eelkõige marksismi põhiliste printsiipide konkretiseerimist ja arendamist. Ühtlasi tähendab marksismi loov edasiarendamine paratamatult, nagu rõhutab J. V. Stalin, seda, et teooria üksikud seisukohad, mis objektiivse ajaloolise olukorra muutumise tõttu on vananenud, tuleb asendada uute seisukohtadega.[3]

[1] J. V. Stalin, Teosed, 10. kd., Tallinn 1950, lk. 93.
[2] J. V. Stalin, Teosed, 8. kd., Tallinn 1949, lk. 29—30.
[3] ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus, Tallinn 1952, lk. 322.

Marksismi looval arendamisel ei ole midagi ühist marksismi revisjonistlike moonutustega. Marksismi loov arendamine tähendab marksismi teooria rikastumist uute üldistustega, kusjuures ta jääb truuks selle alustele, selle vaimule, selle meetodile, mis on tõestatud praktikaga, kuna aga revisjonismi iseloomustab võitlus marksismi aluste eneste vastu.

J. V. Stalin näitab, kui põhiliselt vastandlikud on omavahel marksismi loov arendamine Lenini ning tema õpilaste töödes ja marksismi revideerimine II Internatsionaali oportunistliku juhtkonna poolt, kusjuures viimane moonutab marksismi olemust ja muudab marksismi teooria üksikud seisukohad dogmadeks, võitlusrelvaks marksismi revolutsioonilise olemuse vastu.

Teatavasti asendas leninlik sotsialistliku revolutsiooni teooria Marxi ja Engelsi vana vormeli sotsialistliku revolutsiooni üheaegsest võidust kõigis maades järeldusega üheaegse võidu võimatusest kõigis maades ja sotsialismi võidu võimalikkusest esialgu ühel maal. «Kõigi maade oportunistid,» kirjutas J. V. Stalin, «klammerdusid Engelsi ja Marxi vana vormeli külge, süüdistades Leninit marksismist taganemises. Kuid tõeliseks marksismi teooriat valdavaks marksistiks oli muidugi Lenin, mitte aga oportunistid, sest Lenin viis marksismi teooriat edasi, rikastades teda uute kogemustega, oportunistid aga kiskusid marksismi teooriat tagasi, muutsid selle muumiaks.»[1]

J. V. Stalin ütleb, et Lenini teoreetiline julgus etendas suurimat osa revolutsioonilise praktika arenemises. Lenini teooria relvastas bolševike partei ja tööliskassi Venemaa proletaarse revolutsiooni eest peetava võitluse kõige vastutavamal momendil.

Toetudes Pariisi Kommuuni ja kahe Vene revolutsiooni kogemusele, avastas Lenin 1917. aastal nõukogude võimu kui proletariaadi diktatuuri parima poliitilise vormi ja asendas Engelsi vananenud seisukoha demokraatlikust vabariigist kui proletariaadi diktatuuri spetsiifilisest vormist. Loosungis «Kõik võim nõukogudele!» kehastatud Lenini idee relvastas Venemaa tööliste ja talupoegade miljonilised hulgad nende võitluses sotsialistliku revolutsiooni eest. J. V. Stalin kirjutab selle kohta: «Kõigi maade oportunistid klammerdusid parlamentaarse vabariigi külge, süüdistades

[1] ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus, Tallinn 1952, lk. 323.

Leninit marksismist taganemises ja demokraatia hävitamises. Kuid tõeliseks marksismi teooriat valdavaks marksistiks oli muidugi Lenin, mitte aga oportunistid, sest Lenin viis marksismi teooriat edasi, rikastades teda uute kogemustega, oportunistid aga kiskusid marksismi teooriat tagasi, muutes ühe tema seisukoha dogmaks.

Mis oleks saanud parteist, meie revolutsioonist ja marksismist, kui Lenin oleks marksismi kirjatähe ees tagasi kohkunud, kui ta poleks söandanud üht marksismi vana seisukohta, mille oli formuleerinud Engels, asendada uue, uuele ajaloolisele olukorrale vastava seisukohaga nõukogude vabariigi kohta? Partei oleks ekselnud pimeduses, nõukogud oleks olnud desorganiseeritud, meil poleks nõukogude võimu ja marksismi teooria oleks saanud tõsist kahju. Kaotanud oleks proletariaat, võitnud oleksid proletariaadi vaenlased.»[1]

Kirjas Kugelmannile 12. aprillist 1871, kinnitanud tema poolt varem avaldatud mõtet kodanliku riigi lammutamise ja teda proletaarse riigiga asendamise paratamatusest, pidas Marx ühtlasi võimalikuks teha erandit säärastele maadele nagu Inglismaa ja Ameerika Ühendriigid, kus tol ajal ei olnud arenenud militarismi ega arenenud bürokraatiat. Nagu teada, dogmatiseerisid oportunistid selle Marxi seisukoha ja kasutasid seda selleks, et «tõestada» oma anti-teaduslikku seisukohta kapitalismi rahuliku sissekasvamise võimalikkusest sotsialismi ilma vägivaldse proletaarse revolutsioonita ja proletariaadi diktatuurita. Lenin, lähtudes imperialismi tingimustest, millistes Inglismaa ja Ameerika Ühendriigid mitte ainult ei jõudnud järele, vaid jõudsid sõjaväelise vaimu ja bürokraatia märatsuses kontinentaalse Euroopa maadest isegi ette, — tunnistas Marxi poolt tehtud oletuse vananenuks ja äralangenuks.

«Sellepärast on proletariaadi vägivaldne revolutsioon,» ütleb J. V. Stalin, «proletariaadi diktatuur vältimatu ja obligatoorne sotsialismi poole liikumise tingimus eranditult kõigis imperialistlikes riikides.

Sellepärast kõigi maade oportunistid, haarates kinni Marxi poolt tehtud tinglikust kitsendusest ja võideldes proletariaadi diktatuuri vastu, ei kaitse mitte marksismi, vaid oma oportunismi.

Lenin jõudis sellele järeldusele sellepärast, et ta oskas

[1] ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus, Tallinn 1952, lk. 322.

eraldada marksismi kirjatähte marksismi olemusest, et ta ei suhtunud marksismi kui dogmasse, vaid kui tegevusjuhendisse.»[1]

Ühiskonna arenemisseaduste kõige sügavam mõistmine ja töölisklassi ning tema partei ette kerkivate uute praktiliste ülesannete tunnetamine sotsialismi eest peetava võitluse uutes tingimustes — selles peitubki Lenini selle teoreetilise julguse läte, mis on eeskujuks kõigi teadusharude töötajaile ilma erandita. Oma kõnes kõrgema kooli töötajate vastuvõtul Kremlis 1938. aasta mais juhtis J. V. Stalin tähelepanu Leninile kui teadusmehe eeskujule, «kes julgesti võitleb vananenud teaduse vastu ja kes rajab teed uuele teadusele»[2].

Lenini teoreetiline julgus oli omane ka J. V. Stalinile. Ta uuris väsimatult arenevat ühiskondlikku praktikat, avastas uut elus ja rikastas oma ülisügava analüüsi ning üldistustega marksistlik-leninlikku teooriat. J. V. Stalin rõhutas marksismi teooria loova arenemise paratamatust ja nõudis marksistidelt-leninlastelt uue üldistamist kõigil elualadel, kartmata, kui see on vajalik, kritiseerida ka tuntud autoriteete. «Ei saa edasi liikuda ja teadust edasi viia,» kirjutas J. V. Stalin sõjaajaloolasele Razinile, «kui ei võeta kriitilise analüüsi alla tuntud autoriteetide vananenud seisukohti ja arvamusi. See kehtib mitte üksnes sõjaasjanduse autoriteetide, vaid ka marksismi klassikute suhtes.»[3]

Kujukaks näiteks sellest, kuidas marksistlik-leninlik teooria areneb orgaanilises seoses sotsialismi ja kommunismi ülesehituse praktiliste ülesannetega, võib olla teooria väljatöötamine J. V. Stalini poolt niisuguses ülitähtsas küsimuses, nagu on seda küsimus nõukogude ühiskonna arenemise perspektiividest, sotsialismi ja kommunismi ehitamise võimalikkusest NSV Liidus.

Pärast Lenini surma tõsteti praktika nõudel esiplaanile küsimus sotsialismi ehitamise võimalikkusest NSV Liidus ja rea aastate kestel oli see keskseks küsimuseks, mille pärast parteil tuli eesotsas J. V. Staliniga pidada ägedat võitlust opositsiooni ja selle selja taga seisvate kapitalistlike elementide ning välismaiste imperialistide vastu, kes taotlesid kapitalismi restaureerimist NSV Liidus.

---

[1] J. V. Stalin, Teosed, 8. kd., Tallinn 1949, lk. 298.
[2] J. Stalin, Leninist, Tallinn 1953, lk. 132.
[3] «Bolševik» Nr. 3, 1947, lk. 7 (v. k.).

J. V. Stalin juhib tähelepanu reale põhjustele, mis selgitavad, miks «aastail 1924, 1925 ja 1926 omandas see küsimus eriti väljapaistva koha meie partei praktikas...»[1]. Kapitalismi osaline stabiliseerumine Läänes põhjustas tempo aeglustumise rahvusvahelises revolutsioonilises liikumises, mis oli NSV Liidu töötajate üheks tähtsaimaks liitlaseks. Euroopas ei olnud pärast Saksa revolutsiooni lüüasaamist 1923. aastal otsest revolutsioonilist situatsiooni. «Siit kerkib küsimus,» märgib J. V. Stalin, «kas kapitalismi osalise stabiliseerumise tagajärjeks ei ole meie maal sotsialismi ehitamise võimaluste nõrgenemine või koguni hävimine? Sellest siis suurenenud huvi sotsialismi ja meie maal toimuva sotsialistliku ülesehitustöö saatuse küsimuse vastu.»[2]

Teiseks põhjuseks, mille esitab J. V. Stalin, oli uue majanduspoliitika tarvituselevõtmine, mis proletariaadi ja töötava talurahva liidu säilitamise ja kindlustamise eesmärgil lubas teatavasti kaubanduse vabadust, aga sellega ühenduses teatavat erakapitalistlike elementide elavnemist. «Siit kerkib küsimus,» ütleb J. V. Stalin, «kas uue majanduspoliitika tarvituselevõtmine ei soodusta meie maal sotsialismi ehitamise võimaluste nõrgenemist?»[3]

Lõpuks, imperialistlikus sõjas ja kodusõjas purustatud rahvamajanduse taastamisel saavutatud tõsised edusammud seadsid parteile täie otsekohesusega küsimuse meie maa arenemise edasistest perspektiividest. «Siit kerkib küsimus,» ütles J. V. Stalin, «millises suunas tuleb juhtida majanduse ülesehitamist, kas sotsialismi poole või kuhugi teisele poole?»[4]

Nii sisepoliitiline kui ka rahvusvaheline olukord seadis täie teravusega küsimuse sellest, kas on alust loota meie maal täieliku sotsialistliku ühiskonna ehitamise võimalusele vaenuliku kapitalistliku ümbruse tingimustes? Sel ajajärgul kerkis kommunistlikule parteile ja töölisklassile küsimus sotsialismi ehitamise võimalusest mitte ainult *teoreetilise* küsimusena, vaid ka *vahetu praktika* küsimusena, küsimusena, mille lahendusest olenes majandusliku igapäevase ülesehitustöö käik. Sotsialism muutus sel ajajär-

---

[1] J. V. Stalin, Teosed, 9. kd., Tallinn 1949, lk. 34.
[2] Sealsamas, lk. 35.
[3] Sealsamas.
[4] Sealsamas.

gul, nagu ütles J. V. Stalin, juba «proosaliseks igapäevase praktilise töö aineks»[1].

Konkretiseerides Lenini mõtet sotsialismi ehitamise võimalikkusest ühel maal, avas J. V. Stalin k a k s külge küsimuses sotsialistliku ühiskonna ehitamise võimalikkusest NSV Liidus, vastavalt s i s e m i s t ja v ä l i s t laadi vastuoludele, mis määravad meie maa arenemise:

1) Kas on võimalik sotsialismi võit NSV Liidus maa arenemise sisemiste tingimuste seisukohalt? Kas võib NSV Liidu töölisklass liidus talurahvaga jagu saada sisevaenlasest — linna- ja maakodanlusest? Jah, vastab J. V. Stalin, «me võime ja peame võitma meie majanduse kapitalistlikud elemendid, me võime ja peame meie maal üles ehitama sotsialistliku ühiskonna»[2].

2) Kuid kas võib pidada sotsialismi võitu NSV Liidus l õ p l i k u k s võiduks ja missugused rahvusvahelist laadi tingimused on vajalikud selleks, et sotsialismi võitu NSV Liidus võiks pidada lõplikuks? J. V. Stalin selgitas, et sotsialismi lõpliku võidu all NSV Liidus tuleb mõista täieliku tagatise loomist välismaise interventsiooni vastu ja järelikult kapitalistliku korra restaureerimise katsete vastu. «Kas suudab nõukogude rahvas ainuüksi oma jõuga hävitada selle välise ohu, NSV Liidu vastu suunatud kapitalistliku interventsiooni ohu?» küsib J. V. Stalin ning vastab: «Ei, ei suuda. Ei suuda sellepärast, et kapitalistliku interventsiooni ohu hävitamiseks on tarvis hävitada kapitalistlik ümbruskond, kapitalistlikku ümbruskonda aga on võimalik hävitada ainult siis, kui võidukas proletaarne revolutsioon toimub vähemalt mitmel maal.»[3]

Vastates jaatavalt küsimusele sotsialistliku ühiskonna ehitamise võimalikkusest NSV Liidus kapitalistliku ümbruse tingimustes, lähtusid Lenin ja Stalin, bolševike partei imperialismi arenemisseadustest ja vastuoludest, aga samuti sotsialistliku ülesehitustöö praktikast meie maal. «Kogu meie ülesehitustöö praktika,» ütles J. V. Stalin 1926. aastal, «annab sellele küsimusele jaatava vastuse, sest meie majanduse sotsialistliku sektori osatähtsus kasvab aastast aastasse . . .»[4]

Olles sotsialistliku ülesehitustöö praktika üldistus, eten-

---

[1] J. V. S t a l i n, Teosed, 7. kd., Tallinn 1949, lk. 81.
[2] J. V. S t a l i n, Teosed, 8. kd., Tallinn 1949, lk. 253.
[3] ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus, Tallinn 1952, lk. 247.
[4] J. V. S t a l i n, Teosed, 9. kd., Tallinn 1949, lk. 23.

das Stalini teooria sotsialismi ehitamise võimalikkusest NSV Liidus määratu suurt osa töötavate hulkade praktilise tegevuse relvana. See teooria soodustas nõukogude rahva jõudude mobiliseerimist võitluseks sotsialismi eest ja töölisklassi vaenlaste purustamiseks, kiirendas sotsialismi võitu. Aga sotsialismi võit oli omakorda marksistlik-leninliku teooria suurimaks triumfiks.

Sotsialismi võit NSV Liidus esitas kommunistlikule parteile uued praktilised ülesanded. Sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku ajajärk, millesse astus nõukogude ühiskond, nõudis marksistlik-leninliku teooria edasiarendamist, eelkõige küsimuses meie arenemise perspektiividest ja Nõukogude riigi osast kommunismi ehitamisel.

Oma ajaloolises aruandekõnes ÜK(b)P XVIII kongressil esitas J. V. Stalin, vastates kommunistliku ülesehitustöö praktika uutele nõuetele, uue seisukoha marksistlik-leninlikus teoorias kommunismi ehitamise võimalikkusest Nõukogude Liidus ka sel juhul, kui säilib kapitalistlik ümbrus. J. V. Stalin arendas loovalt edasi sotsialistliku riigi teooriat, näidates, et sotsialistlik riik on pearelvaks kommunistliku ühiskonna ehitamisel ja kommunismi saavutuste kaitsmisel välisvaenlaste vastu, et sotsialistlik riik säilib ka kommunismi ajajärgul, kui säilib kapitalistlik ümbrus.

«Me läheme ikka edasi, kommunismile,» ütles J. V. Stalin. «Kas riik säilib meil ka kommunismi ajajärgul? Jah, säilib, kui ei ole likvideeritud kapitalistlik ümbrus, kui ei ole kaotatud sõjaliste väliskallaletungide oht, kus juures on arusaadav, et meie riigi vormid uuesti muutuvad vastavalt sise- ja välisolukorra muutumisele.

Ei, ei säili ja sureb välja, kui kapitalistlik ümbrus likvideeritakse, kui see asendatakse sotsialistliku ümbrusega.»[1]

J. V. Stalin avas nõukogude rahvale konkreetsed teed liikumiseks kommunismi poole ja äratas sellega rahvas suure energia, innustas töörahvast kangelaslikele töövõitudele.

Nõukogude rahva rahuliku töö katkestas 1941. aastal hitlerliku Saksamaa kallaletung. Suure Isamaasõja tules näitasid nõukogude ühiskond ja Nõukogude riik veel kord oma üleolekut kapitalistliku korra suhtes. Nõukogude rahva võit hitlerliku Saksamaa üle päästis kogu maailma fašistlikust orjastamisest ja orjastamisohust. See võit kindlustas demokraatia-, rahu- ja sotsialismileeri grandioosse kasvu sõja-

[1] J. Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn 1952, lk. 564.

järgseis tingimusis. Rahu-, demokraatia- ja sotsialismileeri eesotsas seisab suur Nõukogude Liit, kes on taas alustanud oma sõja poolt katkestatud rahulikku ülesehitustööd, oma liikumist kommunismile.

Oma ajaloolises kõnes valijatele 9. veebruaril 1946 ütles J. V. Stalin: «Meil on vaja saavutada, et meie tööstus võiks toota igal aastal kuni 50 miljonit tonni malmi, kuni 60 miljonit tonni terast, kuni 500 miljonit tonni sütt, kuni 60 miljonit tonni naftat. Ainult sel tingimusel võib loota, et meie Kodumaa on kindlustatud igasuguste juhuste eest.»[1]

Senikaua kui on olemas imperialistlik leer, on olemas ka sõjalise kallaletungi oht NSV Liidule ja meie vennalikele rahvademokraatiamaadele. Kuid seejuures ei saa jätta tähele panemata sügavat erinevust Nõukogude Liidu praeguse olukorra ja tolle olukorra vahel, mis oli enne teist maailmasõda. On möödas see aeg, mil Nõukogude Liit oli ainuke sotsialismimaa, mida igast küljest ümbritsesid vaenulikud kapitalistlikud riigid. Nüüd on Nõukogude Liidu naabriteks tema piiride suuremas osas talle sõbralikud rahvademokraatiamaad. Kui esimese maailmasõja tagajärjel murti 1917. aastal imperialismi rinne läbi ühel maal — Venemaal, siis NSV Liidu võidu tagajärjel teises maailmasõjas osutus imperialismi rinne läbimurtuks veel terves reas maades. Demokraatia ja sotsialismi jõud kasvavad kõrvalekaldumatult. Võitlus rahu eest ja sõjaõhutajate vastu koondab Nõukogude Liidu ümber sadasid miljoneid inimesi kõigist rahvustest ning rassidest, sõltumatult nende poliitilistest ja usulistest veendumustest.

Pärast teist maailmasõda muutus jõudude suhe kahe leeri vahel rahu-, demokraatia- ja sotsialismileeri kasuks. Ja kui imperialistidel õnnestub rahvaste tahtest hoolimata siiski valla päästa kolmandat maailmasõda, viib see vältimatult mitte ainult agressiivsete imperialistlike maade lüüasaamisele, vaid ka imperialismi täielikule hukkumisele kogu maailmas. Ja kuigi käesoleval ajal püsib imperialistlike agressorite poolt NSV Liidule sõjalise kallaletungi oht, ei tule arvesse — ükskõik milliste ootamatuste puhul imperialistliku leeri poolt — kapitalismi restaureerimise võimalus NSV Liidus. Nagu ütleb V. M. Molotov, on stalinliku juhtimise suurimaks teeneks nõukogude rahva ees see, et «praegu

[1] J. Stalin, Moskva linna Stalini valimisringkonna valijate valimiseelsetel koosolekutel peetud kõned, Tallinn 1950, lk. 21.

ei ole maailmas säärast jõudu, mis suudaks pöörata meie rahvast tagasi, tagasi kapitalismile»[1].

Rahu-, demokraatia- ja sotsialismileeri jõudude kasv ei tohi tekitada rahunemismeeleolusid rahu, demokraatia ja sotsialismi eest võitlejate ridades. Ajalugu õpetab, et mida lootusetum on imperialistliku reaktsiooni üritus, seda suuremaks kasvab tema sõjaliste avantüüride oht. Sellepärast on tarvis rahvaste suurimat valvsust ja valmidust rahu kaitsmiseks nende poolt kõigi jõudude ning vahenditega. Teadmine, et ükski jõud ei või Nõukogude Liitu kommunismiteelt kõrvale pöörata, mitte ainult ei demobiliseeri nõukogude rahvast ameerika-inglise imperialistide ähvarduste ees, kes pretendeerivad maailma valitsemisele, vaid, vastupidi, annab nõukogude inimestele ning kogu progressiivsele inimkonnale uut jõudu võitluseks rahu ja kommunismi eest. Selle võitluse eesotsas seisab suur kommunistlik partei, kelle nimi on saanud kõigi maade töötajaile rahu ja vabaduse sümboliks.

*

Uueks panuseks marksistlik-leninliku teooria varasalve olid 1950. aastal avaldatud J. V. Stalini geniaalsed tööd keeleteaduse küsimuste kohta.

Enne 1950. aasta diskussiooni valitses nõukogude keeleteaduses praktikast ja elust irdunud antimarksistlik Marri suund, mis pealegi desorienteeris praktikuid ja tekitas olulist kahju nii teoorias kui praktikas. Näiteks marristide poolt jutlustatav grammatika halvustamine ajas õpetajail pead segi, põhjustas vigu vene ning teiste keelte õpetamisel ja tulemuseks oli — koolilõpetajate puudulik kirjaoskus. Oma olemuselt kosmopoliitiline Marri «teooria», mis väitis, nagu koosneksid kõik keeled igivanast «neljast elemendist» (sal, ber, ion, roš) ja järelikult ei oma rahvuslikku omapära, takistas vene ja teiste NSV Liidu rahvuskeelte vabanemist tarbetutest võõrsõnadest, mis risustasid keelt. Kuulutades võrdleva ajaloolise meetodi keeleteaduses «idealistlikuks» ja «kodanlikuks», pidurdasid marristid keelte sugulasrühmade (perekondade) (näiteks vene, ukraina ja valgevene keele) võrdlevat uurimist, mis tekitas olulist kahju sõnastike koostamise alal ja mõjutas tõlgete kvaliteeti.

[1] V. Molotov, Stalin ja stalinlik juhtimine, Tallinn 1950, lk. 10.

Marri poolt keele kuulutamine baasi pealisehituseks, keele tunnustamine «klassikeeleks», keele arenemises «revolutsioonide» väljaotsimine viis lingvistid ja literaadid niikaugele, et nad hakkasid nihilistlikult suhtuma Puškini, Tolstoi, Turgenevi ja Ševtšenko keelelisse rikkusse, klassikalisse pärandisse üldse. Lõpuks, «araktšeejevlik režiim», mida marristid kultiveerisid keeleteaduses, takistas kriitika ja enesekriitika arendamist ega andnud võimalust Marri suuna puuduste paljastamiseks ning ületamiseks keeleteaduses.

J. V. Stalin purustas «araktšeejevliku režiimi» keeleteaduses, paljastas Marri kontseptsiooni antimarksistliku olemuse ja lahendas keeleteaduse põhiküsimused loova marksismi positsioonidelt. Sellega loodi tingimused nõukogude keeleteaduse edukaks progressiivseks arenemiseks lahutamatus seoses praktika nõudmistega.

J. V. Stalin näitas, et keel ei ole baasi pealisehitus, et ta on omapärane ühiskondlik nähtus, mis on mõtete väljendamise ja inimeste suhtlemise vahendiks nende praktilise ning teoreetilise tegevuse kõigis sfäärides ilma erandita. J. V. Stalin selgitas, et keele aluseks on tema sõnavara põhifond ja grammatiline ehitus, ja pööras sellega ühtlasi keeleteaduse ja nõukogude õpetajate ning õpilaste tähelepanu keele grammatilise ehituse uurimisele, grammatika uurimisele. J. V. Stalin tõestas, et Marri väide keele klassiiseloomust on absurdne, ja tegi kindlaks, et keel areneb järkjärgult, ilma revolutsiooniliste plahvatusteta, et tänapäeva vene keel on olemuselt sama, mis Puškini keelgi. Sellega ühtlasi rõhutas J. V. Stalin vene klassikalise kirjanduse keele uurimise suurt tähtsust.

J. V. Stalini tööd keeleteaduse küsimuste kohta olid pöördepunktiks keeleteaduse arenemises ning andsid teadusliku aluse keeleteaduse edasiseks arenemiseks. Ühtlasi arendavad need tööd kogu marksistlik-leninlikku teooriat edasi tervikuna. J. V. Stalini poolt esitatud ja põhjendatud seisukoht ilma plahvatuseta toimuvatest kvalitatiivsetest muutustest, mis teostatakse riigivõimu algatusel ning rahvahulkade toetusel altpoolt, relvastab kommunistlikku parteid ja nõukogude rahvast selge käsitusega kommunismi ülesehitustöö teedest, ümberkorraldamise teedest igal sotsialistliku ühiskonna elualal.

Üldistades inimkonna kogu ajalugu ja eriti bolševike partei praktilist kogemust Nõukogudemaa juhtimisel, arendas J. V. Stalin marksistlikku õpetust baasist ja pealisehitusest,

põhjendas ja konkretiseeris marksistlik-leninlikku teesi pealisehituse aktiivsest osast majandusliku baasi suhtes: tekkinud pealisehitus «saab ülisuureks aktiivseks jõuks, aitab aktiivselt oma baasil kujuneda ja tugevneda . . .»[1] See J. V. Stalini seisukoht aitab mõista Nõukogude sotsialistliku riigi ja kommunistliku partei suurt osa kommunismi ehitamise ürituses ja orienteerib nõukogude inimesi sotsialistliku riigi edasisele igakülgsele tugevdamisele.

J. V. Stalini töödes keeleteaduse küsimuste kohta on arendatud teaduse ja revolutsioonilise praktika uusimate andmete üldistuse alusel samuti ka teisi marksistlik-leninliku teooria tähtsamaid probleeme: keele ja mõtlemise ühtsusest, rahvuste ja rahvuskeelte tulevasest arengust, vastandite ühtsusest ja «võitlusest» jt.

Arendades loovalt marksistlik-leninlikku teooriat, kritiseerib J. V. Stalin piitsutavalt dogmatismi, talmudismi ja tähenärimise avaldusi. Keeleteaduslikes töödes antud marksismi klassikalises definitsioonis rõhutab J. V. Stalin eriti marksistlik-leninliku teooria loovat iseloomu, mis tuleneb sellest, et ta moodustab lahutamatu ühtsuse praktikaga võitluses kommunismi eest:

«Marksism on teadus looduse ja ühiskonna arenemise seadustest, teadus rõhutud ja ekspluateeritavate hulkade revolutsioonist, teadus sotsialismi võidust kõigis maades, teadus kommunistliku ühiskonna ehitamisest.»[2]

Marksism-leninism kui teooria areneb vastavalt sellele, kuidas ajalugu püstitab kõigi maade töölisklassi ette üha uusi ning uusi ülesandeid: kapitalismi revolutsioonilise kukutamise, sotsialismi ehitamise, kommunismi ülesehitamise.

«Marksism kui teadus ei või seista ühel paigal,» järeldab J. V. Stalin, «ta areneb ja täieneb. Oma arenemises rikastub marksism uute kogemustega, uute teadmistega, — järelikult peavad üksikud tema vormelid ja järeldused aja jooksul muutuma, peavad asenduma uute vormelite ja järeldustega, mis vastavad uutele ajaloolistele ülesannetele. Marksism ei tunnusta muutumatuid järeldusi ja vormeleid, mis on kohustuslikud kõigile ajastutele ja perioodidele. Marksism on igasuguse dogmatismi vaenlane.»[3]

---

[1] J. Stalin, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1951, lk. 5.

[2] Sealsamas, lk. 50.

[3] Sealsamas.

J. V. Stalini teosed on eeskujuks marksistlik-leninliku teooria loovast arendamisest lahutamatus seoses praktikaga.

3. Teooria ja praktika ühtsus — nõukogude teaduse teenäitaja

Teooria ja praktika ühtsuse leninlik-stalinlik printsiip on kogu nõukogude teaduse teenäitajaks.

Kuna marksistlik-leninliku ühiskonnateooria ja praktika ühtsuse küsimust on juba eespool valgustatud, siis käsitleme peamiselt küsimust nõukogude loodus- ja tehniliste teaduste seosest praktikaga.

Kõige tähtsam praktiline ülesanne, mis tuleb lahendada loodus- ja tehnilistel teadustel NSV Liidus sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku ajajärgul, seisab selles, et kindlustada tehnika progressi, mis on vajalik kommunismi materiaalse ja tehnilise baasi loomiseks. Esimese sõjajärgse viie aasta plaani (1946—1950) seaduses sotsialistliku riigi poolt nõukogude teadusele esitatud nõudmine — «kindlustada edasine tehniline progress kõigis NSVL rahvamajanduse harudes, mis on toodangu võimsa tõusu ja tööjõudluse tõstmise eeltingimuseks»[1] — jääb täielikult jõusse ka käesoleval ajal, pärast esimese sõjajärgse viisaastaku plaani täitmist.

Nõukogude rahvas ehitab kommunismi maailma kaheks süsteemiks lõhestumise tingimustes, vaenuliku imperialistliku ümbruse tingimustes. Sellepärast on nõukogude teaduse üheks tungivaks ülesandeks ka sotsialismimaa üleoleku kindlustamine sõjatehnika alal. Teatavasti sai nõukogude teadus Suure Isamaasõja aastail selle ülesandega edukalt hakkama: Nõukogude Armee relvastus oli kogu sõja kestel oma kvaliteedilt kõrgem kiidetud saksa tehnikast. Ameerika-inglise agressorite, kolmanda maailmasõja õhutajate palavikuline tegevus nõuab nõukogude teaduselt pingsat tööd meie Kodumaa — kogu maailma rahukantsi sõjalise võimsuse kindlustamisel. Väga vastutusrikkad probleemid seisavad nõukogude teaduse ees ka teistel aladel, näiteks tervishoiu ja kultuurilise ülesehitustöö alal.

Nõukogude teadus saavutas sõjajärgseil aastail välja-

[1] Seadus NSVL rahvamajanduse taastamise ja arendamise viie aasta plaanist 1946—1950, Tallinn 1946, lk. 4.

paistvaid edusamme praktika poolt püstitatud ülesannete lahendamisel. NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Statistika Keskvalitsuse teadaanded rahvamajanduse plaanide täitmisest 1949. ja 1950. aasta kohta ning viie aasta plaani täitmise tulemustest tervikuna tunnistavad, et nõukogude õpetlased tulid põhilises osas toime nende ülesannetega, mis nendele seadis riik ja kommunistlik partei, seoses esimese sõjajärgse viisaastaku plaaniga.

Näiteks öeldi NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Statistika Keskvalitsuse teadaandes 1949. aasta kohta, et «vastavalt kindlaks määratud plaanile saavutati 1949. aastal kõigis rahvamajandusharudes tõsist edu uue tehnika juurutamise ja arendamise ning palju jõukulu nõudvate ja raskete tööde mehhaniseerimise alal»[1]. Ainuüksi 1949. aastal valmistati ja hakati seeriaviisi tootma üle 300 uue suure tööjõudlusega masina ja mehhanismi, sealhulgas uusi sõekombaine, mitmekopalisi ekskavaatoreid, kartulivõtmis- ja peedikoristamiskombaine, uusi kraanatüüpe jne., omandati uus tehnoloogia metallurgias, maapõuevarade kaevandamises ja nende töötlemises, saavutati tõsiseid edusamme tootmisprotsesside edasisel automatiseerimisel. Millised on need uued masinad ja mehhanismid, seda võib otsustada kas või nõukogude ajakirjanduses ilmunud teadete järgi sammuvast ekskavaatorist, mis konstrueeriti ja valmistati esmakordselt 1949. aastal Uraali masinatehases. See võimas masin võib aastas välja kaevata mitu miljonit kuupmeetrit pinnast ja asendada Volga—Doni laevatatava kanali ehitamisel enam kui 7 tuhat mullatöölist. NSV Liidu tööstuses rakendati 1949. aasta jooksul 450 tuhat leiutist ja ratsionaliseerimisettepanekut.

Veelgi suuremad on nõukogude teaduse edusammud uue tehnika loomisel ja tema juurutamisel rahvamajanduses 1950. aastal. Sel aastal loodi üle 400 uut tüüpi ja marki suure tööjõudlusega mehhanismi, võeti ainuüksi tööstuses tarvitusele üle 600 tuhande leiutise ja ratsionaliseerimisettepaneku.

1951. aastal loodi umbes 500 uut tüüpi ning marki masinat ja mehhanismi, mis kindlustavad NSV Liidu rahvamajanduse edasise tehnilise progressi. Loodi uut tüüpi võimsaid auruturbiine ja kõrgrõhu katlaid, hüdroturbiine ja hüdrogeneraatoreid, kõrgepinge õhklüliteid, lahklüliteid

[1] «Pravda» 18. jaanuarist 1950.

ja pingelahendajaid elektrienergia kaugeülekandeks. Hüdrotehniliste suurehitiste ehitamisel palju jõukulu nõudvate tööde mehhaniseerimiseks on välja lastud võimsad pinnasepumbad ja süvendajad, 25-tonnised veoautod. 1951. aastal võeti tarvitusele umbes 700 tuhat leiutist ja ratsionaliseerimisettepanekut.

NSV Liidu rahvamajanduse võimas tehniline tõus, mis leiab oma kontsentreeritud väljenduse töötootlikkuse kasvus viimastel aastatel iga aasta kohta 10—13% võrra, tähendab seda, et niisugust progressi kindlustav nõukogude teadus tuleb edukalt toime talle esitatud ülesannetega.

Kuid nõukogude teaduse osa kommunismi ehitamisel ei lõpe tänaste tootmisvajaduste vahetu teenindamisega. Suuri edusamme on nõukogude õpetlased saavutanud loodusteaduse kardinaalsete probleemide lahendamisel, näiteks niisuguste, nagu aatomituuma energia ärakasutamine, lihtsaimate eluvormide uurimine, organismide pärilikkuse suunatud muutmine jms. Töötades nende ja tänapäeva loodusteaduse teiste tähtsaimate küsimuste kallal, mis omavad määratu suurt teoreetilist tähtsust, lähtub nõukogude teadus sotsialistliku ühiskonna praktilistest vajadustest, ja nimelt: uute võimsate energiaallikate otsimisest ja ärakasutamisest, inimese ja koduloomade haiguste vastu võitlemisest, uute põllumajanduslike kultuuride loomisest jne.

Peatume seosel, mida omab teadus praktikaga ülaltähendatud loodusteaduslike probleemide lahendamisel.

Teatavasti viisid tööd aatomituuma purustamise alal juba teise maailmasõja eel füüsikas vahetult küsimusele, kuidas ära kasutada aatomi siseenergiat tehnilisteks eesmärkideks. Tähendatud töid teostati reas maades, kusjuures esimesed arvestused tehti NSV Liidus, mis tõestasid, et on võimalik praktiliselt ära kasutada uraani kunstliku lagundamise puhul vabanevat energiat.

Puhkes sõda, ja sel ajal, kui Nõukogude Liit kandis fašismivastase sõja peamist raskust, rikastusid Ameerika Ühendriigid sõjahangetest, kannatamata üldse sõjaraskuste käes. Koondades oma pingutused inimeste massilise hävitamise relva loomisele, lõid ameerika imperialistid aatomirelva; muide, see sündis alles 1945. aastal, mil Nõukogude Armee oli purustanud Saksamaa ja see kapituleerus, aga imperialistlik Jaapan seisis purustamise eelõhtul, mil Nõukogude Armee võidud olid juba otsustanud Teise maailmasõja lõpu.

Heites Jaapani linnade Nagasaki ja Hirošima rahulikule elanikkonnale aatomipommid, ei mõelnud Ameerika Ühendriikide valitsevad ringkonnad, missugust efekti avaldab see samm sõjas Jaapani vastu, vaid positsioonide ettevalmistamisele röövellikuks sõjaks oma liitlase — NSV Liidu vastu. Pärast sõja lõppemist rajati ameerika-inglise imperialistide poliitika ebaõnnestunud katsetele Nõukogude Liidu hirmutamiseks aatomipommiga ja mitte juhuslikult ei saanud see poliitika «aatomidiplomaatia» kõlava nimetuse. Üheks aatomišantaaži lüliks olid arvukad artiklid kapitalistlikus ajakirjanduses, mis oli täis «ennustusi» selle kohta, et Nõukogude Liit ei suutvat enne 1952. või 1954. aastat aatomirelva saada, ja inimsööjalikest arvestustest, kuipalju läheb tarvis aatomipomme, et rivist välja viia NSV Liidu tähtsamaid tööstuskeskusi.

Neis tingimusis omandas küsimus aatomienergia ärakasutamise ülesande lahendamise tähtaegadest Nõukogude Liidus peale määratu suure rahvamajandusliku tähtsuse veel kolossaalse rahvusvahelise sõjapoliitilise tähtsuse. Stalinliku juhtimise suur teene nõukogude rahva ja kõigi rahuarmastavate rahvaste ees seisab selles, et Nõukogude Liidu valitsus suutis kontsentreerida nõukogude füüsikute ja tehnikute pingutused aatomituuma energia kasutamise ülesande kõige kiiremaks lahendamiseks.

Juba 1947. aastal avaldas V. M. Molotov, et juba ammugi ei ole enam aatomipommi saladust. See avaldus tähendas seda, et Nõukogude Liit oli juba avastanud aatomirelva saladuse ning omab seda relva oma käsutuses. Jultunud sõjaõhutajad ei tahtnud arvestada seda avaldust ja jätkasid oma avantüristlikku «aatomi»-poliitikat. Alles 1949. aastal, eriti pärast TASS-i tuntud teadet 25. septembrist 1949, tuli inglise-ameerika valitsejail kogu maailma ees tunnistada, et aatomirelva monopoli enam ei ole olemas. Lõpliku hoobi andis kurikuulsale «aatomidiplomaatiale» J. V. Stalin oma vastuses «Pravda» kirjasaatjale, mis avaldati 6. oktoobril 1951. Konstateerinud seda fakti, et NSV Liidus korraldati katse ühe aatomipommi liigiga ja et mitmesuguse kaliibriga aatomipommide katseid korraldatakse NSV Liidus ka edaspidi, vastavalt meie maa kaitse plaanile Inglise-Ameerika bloki kallaletungi vastu, rõhutas J. V. Stalin veel kord kogu jõuga Nõukogude valitsuse rahuarmastust, kes on alati välja astunud aatomirelva ärakeelamise eest, tema tootmise lõpetamise eest ja tõhusa rah-

vusvahelise kontrolli kehtestamise eest selle keelu teostamise üle.

Ameerika Ühendriikide aatomimonopoli likvideerimine on sündinud fakt. See fakt nõrgendab ameerika-inglise sõjaõhutajate positsioone ning tugevdab rahu eest võitlejate positsioone kogu maailmas. Nõukogude õpetlased andsid oma pingerikka tööga aatomienergia alal suure panuse rahu eest võitluse üritusse.

Pole kahtlust, et edasised tööd aatomituuma purustamise alal teevad võimalikuks aatomienergia laialdase rakendamise tööstuses ja ülesehitustöös, kujundavad ümber nõukogude rahvamajanduse energeetilise baasi ning annavad sellega veelgi tunduvama panuse kommunismi ehitamise ja kaitse üritusse.

Loodusteaduse üheks tähtsaimaks teoreetiliseks probleemiks on elu tekkimise probleem, mis saab oma täieliku lahenduse, kui teadus võimaldab laboratooriumides ja tööstuses elusvalgu loomise elutust materiaast. On ilmne selle probleemi määratu suur praktiline tähtsus tervishoius, toiduainetetööstuses ja põllumajanduses.

Viimastel aastatel on nõukogude keemia ja bioloogia teinud selle probleemi lahendamisel tähelepanuväärivaid edusamme. Orgaaniline keemia, süntetiseerides üha keerukamaid valgutaolisi molekule, läheneb sellele ülesandele nii-ütelda «alt», elutu looduse alalt. Akadeemikute Bachi, Zelinski, Oparini ja rea teiste nõukogude keemikute tööd on saanud Maa-pealse elu tekkimise biokeemilise teooria aluseks. Põhilises osas seletab see teooria rahuldavalt elusolendite ajaloolise tekkimise ja annab suuna edasistele eksperimentaalsetele töödele valgu sünteesi alal.

Sama ülesande lahendamisele läheneb nõukogude bioloogia ka «ülalt», elusloodusse alalt, liikudes samm-sammult edasi kõige lihtsamate eluvormide uurimisel. Selles plaanis omavad suurt tähtsust professor O. B. Lepešinskaja palju aastaid nõudnud tööd, millede eest talle 1950. aastal määrati Stalini esimese järgu preemia. Professor Lepešinskaja purustas virhovlaste dogmad, kes ei tunnustanud elu väljaspool rakku, ja tõestas eksperimentaalselt, et loomorganismides tekivad rakud rakutust elusainest kui elu organisatsiooni lihtsaimast vormist. Seega on leidnud katselist kinnitust Engelsi ettenägemine, et elutust materiaast on tekkinud alguses struktuurita elusvalk, aga viimasest juba — rakud.

Nõukogude bioloogide tööd lühendavad üha enam teaduse poolt veel käimata vahemaad elusa ja elutu vahel ning valmistavad ette keemikute edukat «silla»-ehitamist elutult elusale. Need tööd, olles elusaine sünteesi põlise ülesande lahendamise ettevalmistuseks, omavad juba praegu väga suurt tähtsust praktikas, eriti meditsiinis ja veterinaarias. Ühtlasi omavad nõukogude keemia ja bioloogia saavutused elu tekkimise küsimuses ja elu lihtsaimate vormide uurimises esmajärgulist tähtsust teaduslikus materialistlikus maailmavaates, idealismi ja metafüüsika kõrvaldamiseks nendel aladel, kus nad vitalismi, veismanismi-morganismi, virhovluse ja selletaoliste voolude näol pidurdavad tõelise teaduse arenemist.

Nõukogude teaduse ühtsus praktikaga avaldub eriti jõuliselt mitšuurinlikus bioloogias. Mitšuurinliku bioloogia edusammud teoreetilise bioloogia tähtsaimate probleemide lahendamisel, s. o. niisuguste probleemide lahendamisel, nagu organismi seos ümbruskonnaga, organismide pärilikkus ja selle muutuvuse seadused, bioloogiline liik, on tingitud tervikuna selle bioloogia lahutamatust seosest praktikaga. «Mitšurini õpetuse jõud,» ütleb akadeemik T. D. Lõssenko, «on selle tihedais sidemeis kolhooside ja sovhoosidega, sügavmõtteliste teoreetiliste küsimuste läbitöötamises sotsialistliku põlluma-janduse praktiliselt tähtsate ülesannete lahendamise teel.»[1]

Praktilise tähtsuse kaalutlused määravad uurimis-objekti enda valiku Mitšurini bioloogias. Naerdes välja morganistid koos nende uurimise lemmikobjektiga — puuviljakärbse Drosophila'ga, millega katsete korraldamise kasutus põllumajanduse vajaduste seisukohalt oli ilmne, ütleb akadeemik Lõssenko, et «praktiliselt tähtis objekt sunnib otsustama kõige sügavamaid teoreetilisi küsimusi praktika vaatekohalt, see aga on teoreetiliste küsimuste otsustamisel kõige tähtsam, sest teooria õigsuse kriteeriumiks on praktika»[2].

Teatavasti sai akadeemik Lõssenko materjali bioloogia kõige tähtsama küsimuse — organismi ja ümbritseva keskkonna vastastikuse mõju iseloomu käsitlemiseks katsetest võitluses kartuli kidunemise vastu lõunas ja reas teistest

[1] T. D. Lõssenko, Olukorrast bioloogiateaduses, Tallinn 1948, lk. 57.
[2] T. D. Lõssenko, Agrobioloogia, Tartu 1949, lk. 434.

töödest, mis on vahetult seotud põllumajanduse praktikaga. Üldistades kolhooside ja sovhooside tootmispraktikat, tõestas mitšuurinlik bioloogia ümberlükkamatult, et pärilikkus on elusorganismide üldine omadus, et ta kujuneb ajalooliselt rea põlvkondade jooksul ning muutub väliskeskkonna tingimuste mõjul.

Kasutades praktikas enda poolt avastatud üldbioloogilisi seaduspärasusi, lõi suur looduse ümberkujundaja I. V. Mitšurin üle 300 väljapaistvate omadustega puuvilja- ja marjakultuuri uue sordi. Üksi 1951. aastal istutati kolhoosiaedades umbes 2 miljonit õunapuu, pirnipuu ja mitmesugust sorti puuviljapõõsaste istikut, mis olid loodud Mitšurini ning tema järglaste poolt.

Mitšuurinliku bioloogia seos praktikaga avaldus kujukalt selles osas, mida ta etendas, kui tuli täitmisele 20. oktoobril 1948 vastu võetud ÜK(b)P Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu ajalooline määrus «Põllukaitsemetsade rajamise, heinaviljeluslike külvikordade rakendamise, tiikide ning basseinide ehitamise piaanist kõrgete ja püsivate saakide kindlustamiseks NSV Liidu Euroopa-osa stepi- ja metsastepirajoonides».

Juba Marx ja Engels juhtisid «Kommunistliku partei manifestis» tähelepanu «maaparandusele üldise plaani järgi»[1] kui ühele abinõule, mille peab ellu rakendama proletariaat pärast oma poliitilise võimu kehtestamist. Nõukogude valitsus osutab suurt tähelepanu põuavastase võitluse probleemile, mis on põllumajanduse peavaenlaseks meie maa stepi ja metsastepi vööndi tingimustes. Metsade ja metsakaitseribade istutamine on tähtsaimaks hoorattaks klimaatiliste tingimuste muutmise ja põllumajandusliku tootmise tõstmise ürituses Nõukogude Liidu Euroopa-osa põuarajoonides. On küllalt, kui öelda, et 14 aastaga (1927—1941) teostati Nõukogude Liidus metsaistutusi enam kui 2,4 miljonit hektarit, tsaari-Venemaal aga 17 aastaga (1898—1915) kokku ainult 0,27 miljonit hektarit.[2] Plaan näeb ette uute metsaistandike rajamist pindalale, mille suurus on umbes 6 miljonit hektarit, ja maaviljeluse heinaväljasüsteemi plaanikindlat juurutamist sovhooslik-kolhooslikus tootmises.

[1] K. Marx ja F. Engels, Kommunistliku partei manifest, Tallinn 1953, lk. 51.

[2] Vt. kogumik «Jossif Vissarionovitš Stalinile — NSV Liidu Teaduste Akadeemia», 1949, lk. 489 (v. k.).

Maaviljeluse heinaväljasüsteem, mille alused rajati suurte vene mullateadlaste V. V. Dokutšajevi ja P. A. Kostõtševi poolt, leidis edasiarendamist õpetlase-bolševiku akadeemik V. R. Viljamsi töödes. Akadeemik Viljamsi lähtekohaks oli Lenini kriitika niinimetatud «mulla langeva viljakuse seaduse» kohta, mille kapitalismi apologeedid mõtlesid välja selleks, et veeretada looduse süüks kapitalistide röövmajapidamise tõepoolest kohutavaid tagajärgi põllumajanduses. Viljams tõestas, et sotsialistliku plaanimajandussüsteemi tingimustes saab võimalikuks teaduse rakendamisele rajatud maaviljakuse süstemaatiline tõstmine. «Käsitledes maaviljeluse heinaväljasüsteemi,» kirjutas Viljams, «lähtusin ma seltsimees Stalini suurepärastest juhistest sovhooslik-kolhoosliku korra kohta, teaduse osa kohta sotsialistliku majandussüsteemi tingimustes.»[1]

Looduse ümberkujundamise plaan näeb ette kõigi nõukogude agrobioloogia saavutuste massilist juurutamist praktikas ja seab põllumajandusteadusele ühtlasi uued grandioossed ülesanded. Üheks niisuguseks ülesandeks on kõige efektiivsemate metsaistutamise meetodite probleem, mis kindlustavad puude kõige parema ellujäävuse tööjõu minimaalsel kulutusel külvile ja järgnevale hoolitsemisele. Selle ülesande lahendamine on õpetlik näide sellest orgaanilisest seosest, mis valitseb eesrindliku nõukogude bioloogia kõige sügavamate teoreetiliste seisukohtade ja praktika ülesannete vahel.

Puudutades teoreetilise bioloogia kõige tähtsama probleemi püstitamist, nimelt liigisiseseid vahekordi elusloodu-ses, ütles akadeemik Lõssenko Lenini-nimelise Üleliidulise Põllumajandusteaduste Akadeemia sessioonil: «Põhjus, mis mind pani ja paneb nende teoreetiliste küsimustega tegelema, on töö karjuvalt praktiliste ülesannete lahendamisel,»[2] ja nimelt «võitlus umbrohtudega maaharimisel, komponentide valik heinasegude külvamiseks, kiire ning ulatuslik metsakülvamine stepirajoonides.»[3]

Üldistades sotsialistliku maaharimise praktikat, jõudis akadeemik Lõssenko järeldusele, et liigisisene võitlus ei ole liikide kujunemise allikaks, ja parandas sellega Darwini

[1] «Nõukogude teadus» nr. 12, 1939, lk. 102 (v. k.).

[2] T. D. Lõssenko, Olukorrast bioloogiateaduses, Tallinn 1948, lk. 44.

[3] Sealsamas, lk. 44. Sõrendus minult. — *M. R.*

vea, kes, innustudes maltusiaanlusest, tundis Marxi sõnade järgi «looma- ja taimeriigis taas ära oma inglise ühiskonna tema tööjaotusega, võistlusega, uute turgude avastamisega, «leiutistega» ja maltusiaanliku «võitlusega olemasolu eest»»[1], s. o. sundis loodusele peale liigisisese võistluse kapitalistlikus ühiskonnas valitseva võistluse analoogial. Arendades bioloogilise liigi teooriat, parandas akadeemik Lõssenko ka Darwini teise vea, mis seisis selles, et Darwin eitas kvalitatiivseid hüppeid loomade ja taimede arenemises.

Lähtudes uutest üldteoreetilistest vaadetest liigisiseste vahekordade kohta elusloodusest, esitas akadeemik T. D. Lõssenko uue, metsaistutamise pesiti-menetluse stepis. Seda menetlust rakendati tuhandetel hektaritel, ta osutus erakordselt efektiivseks ja on praegu kõikjal tunnustatud.

Lähtudes dialektilis-materialistlikust maailmavaatest ja tema tähtsaimast nõudest — teooria ja praktika ühtsusest, osutus seega mitšuurinlik bioloogia võimeliseks lahendama mitte ainult praktilisi ülesandeid, mis tulenevad vahetult tõusuteed sammuva sotsialistliku põllumajanduse vajadustest, vaid ka bioloogiateaduse kõige sügavamaid probleeme, mis omakorda mõjutab võimsalt kogu bioloogia- ja meditsiinilise teaduse edasist arenemist ning jõuab uuesti praktikasse tagasi nende teaduste mitmesuguste saavutuste näol.

*

Loodusteadus on alati arenenud vahetus seoses ühiskondliku tootmise arenemisega. Kuid sotsialismi ajal omandab loodusteadus varem ennenähtamatu tähtsuse ühiskonna elus, omandab uued jooned ning iseärasused. Käsitleme mõningaid nõukogude teaduse iseärasusi.

1. Antagonistlikus klassiühiskonnas on vaimne töö vastandatud füüsilisele tööle, teadus on eraldatud rahvast. Olles vahetult seotud tootlike jõudude arenemisega, esineb loodusteadus selles ühiskonnas põhilise tootliku jõu — töötajate suhtes siiski neile võõra ja vaenuliku jõuna. Näiteks masinate juurutamine ja täiustamine on kapitalistlikus tootmises paratamatult seotud tööpuuduse kasvuga, miljonite töötajate vaesumise ja hukkumisega. Võrreldes kapitalismi sotsialismiga, ütles V. I. Lenin:

«Varem lõi kogu inimmõistus, kogu tema geenius ainult selleks, et anda ühtedele kõik tehnika ja kultuuri hüved,

[1] K. Marx ja F. Engels, Valitud kirjad, lk. 126 (v. k.).

teised aga jätta ilma kõige hädavajalikumast — haridusest ja arengust. Nüüd aga saavad kõik tehnikaimed, kõik kultuurisaavutused rahva ühisvaraks, ja nüüdsest peale ei muudeta inimmõistust, tema geeniust iialgi enam vägivalla vahendiks, ekspluateerimise vahendiks.»[1]

Nõukogude sotsialistlikus ühiskonnas on teadus saanud kogu rahva pärisosaks. Siin pole ta ekspluateerimise ja vägivalla tööriistaks ekspluataatorite käes, vaid on õnneliku tuleviku ehitamise tööriistaks vaba rahva käes. Nõukogude teadus on selleks teaduseks, mille kohta J. V. Stalin ütles 1938. aastal, et ta teenindab rahvast mitte «sunniviisil, vaid vabatahtlikult, meelsasti»[2].

Nõukogude Liidus on likvideeritud inimese ekspluateerimine inimese poolt, ja ühtlasi on likvideeritud jäädavalt ka vaimse ja füüsilise töö vastandlikkus. Füüsilise ja vaimse töö seni veel säilinud olulised erinevused kaovad järk-järgult kommunismi ülesehitamise käigus. Sotsialistliku võistluse kõrgemate vormide arenemine, üldine seitsmeaastane koolikohustus, tehnilised õppekursused ettevõtetes, agrozootehnilised õppekursused kolhoosnikuile, töötajate osavõtt Nõukogude riigi valitsemisest, ratsionaliseerimisettepanekute ja leiutiste kasv, tööliste ja talupoegade osavõtt tootmistehnoloogia parandamisest — kõik see tunnistab, et nõukogude töölised ja talupojad omandavad järjekindlalt teadust.

Teiselt poolt, nõukogude õpetlased taotlevad tõsiseid edusamme teaduse edasises lähendamises rahvale.

1949. aastal algatati Leningradi teaduslike kollektiivide algatusel kogu Nõukogudemaal liikumist teaduslike asutuste sidemete tugevdamiseks tootmisega. See liikumine taotleb ettevõtetele igakülgse abi organiseerimist tootmises tekkivate tehniliste probleemide lahendamiseks ja nõukogude teaduse ning tehnika viimaste saavutuste kiireimaks juurutamiseks tootmises.

See patriootlik liikumine on kandnud juba rikkalikku vilja. Näitena võib esitada andmeid meie maa ühe suurima kõrgema õppeasutuse — S. M. Kirovi nimelise Uraali polütehnilise instituudi kohta. 1949. aastal juurutasid selle instituudi kateedrite teaduslikud töötajad tootmises kaks korda rohkem teaduslikke avastusi, leiutisi ja ettepanekuid, kui

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., Tallinn 1954, lk. 442.
[2] J. Stalin, Leninist, Tallinn 1953, lk. 129.

1948. aastal ja peaaegu neli korda rohkem kui 1947. aastal, kusjuures suurenes teaduslike tööde tootmisalane tähtsus, sest hakati pühendama rohkem tähelepanu kompleksseile probleemidele. Polütehnilise instituudi teaduslikud töötajad on sagedased külalised Uraali tehastes. Ainuüksi 1949. aasta jooksul esinesid nad ligikaudu tuhande konsultatsiooni ja nõuandega tehnilise abistamise alal ja pidasid 1700 loengut ning ettekannet tehastes. Ettevõtetega sõbraliku koostöö tugevdamine viis teadusliku töö üldisele elavnemisele Instituudis ja õppeprotsessi paranemisele.[1]

Ja niisugune on olukord mitte ainult Uraalis, vaid meie ääretu kodumaa kõigis paigus.

Suurimaks jõuks, mis soodustab teaduse edasist lähenemist rahvale, vaimse töö ühinemist füüsilise tööga, on stahaanovlik liikumine. Juba stahaanovliku liikumise tekkimise ajajärgul märkas J. V. Stalin, et ta sisaldab eneses idu, mis viib töölisklassi tulevase kultuurilis-tehnilise tõusu insener-tehnilise ala töötajate tasemeni. Käesoleval ajal on stahaanovlik liikumine võimsalt kasvanud ning on haaranud Nõukogude Liidu töölisklassi kõige sügavamaid kihte. Eesrindlike stahaanovlaste ja julgete novaatorite kohta, kelledest paljud on saanud Stalini preemiaid tööstusseadmete ärakasutamise meetodite põhilise parandamise ja tootmise ratsionaliseerimise eest, võib juba praegu ütelda, et nad on nii füüsilisel kui vaimsel alal töötajad. Need eesrindlikud inimesed otsekui kehastavad endas nõukogude ühiskonna homset päeva ja nende hulk kasvab hämmastava kiirusega.

Niisiis loodusteaduse seos tootmisega, rahvahulkade tööga, mis ekspluataatorlikus ühiskonnas on oma iseloomult äärmiselt vastuoluline ja antagonistlik, muutub sotsialismi tingimusis teaduse ja tootmise, vaimse töö ja füüsilise töö orgaaniliseks ja lahutamatuks ühtsuseks.

2. Igasugune tootmine on looduse esemete otstarbekohane muutmine, kuid kõik enne sotsialismi eksisteerinud tootmisviisid «on taotlenud ainult töö lähimate, kõige vahetumate kasuefektide saavutamist»[2]. Kapitalistliku tootmisviisi juures on tootmise liikumapanevaks faktoriks eraomanike huvid, kasu tagaajamine nende poolt. Kapitalistide poolt teostatav «looduse muutmine» õõnestab pahatihti järgnevate

[1] Vt. ajaleht «Uraali tööline» 19. veebruarist 1950.
[2] F. Engels, Looduse dialektika, lk. 142 (v. k.).

sugupõlvede olemasolu alust ennast. Kapitalismi ajal teenivad loodusteadused kapitali ning on tema tööriistaks loodusrikkuste, aga samuti materiaalsete hüvede tootjate eneste — töörahvahulkade jõu ning tervise röövimisel ja kiskjalikul ekspluateerimisel. Kapitalistliku röövmajandamise kujukaks näiteks on vähem kui saja aastaga toimunud Ameerika Ühendriikide Kesk-Lääne kõige rikkamate põllumajanduslike rajoonide muutmine liivakõrbeteks.

Sotsialistlik ühiskond teostab kogu looduslike tingimuste kompleksi — maapinna, kliima, jõgede ja merede, taime- ja loomariigi — plaanikindlat ümberkujundamist töörahva huvides, seejuures mitte ainult praeguse, vaid ka kõigi järgnevate sugupõlvede huvides. Sellepärast muutub sotsialistliku ühiskonna teadus, millele praktika seab oma mastaapidelt ja sügavuselt täiesti uued ülesanded, loodust seletavast teadusest looduse protsesside valitsemise teaduseks.

Niisuguse muutuse kujukaks näiteks võib olla nõukogude mitšuurinlik bioloogia. Kui Darwin nägi oma eesmärki elus-looduse ajaloolise arenemise s e l e t a m i s e s, siis mitšuurinlik bioloogia näeb oma eesmärki looduse m u u t m i s e s, elusorganismide pärilikkuse muutmises. Mitšuurinlased loovad uusi organisme vastavalt nendele ülesannetele, mida seab praktika: lõunamaiste kultuuride nihutamine põhja poole, kõrbete kasutamiskõlblikuks muutmine jne. Suur vene darvinist K. A. Timirjazev nägi darvinismi edasise arenemise eesmärki oskuses «kujundada orgaanilisi vorme». Selle ülesande lahendamisega Mitšurini ja mitšuurinlaste poolt on darvinism tõstetud uude, kõrgemasse etappi.

Uued, oma mastaapidelt grandioossed ülesanded on nõukogude teadusele esitatud 1950. aastal Nõukogude valitsuse poolt vastuvõetud ajalooliste määrustega suurehituste kohta Volgal, Dnepril, Amu-Darjal ja Donil. Maailma suurimate hüdroelektrijaamade ja kanalite ehitamine, rohkem kui 28 miljoni hektari maa niisutamine ja veega varustamine, põllumajandusliku tootmise elektrifitseerimine, seejuures ennenähtamatult lühikeste tähtaegadega — niisugune on maa lõuna- ja kaguosa looduse ümberkujundamise grandioosne programm. Seda programmi viivad NSV Liidu rahvad edukalt ellu.

Kuibõševi ja Stalingradi hüdroelektrijaamade projekteerimine ja ehitamine, milledest igaüks ületab oma võimsusega kahekordselt Ameerika Ühendriikide kõige suuremad hüdroelektrijaamad, seab nõukogude energeetikutele rea

täiesti uusi probleeme. Siia kuuluvad näiteks 400 tuhande voldilise pingega elektrivoolu tuhande kilomeetri kaugusele ülekande probleem, niisuguse kõrgepinge puhul elektrivõrkudes tekkivate elektrinähtuste uurimine, energiasüsteemide reguleerimine jne. Masinaehitajatel tuleb ehitada turbiine, hüdrogeneraatoreid, transformaatoreid ja teisi ülikeerukaid masinaid, millede valmistamine nõuab terve rea teaduslik-tehniliste probleemide loovat läbitöötamist. Kanalite, tammide, hüdroelektrijaamade ja teiste ehituste ehitamisel tuleb välja võtta ja teise kohta viia üldsummas rohkem kui 1,5 miljardit kuupmeetrit mulda, mis nõuab mullatööliste tööd asendavate uute, veelgi võimsamate mehhanismide — ekskavaatorite, mullapumpade jms. valmistamist.

Nõukogude geoloogidel tuleb hoolikalt uurida kasutamisele võetavate territooriumide veerežiimi ja geoloogilist ehitust, kusjuures need maa-alad ületavad oma suuruselt enam kui ühe Lääne-Euroopa riigi. Nende maa-alade ärakasutamine põllumajanduslikuks otstarbeks nõuab bioloogidelt kolossaalset tööd kõige otstarbekohasemate taimesortide ja loomariikide aretamisel, liivade kinnistamisel Volga, Doni, Kaspia ja Araali mere kalamajanduse küsimuste lahendamisel. NSV Liidu Teaduste Akadeemia hiljuti surnud president akadeemik S. I. Vavilov ütles õigusega, et ei ole niisugust teaduseharu, mis ei oleks seotud nende praktiliste ülesannete lahendamisega, millised on kerkinud stalinliku ajastu suurejooneliste ehituste loojate ette.[1]

Nõukogude õpetlased on aktiivselt lülitunud suurehituste abistamise üldrahvalikku üritusse. NSV Liidu teaduste akadeemiates, M. V. Lomonossovi nimelise Moskva Riikliku Ülikooli juures on loodud kommunismiehituste etendamise komiteed. Need komiteed ühendavad kõigi erialade väljapaistvamate õpetlaste pingutusi. Ukraina ja Volga-Kaspia steppides, Turkmeenia kõrbetes töötavad juba komplekssed teaduslikud uurimisekspeditsioonid. Teaduslikes uurimisinstituutides ja suurimate tehaste konstruktoribüroodes, nagu näiteks tehases «Elektrosila» Leningradis, Uraali masinaehitustehases Sverdlovskis, käib intensiivne uurimistöö, mis kindlustab tellimuste täitmist suurehitustele Kuibõševi ja Stalingradi, Tahhia-Taši ja Kahhovka rajoonis.

Suurehituste teostamine nõuab nõukogude teaduselt rea

[1] Vt. «Pravda» 15. septembrist 1950.

raskete teoreetiliste ja spetsiaalsete tehniliste probleemide lahendamist paljudel loodusteaduse aladel ja tähendab veel üht tähtsat sammu edasi ürituses, mis taotleb nõukogude teaduse muutmist teaduseks inimese poolt looduse ümberkujundamise seadustest, looduse protsesside juhtimisest.

3. Nõukogude loodusteaduse ühtsus kommunismi ehitava nõukogude rahva loomingulise loova tööga on allikaks, millest tuleneb nõukogude loodusteaduse leppimatus dogmatismi vastu, tema revolutsiooniline loov iseloom.

J. V. Stalini töödes on näidatud sügavalt, kuidas nõukogude teaduse loov iseloom on tingitud sellest, et ta tunneb rahvahulkade huve, kommunistliku ülesehitamise praktikat. Esinedes 1935. aastal esimesel üleliidulisel stahaanovlaste nõupidamisel ja piitsutades teaduse konservaatoreid, ütles J. V. Stalin: «Räägitakse teadusest. Kõneldakse, et teaduse andmed, tehniliste käsiraamatute ja instruktsioonide andmed on vastuolus stahaanovlaste nõudmistega uute, kõrgemate tehniliste normide järele. Kuid millisest teadusest on siin juttu? Teaduse andmeid on alati kontrollitud praktikaga, kogemustega. Teadus, mis on katkestanud sidemed praktikaga, kogemustega, mis teadus see on? Kui teadus oleks niisugune, nagu seda kujutavad mõned meie konservatiivsed seltsimehed, siis oleks ta ammugi inimkonnale kasutuks muutunud. Teadust sellepärast nimetataksegi teaduseks, et ta ei tunnusta fetišeid, ei karda kätt tõsta iganeva ja vana vastu ning võtab hoolega kuulda kogemuste ja praktika häält.»[1]

Arendades sama mõtet, iseloomustas J. V. Stalin 1938. aastal nõukogude eesrindlikku teadust niisuguse teadusena, «millel on julgust ja otsustamisvõimet murda vanad traditsioonid, normid ja seisukohad, kui need vananevad, kui need muutuvad edasiliikumise pidurdajaiks, ja mis oskab luua traditsioone, uusi norme, uusi seisukohti»[2].

Loodusteaduses on minevikus olnud ehtsaid revolutsionääre, kes astusid julgesti välja vananenud kujutluste vastu, purustasid dogmasid teaduses ja määrasid tema arenemisteid ette aastakümneteks ning isegi sajanditeks. Kopernikuse ja Lobatševski, Galilei ja Lomonossovi, Setšenovi

---

[1] J. Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn 1952, lk. 473—474.
[2] J. Stalin, Leninist, Tallinn 1953, lk. 130.

ja Pavlovi, Butlerovi ja Mendelejevi, Timirjazevi ja Mitšurini teoreetiline kartmatus, nende vägiteod teaduses innustavad nõukogude teadust — seda seaduslikku pärijat, kellele kuulub kõik parim, mille inimlik geenius on loonud ekspluataatorliku ühiskonna tingimustes.

Jälgides mineviku eesrindliku vene ja maailma teaduse kuulsaid traditsioone, omandab nõukogude loodusteadus, samuti nagu kogu nõukogude teaduski, teadusliku loomingu iseloomult uued jooned, mis on tingitud sotsialismi ajastu uuest ajaloolisest olukorrast.

Nõukogude teadus ei ole üksikute ega väikesearvuliste teaduslike koolkondade üritus, vaid üldrahvalik üritus. Teda viivad edasi nõukogude õpetlaste võimsad kollektiivid, kes töötavad teaduslikes uurimisinstituutides, õppeasutustes, teaduste akadeemiates ja on tihedasti seotud miljonite töölistega, talupoegadega, inseneridega, agronoomidega ja leiutajatega. Nende teaduslike kollektiivide tegevust suunab ühtne riiklik plaan.

Sellepärast ei ole nõukogude õpetlaste looming, eeldades paratamatult iga teadlase taotlusi, võimalik ilma hoogsalt arendatud kriitika ja enesekriitikata, ilma nii teadusliku töö suuna kui ka tema tulemuste k o l l e k t i i v s e arutluseta.

Nõukogude teaduse arenemise selle iseärasuse mõistmiseks omavad hindamatut tähtsust J. V. Stalini tööd keeleteaduse küsimuste kohta. Need geniaalsed tööd on teaduse loova arendamise kõrgemaks eeskujuks võitluses dogmatismi vastu, eeskujuks, mida peab järgima iga teadlane. Üldistades nõukogude teaduse arenemise kogemusi eriti sõjajärgsete aastate kohta, mida tähistasid üleliidulised diskussioonid, kus purustati idealistlikud ja metafüüsilised voolud reas teadustes, ütles J. V. Stalin, et «mingisugune teadus ei saa areneda ja edeneda ilma arvamuste võitluseta, kriitikavabaduseta»[1].

Nõukogude õpetlased kõigil teadusealadel peavad omandama kommunistliku partei võimsa relva — kriitika ja enesekriitika. Kollektiivsete teaduslike diskussioonide läbiproovitud ja õigeks osutunud meetod tuleb ära kasutada kõige uue, progressiivse toetamiseks ning kiireimaks arendamiseks teaduses, teaduslikuks loominguks, võitluseks dogmatismi vastu teaduses.

Teaduslik diskussioon toob kasu, kui teda peetakse tea-

[1] J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1951, lk. 26.

duse kõrgemate saavutuste alusel, teadusliku dialektilis-materialistliku maailmavaate alusel. Arvamuste võitlust ja kriitikavabadust, millest kõneleb J. V. Stalin, ei tule mõista kui vabadust, mis lubab karistamatult teadusse poetada reaktsioonilist rämpsu, mida levitavad mõned kodanlikud loodusteadlased, ja veelgi enam, mitte kui vabadust, mis lubab nõukogude teaduses propageerida kodanliku sotsioloogia inimvihkajalikke ideid.

J. V. Stalin õpetab: «Me ei vaja i g a s u g u s t enesekriitikat. Me vajame niisugust enesekriitikat, mis tõstab töölisklassi kultuursust, arendab tema võitlusvaimu, kõvendab tema usku võidusse, suurendab tema jõude ja aitab tal saada kogu maa tõeliseks peremeheks.»[1]

Nõukogude õpetlaste kogemus näitab, et teaduslik diskussioon võib viia teaduse aktuaalsete probleemide loovale lahendamisele, teoreetilise vassingu kõrvaldamisele ainult sel juhul, kui seda diskussiooni peetakse marksismi-leninismi loova omandamise positsioonidelt, nõukogude patriotismi positsioonidelt. Paljastades N. J. Marri poolt külvatud ja tema «õpilaste» poolt süvendatud teoreetilist vassingut, ütles J. V. Stalin, et marksismi juurutamine on teoreetiliste puuduste väljajuurimise paratamatuks tingimuseks keeleteaduses. See J. V. Stalini juhend käib ka kõigi teiste teaduste kohta.

ÜK(b)P XVIII kongressil ütles J. V. Stalin, et «on olemas üks teaduseharu, mille tundmine peab olema kohustuslik bolševikele kõigis teaduseharudes»[2]. Selleks teaduseks on marksistlik-leninlik teadus looduse ja ühiskonna arenemise seadustest.

Seega marksismi-leninismi omandamine, eriti marksistlik-leninliku filosoofia omandamine, ja arvamuste võitluse ning kriitikavabaduse hoogne arendamine sel alusel — niisugune on teaduse korüfee J. V. Stalini poolt näidatud nõukogude teaduse loova arendamise tee.

*

Nõukogude õpetlasi viib teooria ja praktika ühtsuse suure printsiibi omandamisele sotsialistliku ühiskonna kogu arenemise käik. Sotsialistliku majanduse ja kultuuri plaani-

[1] J. V. Stalin, Teosed, 11. kd., Tallinn 1951, lk. 129.
[2] J. Stalin, Leninismi küsimusi, Tallinn 1952, lk. 557.

kindel arenemine ei ole mõeldav ilma teaduseta. Riiklik plaanimine hõlmab paratamatult ka teadusliku loomingu ala. Nõukogude riik juhendab pidevalt teadust, loob kõik tingimused tema edukaks arenemiseks, riiklike ülesannete õigeaegseks lahendamiseks teaduse poolt, ümbritseb teadlasi hoolitsusega, assigneerib kolossaalseid summasid teadusele ja haridusele. Nõukogude teaduse plaanikindel arenemine tagab tema arenemise niisuguses suunas, mis ühtib rahva huvidega, ühiskonna progressiga, kommunismi eest võitluse ülesannetega ja praktika vajadustega.

Otsustav osa nõukogude teaduse arenemises kuulub kommunistlikule parteile, kes on kogu nõukogude ühiskonna juhtivaks ja suunavaks jõuks. Lenini-Stalini partei kasvatab nõukogude õpetlasi palava nõukogude patriotismi vaimus.

Kommunistliku partei ja tema Keskkomitee direktiivid on suunatud sellele, et lähendada teadust rahvale, elule, praktikale. Teostades kogu nõukogude ühiskonna arenemise juhtimist, pühendas J. V. Stalin rohkesti tähelepanu teaduse arenemise küsimustele. Ajaloolises kõnes 9. veebruaril 1946 määras J. V. Stalin nõukogude teaduse ülesanded sõjajärgseil aastail. «Ma ei kahtle selles,» ütles ta, «et kui me osutame vajalikku abi meie teadlastele, siis suudavad nad lähemal ajal mitte ainult järele jõuda teaduse saavutustele väljaspool meie maa piire, vaid need ka ületada.»[1]

Kommunistlik partei ja Nõukogude valitsus osutavad nõukogude teadusele ja tema esindajaile pidevat abi. J. V. Stalin andis nõukogude õpetlastele, konstruktoritele ja tootmise novaatoritele üliväärtuslikke juhendeid, suunates nende loovat mõtet praktika eluliste ülesannete lahendamisele. Vene vanim relvasepp V. A. Degtjarjov jutustab oma raamatus «Minu elu», kuidas J. V. Stalin andis sõja ajal valgesoomlaste vastu 1940. aastal kiire ülesande suurendada Degtjarjovi poolt leiutatud automaatrelva magasini mahutavust. «Ma andsin seltsimees Stalinile sõna,» meenutab Degtjarjov, «et revolverkuulipilduja uus magasin on valmis 7 päeva jooksul,»[2] kuid juba 5 päeva pärast oli Stalini poolt antud ülesanne auga täidetud ja relva lahinguvõime kasvas peaaegu kahekordselt.

Leningradi Kirovi tehase konstruktor L. Sõtšjov jutustas

[1] J. Stalin, Moskva linna Stalini valimisringkonna valijate valimiseelsetel koosolekutel peetud kõned, Tallinn 1950, lk. 20.

[2] V. A. Degtjarjov, Minu elu, 1950, lk. 135 (v. k.).

«Pravda» veergudel sellest, kuidas J. V. Stalini ülesandel valmistati metsakokkuveo traktor metsatööstuse jaoks. Tehase konstruktorid olid J. V. Stalinilt varemgi korduvalt saanud juhendeid ja näpunäiteid, mis olid tehase inseneridele ja töölistele suureks kooliks uue tehnika loomise ürituses. «See valmistas meie kollektiivi ette lühikese ajaga täitma uut ülesannet. Metsakokkuveo traktori joonised olid valmis kahe kuu jooksul pärast töö algust projekti kallal. Meie masinad töötavad praegu maa paljude rajoonide metsatööstuses . . .»[1]

Üldiselt on tuntud see hoolitsus, mida J. V. Stalin osutas mitšuurinlikule bioloogiale. 1929. aastal J. V. Stalini algatusel rajatud V. I. Lenini nimeline Üleliiduline Põllumajandusteaduste Akadeemia sai teaduslikuks keskuseks, mis lahendab põllumajanduse arenemise aktuaalseid küsimusi ja juurutab eesrindliku teaduse saavutusi kolhooslik-sovhooslikus tootmises. J. V. Stalin andis Akadeemia juhtkonnale korduvalt isiklikke juhendeid, suunates selle õpetlaste kuulsusrikka kollektiivi tegevust põllumajanduse arenemise aktuaalsete küsimuste lahendamisele. Akadeemik T. D. Lõssenko jutustab oma vestlusest J. V. Staliniga 1938. aastal järgmist:

«Seltsimees Stalin hakkas mind küsitlema, et mida teha hirsi viljakuse tõstmiseks kagu põuarajoonides. Ja kohe siinsamas seletas ta peapõhjused, mispärast hirss annab madalat saaki. Ta rõhutas, et hirsile on juhitud vähe tähelepanu, teda ei külvata õigeaegselt, ei kasutata laiarealist külvi, koristatakse halvasti, lepitakse suurte kadudega. Üldiselt peeti hirssi unarusse jäetud kultuuriks. Aga samal ajal on hirss hea põuakindel toidu- ja söödakultuur.»[2]

Nende J. V. Stalini direktiivide arendamiseks sisaldas NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee määrus 26. oktoobrist 1938 «Äbinõudest püsiva saagi kindlustamiseks NSV Liidu kaguosa põuarajoonides» eri punkti, mis kohustas V. I. Lenini nimelist Põllumajandusteaduste Akadeemiat välja töötama hirsi agrotehnika ja juurutama seda 1939. aastal maa-alal suurusega pool miljonit hektarit nii, et kindlustada saaki mitte vähem kui 15 tsentnerit hirssi hektarilt. Akadeemia kollektiiv asus akadeemik T. D. Lõssenko juhtimisel agaralt selle ülesande

[1] Vt. «Pravda» 4. veebruarist 1951.
[2] «Izvestija» 20. detsembrist 1939.

täitmisele. Hirsi viljakus tõusis NSV Liidu stepi- ja metsastepirajoonides 1939. ja 1940. aastal järsult. J. V. Stalini ülesanne täideti.

Põllumajandusteadusele pühendavad sõjajärgsel perioodil kommunistlik partei ja valitsus suurimat tähelepanu.

Nõukogude eesrindliku mitšuurinliku bioloogia arenemist takistas tõsiselt asjaolu, et rea õpetlaste-bioloogide juures esines idealistlikke igandeid, mis avaldusid nende õpetlaste lõmitamises välismaise veismanistlik-morganistliku teooria ees, mis on väär oma lähtepunktis — idealistlikus ja metafüüsilises väites, et elusorganismide pärilikkuse iseloom on muutumatu, et pärilikkus on ümbritsevast keskkonnast sõltumatu. Kõigi nõukogude õpetlaste jõudude mobiliseerimine sotsialistliku maaharimise ja loomakasvatuse tõstmise sõjajärgsete ülesannete lahendamiseks oli võimatu ilma veismanismi-morganismi purustamiseta.

Hindamatut osa etendasid veismanismi-morganismi reaktsiooniliste ideede ületamisel ÜK(b)P Keskkomitee poolt 1948. aasta juulis eelnevalt antud heakskiit akadeemik Lõssenko ettekandele, mille ta tegi V. I. Lenini nimelise Üleliidulise Põllumajandusteaduste Akadeemia sessioonil, ja J. V. Stalini isiklikud juhendid. V. M. Molotov, selgitades bioloogiaküsimuste kohta peetud diskussiooni määratu suurt teoreetilist ja praktilist tähtsust, ütles, et «seltsimees Stalini juhtivad ideed etendasid ka siin otsustavat osa, avades uued laialdased perspektiivid teaduslikus ja praktilises töös»[1].

Ei ole niisugust nõukogude teaduseharu, mis ei oleks saanud J. V. Stalinilt juhendeid, millised suunavad selle arenemist sotsialistliku ühiskonna elu poolt seatud praktiliste ülesannete lahendamise teele.

Lähenemisel kommunismile muutub üha täielikumaks teaduse ja elu, teooria ja praktika ühtsus nõukogude ühiskonnas. Selle kommunistliku maailmavaate põhiprintsiibi täielikuks teostamiseks omab hindamatut tähtsust asjaolu, et nõukogude rahva eesotsas seisab Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei.

---

[1] V. M. Molotov, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 31. aastapäev, Tallinn 1948, lk. 17.

SISUKORD

Eessõna 3
I peatükk. Marksismi põhiline erinevus eelnevast filosoofiast küsimuses, kuidas käsitada praktikat ja tema osa tunnetuses 5
1. Marxi-eelne filosoofia praktikast ja tema osast tunnetuses 5
2. Marxi ja Engelsi poolt tunnetusteoorias teostatud revolutsioonilise pöörde olemus 29
II peatükk. Praktika — tunnetuse alus 46
1. Töö osa inimliku mõtlemise tekkimisel . . . 46
2. Praktika — teaduse ajaloolise arenemise liikumapanev jõud 62
3. Praktika — tunnetusprotsessi alus 106
III peatükk. Praktika — tõe kriteerium 120
1. Praktika — tõe objektiivne kriteerium . . . 120
2. Suhtelise ja absoluutse tõe vahekord. Praktika kui tõe kriteeriumi dialektiline iseloom . . . 149
IV peatükk. Teooria ja praktika ühtsus — proletariaadi partei teenäitaja 171
1. Marksismi-leninismi klassikud teooria ja praktika ühtsusest 171
2. Marksistlik-leninliku teooria loov iseloom kui teooria ja praktika ühtsuse avaldus 184
3. Teooria ja praktika ühtsus — nõukogude teaduse teenäitaja 197

Toimetaja J. Seilental.

Tehniline toimetaja E. Plaks.

Korrektorid R. Eliste ja A. Kiho.

Ladumisele antud 29. V 1954. Trükkimisele antud 4. X 1954. Paber 54×84 sm, 1/16. Trükiarv 3000. Trükipoognaid 13,5. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 11,07. Arvutuspoognaid 12,55. Tellimise nr. 1059. MB-17920. Trükikoda «Punane Täht» Tallinn, Pikk 54/58.

На эстонском языке.

Hind rbl. 3.90

1—7

Rbl. 3.90

A-20223

20223

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00387575 6